

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

E-ISSN : 2602-330X

Year/Yıl : 2023

Volume/Cilt : 11

Issue/Sayı : 2

ECONOMY

MANAGEMENT

ACCOUNTING

EDUCATION

POLITICS

INT. RELATIONS

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Year/Yıl: 2023

Volume/Cilt: 11

Issue/Sayı: 2

Editorial and Referee Board / Yayın ve Hakem Kurulu

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP is an international and refereed academic journal published twice a year in electronic form since 2013.

The Name of Periodical Publishing / Süreli Yayının Adı

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Publishing Type / Yayının Türü

International E-Journal / Uluslararası E-Dergi

Publishing Language / Yayın Dili

Turkish & English / Türkçe ve İngilizce

Publishing Frequency/ Yayın Sıklığı

Yılda iki kez / Twice a year

Topic/Konusu

Management, Economics, Education and Politics /

Yönetim, Ekonomi, Eğitim ve Siyaset

Internet Page / Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

E-ISSN: 2602-330X

Publishers and Editors / Yayıncı ve Editörler

Dr. Ahmet GÜVEN

Dr. Türker ŞİMŞEK

Secretariat / Sekreteryaya

Dr. Cihan USTA

Emre YİĞİT

Dr. Yavuz ÖZKAYA

Indexes / İndeksler

Dr. Admir MULAOSMANOVİĆ-International University of Sarajevo

Dr. Adem DOĞAN– Cumhuriyet University

Dr. Aşkın KESER— Bursa Uludağ University

Dr. Ayşe Elif YAZGAN – Necmettin Erbakan University

Dr. Başar ALTUNTAŞ– Kırşehir Ahi Evran University

Dr. Berivan Can EMMERZ—Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Unv.

Dr. Ceyda Yerdelen KAYGIN – Kafkas University

Dr. Coşkun KARACA - Cumhuriyet University

Dr. Dilşad GÜZEL – Atatürk University

Dr. Eda FENDOĞLU – Turgut Ozal University

Dr. Emine Ebru Akın AKSOY - Hacı Bayram Veli University

Dr. F.Burak YERLİKAYA– Süleyman Demirel University

Dr. Fatih ÖLMEZ—Marmara University

Dr. Gül ŞİMŞEK – Atatürk University

Dr. Gündüz AKSU KOCATÜRK– Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Güngör KARAKAŞ– Hitit University

Dr. Habibe YAZICI ERSOY– Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Hilal ŞEKER— Amasya University

Dr. Hasan BAĞ – Recep Tayyip Erdoğan University

Dr. Hülya AĞCASULU— Süleyman Demirel University

Dr. İbrahim Tanju AKYOL—Çanakkale 18 Mart University

Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU– Süleyman Demirel University

Dr. Metehan ŞAHİN– Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Murat TUYSUZ— Marmara University

Dr. Mutlu SESLİ – Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Nasiru Liman ZURU – University of Utara Malaysia

Dr. Oğuz Yusuf ATASEL— Karadeniz Teknik University

Dr. Orhan Veli ALICI – Tarsus University

Dr. Remzi AVCI— Mardin Artuklu University

Dr. Sami KOCABIYIK – Özyeğin University

Dr. Sara BENMAHAMMED – University of Mentori BrothersConstantine

Dr. Selay Giray YAKUT– Marmara University

Dr. Serghinia Hammoud ep. CHOBERT—France Ministry of Justice

Dr. Tuğba YOLCU— Tarsus University

Dr. Taha EĞRİ– Kırklareli University

Dr. Turan SULEYMANOV – Azerbaijan State Economics University

Dr. Yasin ŞEKER– Hitit University

Dr. Zümral GÜLTEKİN - On Dokuz Mayıs University

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Year/Yıl: 2023 Volume/Cilt: 11 Issue/Sayı: 2

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Page / Sayfa

1. **EKONOMİK BÜYÜME KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**
Özge Nur UYAN ve Doç. Dr. Serap BARIŞ 88-107
2. **TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE MÜZİK VE KADIN**
Arş. Gör. Taylan ŞENGÜL 108-126
3. **SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN FİNANSAL İSTİKRAR ENDEKSİ ÖNERİSİ**
Öğr. Gör. Emre YİĞİT ve Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK 127-140
4. **SAVAŞ SONRASI JAPONYA'DA ENTELLEKTÜELLERİN SİYASİ AKTİVİZMİ**
Uğur SERMET ve Dr. Öğr. Üyesi Mücahit AVCI 141-150
5. **AŞIKLIK GELENEĞİNDE CİNAS SANATI**
Halit ÜNEŞ 151-159
6. **BİREYSELLEŞTİRİLMİŞ EĞİTİM PLANLARI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BETİMSEL ANALİZİ**
Mehmet Buğra ŞAHİN ve Dr. Öğr. Üyesi Murat AKDAĞ 160-169

Gönderiliş Tarihi: 02/10/2023

Kabul Tarihi: 05/12/2023

ORCID 0000-0003-3905-4746

ORCID 0009-0000-5588-7890

EKONOMİK BÜYÜME KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ¹

Özge Nur UYAN²
Serap BARİŞ³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ekonomik büyüme ile ilgili ulusal lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tezlerin bibliyometrik göstergeler açısından değerlendirilmesi ve elde edilen verilerin nicel görünümünün ortaya konulmasıdır. Böylece çalışma, gelecekteki araştırma yönleri de dâhil olmak üzere araştırma eğilimlerini belirlemek için mevcut ekonomik büyüme konulu ulusal tez literatürünü incelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre, 1989-2022 yılları arasında yayımlanan 1484 adet tezin, 1250'sinin yüksek lisans, 234'ünün doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. En fazla tezin 2019 (286), en az tezin 2001 (1) yılında yazıldığı; 136 üniversitede çalışma yapıldığı; en fazla tezin İstanbul Üniversitesi'nde (84) yazıldığı; en fazla tezin sosyal bilimler enstitüsünde (1284) yazıldığı tespit edilmiştir. Araştırmada, en çok kullanılan araştırma yönteminin zaman serisi analizi (741) olduğu; 21 farklı alanda tez yazıldığı ve en çok çalışmanın ekonomi alanında yapıldığı; ekonomik büyümenin en çok makroekonomik değişkenlerle (397) ilişkilendirildiği ve bu tezlerdeki örneklemin Türkiye olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 1285 tezin Devlet Üniversitesi'nde, 147 tezin Vakıf Üniversitesi'nde yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Bibliyometrik Analiz, Lisansüstü Tezler

Jel Kodu: N01, O10, O40

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESIS ON ECONOMIC GROWTH

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate national postgraduate (master's and doctoral) theses related to economic growth in terms of bibliometric indicators and to present the quantitative view of the obtained data. Thus, the study aims to examine and evaluate the existing the national dissertation literature on economic growth to reveal the research inclinations, including future research directions. Accordingly, it was determined that 1250 of the 1484 thesis published between 1989-2022 were master's thesis and 234 were doctoral thesis. It was determined that the most theses were written in 2019 (286) and the least thesis were written in 1989 (2); studies were conducted in 136 universities; the most thesis were written in Istanbul University (84); the most thesis were written in the institute of social sciences (1284). In the research, it was determined that the most commonly used research method was time series analysis (741); thesis were written in 21 different fields and the most studies were conducted in the field of economics; economic growth was mostly associated with macroeconomic variables (397) and the sample in these thesis was Turkey. It was also concluded that 1285 thesis were written in state universities and 147 thesis were written in foundation universities.

Keywords: Economic Growth, Bibliometric Analysis, Graduate Theses

Jel Codes: N01, O10, O40

¹Bu çalışma, birinci yazarın Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda 13/09/2023 tarihinde savunulan "Ekonomik Büyüme Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek lisans öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, LEE, ozgenuruyan@gmail.com

³ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, serap.baris@gop.edu.tr

1. GİRİŞ

Refah artışının en önemli göstergesi olan ekonomik büyüme, iktisat politikasının birincil hedefidir. En genel anlamıyla ekonomik büyüme, bir ekonomide zaman içinde üretim miktarında meydana gelen artış olarak tanımlanabilir. Daha somut olarak ekonomik büyüme, “bir ülkede belirli bir dönemde yerli ve yabancılar tarafından piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesi olan Gayri Safı Yurtiçi Hasıla’da (GSYH) görülen artışa” denir (Kaynak, 2015: 1-2). Bu açıdan bakıldığında büyüme niceliksel bir olgudur ve ülkenin uzun dönem üretim ölçeğinde gerçekleşen artışlar olarak ortaya çıkabileceğinden ekonomik büyüme uzun vade problemi olarak görülmektedir. Üretim hacmindeki uzun dönemli artışların ifadesi olması dolayısıyla da ekonomik büyüme, ekonominin arz cephesini ilgilendirmektedir. Yalnız üretim miktarındaki artış değil, aynı zamanda üretime katılan faktörlerin verimliliğinin artması da büyümeyi artış yönünde etkilemektedir. Verimlilik artışı denilen bu durum üretim faktörlerinin niteliklerinin (eğitim, iş bölümü, teknolojik gelişim, tecrübe vb.) yükselmesinin bir sonucudur (Yıldırım vd., 2014: 19). Bu bağlamda ekonomik büyüme, ekonominin üretim potansiyeli ve etkinliğiyle de çok yakından ilişkilidir.

Dünya genelinde ekonomik büyüme rakamlarının ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu farklılıkların nedeni, ülkelerin sermaye birikimi, işgücü artışı ve teknolojik gelişme ile ekonomik (doğrudan yabancı yatırım, enflasyon, işsizlik vb.) ve ekonomi dışı (kurumlar, kültür, coğrafya vb.) pek çok faktörden kaynaklanmaktadır.⁴ Belli faktörlerin varlığına bağlı olan ekonomik büyümenin gerçekleştirilip, sürdürülebilirliğinin sağlanması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından istenilen bir durumdur. Sürdürülebilirliği sağlanmış, istikrarlı bir ekonomik büyüme ülkelerin gelişmesi ve kalkınması bakımından birincil koşuldur. Ekonomik büyüme hem hayat standartlarının hem de üretim kapasitesinin artırılması için önemlidir. Ancak ekonomik büyümenin sağlanması kadar büyümenin kalıcı ve istikrarlı hale gelmesini sağlamak da mühim bir meseledir. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin belirleyicileri olan faktörlerin neler olduğu, yani büyümenin kaynağı araştırılmış ve buna yönelik politikalar ileri sürülerek büyüme teorileri ortaya atılmıştır.

Büyüme teorilerinin tarihi iktisat biliminin ortaya çıkışı kadar eskidir. Ulusların ekonomik büyümelerini açıklamada ilk teorik modeller Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo tarafından 18. yüzyılın son çeyreğinde geliştirilmiştir. İktisat biliminin babası olarak kabul edilen A. Smith geliştirdiği ekonomik teorileri 1776 yılında çıkardığı “Milletlerin Zenginliği Üzerine Bir Araştırma” adlı eseriyle yayımlamış, klasik iktisadi ekolün temelleri atılmış ve iktisat pozitif bir bilim olarak kabul edilmiştir. Smith ekonomik büyümeyi analiz eden ve inceleyen ilk iktisatçılardanır. A. Smith’in, ekonomik büyümeyi açıklarken iş bölümü, uzmanlaşma, sermaye birikimi ve piyasa büyüklüğü kullandığı en önemli faktörlerdir. Smith’e göre zenginliğin kaynağı emektir ve bir malın değeri onun üretiminde kullanılan emek miktarı ile ölçülmektedir. Bu görüş Ricardo ve Malthus tarafından da kabul edilmiştir. Malthus’un 1789 yılında çıkardığı “Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme” adlı eserinin hareket noktası insan-toplum-nüfus olmuştur ve nüfus teorisi çalışmaları sayesinde bir üne kavuşmuştur. Malthus’un ortaya koyduğu büyüme modeli, nüfusun ve hasılanın büyüme hızlarının orantısızlığı üzerine kurulmuştur (Ünsal, 2007: 51). Nüfusun, özellikle de artan nüfusun ekonomik büyüme üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Malthus’dan etkilenen D. Ricardo “Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri” (1813) adlı eserinde büyüme modelini, azalan verimler yasası ve bölüşüm üzerine kurmuştur. Servetin, üretime katılan üretim faktörleri arasındaki dağılımını ve faktör paylarını belirleyen etkenlerin neler olabileceği üzerine incelemeler gerçekleştirmiştir.

Sosyalist-Marksist büyüme teorisinin temeli, kapitalistlerin kârını oluşturan işgücü sömürüsü ve işçilerin daha fazla çalıştırılmalarının ortaya konulmasına dayanmaktadır. Karl Marx analizinde, teknolojik ilerlemeleri yalnız emeğin sömürüsünü artıran bir unsur olarak görmüş ve sömürüyü ispatlama çabası içinde kalarak teknolojik ilerlemeleri ekonomik büyüme açısından incelememiştir. Marjinalist devrimden etkilenmeyen Joseph Schumpeter, “Ekonomik Kalkınma Teorisi” (1934) ve

⁴Büyüme teorilerinde önemi vurgulanan sermaye birikimi ve teknoloji düzeyi büyümenin dolaysız-yaklaşık belirleyicileri olarak; dolaysız yaklaşık belirleyicileri etkileyen unsurlar (kurumlar, kültür, coğrafya, doğrudan yabancı yatırım, enflasyon, işsizlik vb.) ise büyümenin temel-dip belirleyicileri diye nitelendirilir (Ünsal, 2007: 286-287).

“Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi” (1947) adlı eserlerinde teknolojik gelişmeleri, değişimleri yönlendiren unsurları vurgulamaktadır. Modelde teknolojik ilerlemenin büyümeye olan etkisi vurgulanmıştır. Batı ülkelerinde 19. yy boyunca sanayileşmenin hız kazanması süreciyle beraber ekonomik büyüme ve kalkınma süreci yaşanmaya başlamıştır. Walt Whitman Rostow “Ekonomik Büyümenin Aşamaları” (1960) adlı eserinde, batı ülkelerinde meydana gelen değişim ve gelişimlerden hareket ederek geride kalmış ülkelerin, sanayileşmesi en hızlı olan ülkelerin büyüme ve kalkınma seviyelerine ulaşmasının, toplumların bazı aşamaları (geleneksel toplum, kalkışa hazırlık aşamasındaki toplum, kalkış aşamasındaki toplum, olgunluk aşamasındaki toplum, yoğun kitlesel tüketim aşamasındaki toplum) tamamlamasıyla mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran sonucunda klasik modelin yetersizliği ortaya çıkmış ve John Maynard Keynes’in “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (1936)” adlı eserinin yayımlanması iktisat politikasının gelişimini etkilemiştir. Keynes, klasiklerin savunduğu gibi ekonominin kendiliğinden tam istihdam düzeyini sağlayamayacağını ifade ederek ekonomik istikrarı hedefleyen politikaları gerçekleştirecek kamu müdahalesinin gerekliliğini belirtmiştir. Keynesyen büyüme modelinin devamı niteliğinde olan Harrod-Domar büyüme modeli 1939-1956 yılları arasında büyüme teorisine hâkim olmuş ve modern büyüme teorisinin gelişim döneminde ilk dalga olarak kabul edilmiştir (Gürak, 2016: 71; Ünsal, 2007: 27). Harrod-Domar büyüme modeli, sermaye stokunu doğrudan hâsıla ile ilişkilendirerek fiziki sermaye stokunun, üretim seviyesini ve geliri artıracığını ifade etmektedir. 1960’ların başından 1980’lerin ortalarına kadar egemen olan Solow modeli, tam rekabet, ölçeğe göre sabit getiri, dışsallıkların olmaması şeklinde üç temel varsayıma dayandırılmaktadır. Büyümenin kaynağı teknolojik ilerlemedir. Dışsal olarak kabul edilen teknolojik ilerlemenin ortaya çıkışı açıklanamamaktadır. 1990’lı yıllarda ortaya çıkmaya başlayan içsel büyüme teorileriyle büyüme konusuna ilgi yeniden artmıştır. Uzun dönemli ekonomik büyüme sürecinin, bilgi stoku, beşeri sermaye, teknolojik ilerleme gibi faktörler tarafından açıklanabileceği ortaya konulmuştur (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 77). Paul M. Romer “bilgi birikimi” modelinin analizini gerçekleştirirken Arrow’un “Yaparak Öğrenmenin İktisadi Çıkarımları” isimli eserinden faydalanmıştır. Romer’e göre, bilgi birikiminin göstergesi sahip olunan sermaye birikimidir. Robert E. Lucas’ın “beşeri sermaye” modelinde, beşeri sermayeye yapılan yatırımlar (iyi eğitim, yeni yetenek ve beceriler kazandıracak eğitimler) ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Robert J. Barro’nun “kamusal altyapı” modelinde, devletin ekonomik büyüme sürecinin gerçekleştirilmesi için bazı görevler (yatırım yapmak, yeni yatırımların teşviki vb.) üstlenmesi gerektiği savunulmaktadır. AK modeli, içsel büyüme teorilerinde ilk ortaya atılan en basit modeldir. Modeli Jones ve Manueli (1990) ve Rebelo (1991) ortaya atmıştır (Çalışır, 2009: 21). Büyümenin içselleştirilmesi için teknolojik ilerlemenin içselleştirilmesine gerek olmadığını, ölçeğe göre sabit getirinin geçerli olduğunu, üretim faktörlerinin verimliliğinin düşmediğinin varsayılmasıyla da büyümenin içselleştirilebileceğini ifade etmektedirler.

Ekonomik büyüme teorileri büyümenin temel kaynaklarını açıklama noktasında çok katkı yapmışlardır. Ancak refahın en önemli göstergesi olarak görülen büyümenin sermaye, emek ve verimlilik dışında çok sayıda ekonomik, sosyal ve kültürel değişkenden etkilenmesi ve bunları etkilemesi nedeniyle pek çok araştırmaya (kitap, makale, tez vb.) konu olmaktadır. Öyle ki, 1980’lerin ortalarından beri büyüme konusu iktisat biliminde üzerinde en çok durulan araştırma konularından biri haline gelmiştir. Büyüme konulu bu çalışmaların bir kısmını lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu araştırmada ekonomik büyüme konulu ulusal lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Araştırmanın önemini açığa çıkaran iki temel motivasyonu vardır. Bunlardan ilki, Türkiye’de yapılan ekonomik büyüme konulu lisansüstü tez literatürünün durumu hakkında bilgi vermesi, araştırma eğilimini (ekonomik büyümenin en çok hangi değişkenlerle ilişkisinin incelendiğini) göstermesi, söz konusu lisansüstü tezler genel bir bakış açısı sunarak genel görünümünün ortaya konulması ve gelecekte bu konuda yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması bakımından önemli olması; ikincisi ise yapılan taramalar neticesinde ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin tamamını analiz eden bir çalışmaya rastlanmamış olmasıdır.

Çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde devam etmektedir: (i) İkinci bölümde ekonomik büyüme kavramı ve büyümeyi etkileyen faktörler özetlenmiştir. (ii) Üçüncü kısımda mevcut literatürden bahsedilmiştir. (iii) Araştırmanın yöntemi dördüncü kısımda açıklanırken, (iv) analiz bulguları beşinci kısımda sunulmuştur. (v) Çalışmanın son kısmı sonuç ve önerilerden oluşmaktadır.

2. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE EKONOMİK BÜYÜMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin tam ve etkin bir şekilde kullanılarak, üretilebilecek en yüksek çıktı miktarının parasal karşılığı olan GSYH'yi etkileyen faktörleri ve bu faktörlerden hangilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha büyük olduğu gibi durumlarla ilgilenmektedir. Büyümenin gerçekleşmesi ülkelerin sahip oldukları üretken kaynakların miktarlarının, niteliklerinin, verimliliklerinin artırılmasına, teknolojilerin geliştirilmesine ve bu mevcut teknolojilerin üretimde kullanılmasına imkân vermektedir (Dinler, 2009: 277). Bu bağlamda büyüme belli faktörlerin varlığına bağlıdır. Ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörleri; sermaye birikimi, nüfus ve işgücü, doğal kaynaklar, teknolojik gelişmeler oluşturmaktadır.

Bir üretim faktörü olarak sermayeden bahsedildiğinde fiziki sermaye kastedilir ve sermaye, “üretimde emeğin verimini arttıran daha önce insanlar tarafından üretilmiş olan üretim araçları” olarak tanımlanır (Dinler, 2013: 294). Sadece para ve finansal unsurlardan ibaret olmayan sermaye stoku; makine, bina, teçhizat, araç-gereç ve üretim sürecinde dolaylı olarak yer alan baraj, köprü, fabrika, yol vb. altyapı yatırımlarını da kapsamaktadır (Erbelet, 2016: 314). Sermaye; makinelerin, tesislerin, hammaddelerin ve diğer dayanıklı üretim faktörlerinin birikmiş stokunu kapsar ve fiziki sermayeye belirli bir dönemde yapılan eklemeler yatırım olarak adlandırılır (Kibritçioğlu, 1998: 207). Sahip olunan gelirin bir kısmının tasarruf edilerek gelecekte gerçekleştirilecek olan üretimi ve elde edilecek geliri artırmak için yatırıma dönüştürülmesiyle sermaye birikimi gerçekleştirilmektedir. Sermaye birikimi, belirli bir dönemde bir üretim birimi tarafından üretilebilecek mal ve hizmet kapasitesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda sermaye birikimi, gerçekleştirilecek üretim faaliyetleri için gereken sermaye miktarını temsil eden aynı zamanda mal ve hizmet üretiminin üst sınırını belirleyen bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Önal, 2009: 35). Bir yandan üretim faaliyetlerinin altyapısını meydana getirmekte, bir yandan da ülkedeki refah seviyesi artışının üst sınırını çizmektedir.

Ekonomide malların ve hizmetlerin üretiminin gerçekleştirilebilmesi için sermayenin ve işgücünün bir araya getirilerek üretime katılması gerekmektedir. Genel olarak işgücü; üretime katılan kişilerin ortaya koydukları zihinsel ve fiziksel emek olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla emek, toplumda yaşayan kişilerin eğitim ve öğretimleri, becerileri de dâhil hem zihinsel hem de fiziksel hizmetlerin tamamını kapsamakta ve üretime bu şekilde katkı sağlamaktadır. Nüfus artışı üretime katılan işgücünde artış meydana getireceğinden ekonomik büyümenin belirleyicisidir. Bir ülkede nüfusta meydana gelen artış daha fazla kaynak kullanılarak üretimin artması demektir. Bu artış iç pazarı büyütürken bir yandan da nitelikli işgücünün artmasını sağlamaktadır. Bu durum ise beşerî sermaye kavramını ortaya çıkarmaktadır. Beşerî sermaye, “insanın veya işgücünün sahip olduğu bilgi, beceri ve deneyimleri içermektedir”. Eş anlamlı olarak “emeğin niteliği” kavramı da kullanılabilir (Gürak, 2016: 32). Emeğin niteliği sahip olunun sermayenin verimli kullanılmasında, yapılacak olan yeni yatırımların seviyesi ve bileşiminde aktif bir role sahiptir. Bu sebeple nüfus ve işgücü, teknoloji geliştirmedeki yeteneği ve sermaye birikimi ile büyüme ve kalkınma sürecinin üç temel kaynağından birini oluşturmaktadır (TÜSİAD Raporu, 2008: 51). Beşerî sermaye, teknolojik gelişmeler ile birlikte kullanıldığında ekonomik büyümeye etkisi oldukça fazla olmaktadır. Dolayısıyla teknolojik ilerlemeleri benimseyen bir beşerî sermayenin varlığı önemli hale gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan hızlı ekonomik büyümelerin sebebi, gerçekleşen teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin uygulanabilirliğini engelleyecek nedenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Ülkeler açısından büyüme ve gelişmenin en önemli dinamiklerinden biri olan teknoloji, herhangi bir mal veya hizmetin üretilmesinde yararlanılacak bilgi ve tekniklerin tümü şeklinde tanımlanabilir (Erbelet, 2016: 315). Diğer bir ifade ile teknoloji, diğer üretim faktörlerinin etkinliğini ve verimliliğini artıracak her şey şeklinde ifade edilebilir. Teknolojik gelişme en dar anlamda, üretime yeni fikirlerin, süreçlerin ve malların sokulması ya da var olan usullerin, süreçlerin ve malların iyileştirilmesi olarak tanımlanabilir (Çetin, 1998: 46-47). Teknolojide yaşanacak olan her bir gelişme, teknoloji düzeyini yükselterek ekonomide var olan üretim faktörlerinin daha verimli ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla reel üretim yani ekonomik büyüme sürekli olarak desteklenecektir. Teknolojik yeniliklerin sürekli olmasının en önemli sebebi rekabet edebilmek ve daha yüksek kar elde etmektir. Teknolojik gelişim ile yeni bir ürünün üretilmesi ülkede talep oluşturduğunda, bir yandan üretim ve istihdam diğer yandan tüketici tercihlerine bağlı olarak kişisel refah artarak ekonomik büyüme sağlanacaktır. Zamanla yeni ürünler üretilmesi yaşanan dinamik sürecin ve

ekonomik büyümenin devam etmesini sağlayacaktır. Üretim yöntemiyle ilgili gerçekleşen bir teknolojik gelişme sayesinde bilindik bir ürün yeni üretim yöntemiyle üretildiğinde katma değerde artış meydana gelecek, üretim maliyetleri düşecek ve kârlar artacaktır. Bu durum üretim faktörlerindeki üretkenliğin ve kaynak dağılımındaki etkinliğin artmasının temelini teknoloji olduğunu göstermektedir.

Dünya iktisat tarihinde ekonomik gelişmenin, tarımsal üretime elverişli olan ve zengin doğal kaynaklara sahip kuzey yarım kürede başladığı görülmektedir (Dinler, 2009: 278). Doğal kaynaklar; insan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılabilir/kullanıma hazır her türlü yeraltı ve yerüstü zenginliklerini kapsamaktadır. Doğal kaynaklar büyümeyi etkileyen bir faktör olmakla birlikte miktarının kıt olması, çoğaltılamaması ve taşınmaması dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkileme alanı oldukça sınırlıdır. Doğal kaynaklar homojen dağılmadığı için ülkelerin doğal kaynak rezervi farklılık göstermektedir. Dolayısıyla doğal kaynaklar ülkelerin ekonomik büyümesini farklı seviyede etkilemektedir. Ancak doğal kaynakların ticaretinin yapılabilir olması doğal kaynak bakımından fakir olan ülkelerin diğer ülkelerden alabilmelerine imkân sağlamaktadır. Burada önemli olan, ülkelerde doğal kaynak rezervinin bol olması değil, mevcut kaynakların uygun teknolojiler ile üretime katılarak verimli ve etkin bir şekilde kullanılabilmesidir.

Bu temel faktörlerle birlikte ekonomik büyümeyi etkileyen dolaylı faktörler denilen diğer faktörler de vardır. Bu faktörler ekonomik (kamu harcamaları, doğrudan yabancı yatırım, dış ticaret vb.) olduğu gibi genellikle kurumsal faktörler olarak adlandırılan ekonomi dışı (girişimci, kurumsal yapı, coğrafya, kültür, küreselleşme, ekonomik ve siyasi istikrar vb. gibi) daha birçok faktör bulunmaktadır.

Ekonomik büyümeyi etkileyen temel faktörler (üretim faktörleri) büyümeyi otomatik olarak gerçekleştiremez. Bu faktörleri bir araya getirerek üretim sürecine sokacak girişimcilerin olması gerekir (Taban, 2018: 39). Girişimciliğin tanımını ilk kez yapan Cantillon'a göre girişimci, henüz belirginleşmemiş bir bedelle satmak üzere üretim girdilerini ve hizmetlerini satın alan ve bunlardan hareketle katma değer meydana getirerek üretimde bulunan kişidir (Gerni vd., 2013: 762). Girişimci, üretim faktörleri olan doğal kaynaklar, sermaye, emek, teknolojiyi bir araya getiren, risk üstlenen, yenilikleri takip eden ve yakalayan, fırsatları değerlendiren ve dolayısıyla ülke ekonomilerinin motor görevini üstlenen bir üretim faktörü olarak kabul edilmektedir (Karakaya ve Kızıloğlu, 2015: 3). Girişimci yenilik faaliyetlerini üstlenirken, yeni kar fırsatları meydana getirmek arayışı içindedir ve yeni fırsatlar verimlilik artışının sebebi ya da sonucu olabilmektedir. Her iki durum için de girişimcilik ve ekonomik büyüme arasında doğrusal pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur: Girişimcilerin artması ekonomik büyümeyi artırır, ekonomik büyümenin artması girişimcilere yeni imkânlar sunar; cazip fırsatlar girişimci sayısını artırır ve bu süreç aynı şekilde kendini besler (Işık vd., 2011: 192). Yeni düşüncelerin oluşturulup yayılması, hızlanması ve aynı zamanda yeni endüstrilerin doğuşu girişimci tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla girişimci ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde, istihdam oluşturulmasında ve üretim faaliyetlerinde anahtar faktördür (Öztürk, 2008: 21).

Büyümeyi etkileyen faktörlerden biri olan kurumlar, bireyler arasındaki etkileşimleri/ilişkileri belirleyen sınırlılıklar ve teşvikler şeklinde tanımlanır ve ekonomik birimlerin kararlarına (tasarruf-yatırım, üretim-tüketim) tesir ederek büyümeyi etkiler. Kurumcu düşünceye göre, bazı toplumlar üretimi, yatırımı, istikrarı, yenilik yapmayı, güveni ve beşerî sermayeyi geliştiren iyi kurumlara sahiptirler (Gökalg ve Baldemir, 2006: 213). Yine bu düşünceye göre, etkin kurum ve kurumsal yapı bireyler arasındaki etkileşime yön verirken bir yandan da ekonomik performansı etkilemektedir (Artan ve Hayaloğlu, 2014: 351). Etkin kurumsal yapının varlığı ekonomik faaliyetlerin güvenli ve ucuz bir şekilde gerçekleştirilmesini, işlem maliyetlerinin azaltılmasını sağlayarak üretimde verimliliği artırır ve kayıt dışı ekonomide çalışan firmaların kayıt altına alınması ile kayıt dışılığın engellenmesi sayesinde şeffaflık sağlayarak yolsuzluk ve rüşveti azaltır (Yapraklı, 2008: 303). Kurumların etkinliği kadar kurumların kalitesi de ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Kurumsal kaliteyi temsil için kullanılan yaygın göstergeler; mülkiyet hakları, ülkelerin yargı sistemlerinin etkinliği, sözleşmelerin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği, bürokratik etkinlik, devletin ekonomiye müdahalesi, yolsuzluk ve kayıt dışılık, siyasi kredibilite ve yabancı yatırım miktarıdır (Akın, 2012: 45). Mevcut göstergelerden herhangi birinin olmaması ya da düzensiz çalışması kurumsal kaliteye olumsuz bir şekilde yansıtacak sistemin tümüyle bozulmasına neden olacaktır.

Ekonomik büyümeyi etkileyen bir diğer faktör olan ekonomik istikrar; tam istihdam ve fiyat istikrarının sağlandığı, para ve maliye politikalarının güvenilir ve etkin bir şekilde gerçekleştirildiği, devlet ve özel sektör kurumlarının dengeli işlemlerine imkân veren ortam olarak açıklanabilir. Ekonomik

istikrarda bozulmalar yaşandığında, faiz oranlarındaki bir artış borçlanmanın maliyetini artırır, ekonomik birimler açısından belirsizliği artırarak geleceğe dair öngörülerini zorlaştırır ve tüm bunlar tüketim ve yatırım harcamalarını azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkiler (Gürel, 2012: 22-23). Dengeli ve sürekli bir ekonomik büyüme için ekonomik istikrarın sağlanması zorunludur. Bununla birlikte siyasi istikrar da ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Yönetimdeki değişimlerin devamlı olması durumu siyasi istikrarsızlık olarak ifade edilebilmektedir. Bu değişim mevcut sistemin anayasal düzenine uygun olabileceği gibi darbe, ayaklanma vb. gibi anayasal olmayan yollarla da gerçekleşebilmektedir. Dikkat edilmesi gereken ise yönetimdeki değişim sıklığının uygulanacak iktisadi politikalar, yapılacak uzun vadeli yatırımlar, sermaye birikimi açısından belirsizlik meydana getirerek ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmesidir (Arslan, 2007: 93). Siyasi istikrar sağlandığı takdirde belirsizlik ortamı azalarak iktisadi birimlerin tüketim ve yatırım kararları ekonomik büyümenin sağlanması yönünde etkisini gösterecektir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

21. yüzyılda internetin daha da yaygınlaşması ve bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte bibliyometri konusunda yapılan çalışmalara ilgi artmış, bu artışa paralel olarak bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların sayısında da bir artış meydana gelmiştir. Bibliyometrik analiz çalışmaları kapsamında Journal of the American Chemical Society Dergisi'nde yer alan makalelerin kaynaklarının değerlendirildiği (1927) çalışma, bu alanda yapılan ilk çalışmadır (Polat vd., 2013: 275). Türkiye'de bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların öncüsü Ahmet Özinönü tarafından 1970 yılında yayımlanan "Growth in Turkish Positive Basic Sciences" adlı kitap olmuştur (Al, 2008: 10).

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, ekonomik büyüme konulu literatürü analiz eden az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalarda da ekonomik büyümenin genellikle tek bir değişkenle (örneğin ekonomik büyüme ve kamu borcu) ilişkisinin incelendiği çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Özellikle ulusal literatürde bu türden çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik olarak incelendiği bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Uluslararası literatürde ise ekonomik büyüme konulu bibliyometrik analizlerde büyümeyle ilişkisi en fazla konuların, enerji, karbondioksit salınımı, doğrudan yabancı yatırım, kamu borcu, turizm vb. olduğu görülmüştür. Burada gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde yer alan bu çalışmalardan örnekler sunulmaktadır.

Son 10-15 yıldır ekonomik büyüme ile ilişkisi en çok araştırılan değişkenlerden birinin enerji olması, bu ilişkinin bibliyometrik analizlerinin daha fazla olmasına neden olmuştur. Bunlardan biri Barış'a ve Oruç'a (2019) aittir. "Türkiye'de Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2000-2019)" adlı çalışmada yazarlar, 2000-2019 yılları arasında Türkiye'de enerji ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran makaleleri nicelik ve nitelik yönünden değerlendirmişlerdir. Bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, Web of Science (WOS), Google Akademik ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kütüphanesinin üye olduğu veri tabanları üzerinden verilere ulaşılmıştır. Enerji, ekonomik büyüme ve Türkiye anahtar kelimeleri Türkçe ve İngilizce olarak veri tabanında taratılarak 75 adet makaleye ulaşılmıştır. Araştırma sonucuna göre, en çok çalışılan konulardan birincisinin "Türkiye'de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme", ikincisinin "Türkiye'de elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme" olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında incelenen makalelerin en çok Türkçe olarak yazıldığı, en çok kullanılan anahtar kelimelerin sırasıyla; ekonomik büyüme, enerji tüketimi, nedensellik analizi, eşbütünleşme analizi, ARDL ve Türkiye olduğu görülmüştür. İncelenen 75 makaleye toplam 2506 tane atıf yapılmıştır. Araştırma yöntemlerinden en çok kullanılanları sırasıyla; nedensellik eşbütünleşme, ARDL analizleri olmuştur. İncelenen 75 makale nedensellik hipotezlerine göre değerlendirildiğinde; 21'inde büyüme, 14'ünde koruma, 11'inde geri bildirim ve 6'sında yansızlık hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, enerji ve ekonomik büyüme konusundaki nedensellik yönü hakkında uzlaşma olmadığı belirlenmiştir.

AIKhar, MiahQuadrat-Ullah ve Kayal (2020), altı Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council: GCC) ülkesinde (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Umman ve Kuveyt) enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ilişkin mevcut literatürü analiz etmiştir. Çalışmanın örneğini 2006-2019 dönemini kapsayan 18 dergide yayımlanan 59 makale oluşturmaktadır. Makaleler iki kategoriye ayrılmıştır. Birinci kategori enerji-büyüme ilişkisini bireysel ülke düzeyinde analiz eden çalışmaları, ikinci kategori ilişkiyi çok ülke düzeyinde analiz eden

çalışmaları içermektedir. Bu çalışmanın sonuçları enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinde literatürde var olan hipotezleri destekleyip desteklemediğine göre gruplandırılmıştır. Çalışmaların %18'inin büyüme, %26'sının koruma, %43'ünün geri besleme ve %13'ünün yansızlık hipotezini desteklediğini ortaya koymuştur. Yazarlara göre, sonuçlar büyük oranda geri besleme hipotezini desteklediği için GCC ülkelerindeki enerji politikalarının odak noktası, sanayi ve kalkınma faaliyetlerinin genişlemesi ve büyümesi için enerji arzının kesintisiz olarak mevcudiyeti olmalıdır.

Bhuiyan vd. (2022), yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme konulu SCI/SSCI endeksli hakemli dergi makalelerini sistematik olarak incelemektedir. Çalışmada, Meta-Analizler için Tercih Edilen Raporlama Öğeleri (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses=PRISMA) yaklaşımına uygun olarak 2010'dan 2021'e kadar toplam 46 makale gözden geçirilmiştir. Araştırma bulguları, yenilenebilir enerjinin hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için ekonomik büyümeyi engellemediğini, oysa gelişmiş ülkeler için yenilenebilir enerji tüketiminin (eşik düzeyi) ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin çok küçük olduğunu göstermektedir. Yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme konulu literatürü analiz eden bir başka çalışma, Oliveira ve Moutinho (2021) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, yenilenebilir enerji, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma ilişkisi üzerine sistematik bir inceleme yaparak 2008-2021 yılları arasında yayınlanan makaleler arasındaki bağlantıları aramayı amaçlamıştır. Sistematik derleme ve PRISMA metodolojisini kullanarak, WOS tarafından seçilen 111 makale ve Scopus tarafından seçilen 199 akademik makale örneklemine ulaşılmıştır. Yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma grubunun analizi, yayınlanan makalelerin çoğunun iktisat bilimlerinde nicel metodolojiyi kullandığını göstermektedir. Sonuçlar, konuyla ilgili araştırmaların artan bir trende sahip olduğunu ve makalelerin çoğunun 2015 sonrası yayınlar olduğunu göstermektedir. Ayrıca Çin, yayınlanan eserlerde önde gelen ülke olmuştur. Renewable and Sustainable Energy Review bu kategoride en alakalı dergi iken Sustainability en çok yayına sahip olarak belirlenmiştir. Yazarlar bulgular özelinde, yenilenebilir enerjileri tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini anlamaya yönelik çalışmalarda örneklem grubu olarak az gelişmiş ekonomilere odaklanması gerektiğini ve bu alanda bir açığın olduğunu belirlemiştir.

Debona, Leite ve Miraglia (2021) enerji tüketimi, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri çözmek için uygulanan ekonometrik modellere kapsamlı bir genel bakış sunmaktadır. Önceden tanımlanmış uygunluk kriterlerini karşılayan 182 hakemli dergi makalesi WOS, SCOPUS ve EconPapers elektronik veri tabanlarından elde edilmiştir. Araştırmanın bulguları yapay sinir ağları, STIRPAT modeli ve Granger nedenselliğin son yıllarda yazarlar tarafından kullanılan başlıca modeller olduğunu göstermektedir. Genel olarak bu çalışmalarda kullanılan yöntemlerin, analiz edilen değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılmasında, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım tartışmalarının teşvik edilmesinde ve uygun karbon emisyonlarını azaltma politikalarının uygulanmasında etkili olduğu belirlenmiştir. Karbon emisyonlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen literatürün kapsamlı analizini Mardani vd. (2019) yapmıştır. Bu bağlamda, WOS veri tabanı seçilmiş, PRISMA ve meta-analiz yöntemleri kullanılmıştır. Yazarlar, 1995-2017 yılları arasında içeren geniş bir aralıkta 55 bilimsel uluslararası dergide yayınlanan 175 makale üzerinde çalışmışlardır. Seçilen makaleler yazar adı, yayın yılı, veri süresi, analiz teknikleri türleri, veri analiz yöntemi, gösterge adları, ülke/ülke grupları, dergiler ve sonuçlar açısından analiz edilmiştir. Analiz bulguları, literatürün genelinin karbondioksit emisyonları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkili çalışmaların bibliyometrik analizini yapan son çalışmalardan birini Singh ve Vashishtha'ya (2023) aittir. Çalışmada bibliyometrik analiz ve VOSviewer yazılımı ile görselleştirme analiz kullanılarak 2001-2020 döneminde yayımlanan 969 makale analiz edilmiştir. Makaleler, ülke, dergi, kurum, yazar, ortak yazar, anahtar kelime, atıf ve kullanılan yöntemler açısından analiz edilmiştir. Bulgulardan bazıları şu şekildedir: (i) International Journal of Energy Economics and Policy dergisi en verimli dergi, (ii) Türkiye ve Çin'in bu alanda en çok çalışan ülke, (iii) İlhan Öztürk en çok alıntı yapılan yazar, (iv) Energy Policy Journal en yüksek atıfa sahip dergidir.

İktisat literatüründe kamu harcamaları da ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerden biri olarak görülmektedir. Rahman, Ismail ve Ridzuan (2019) kamu borcunun bir ülke veya ekonomiler grubunun ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri konusunda görüş birliğinin olup olmadığını incelemiştir. PRISMA prosedürü kullanılarak SCOPUS veri tabanındaki 33 makale üzerinde sistematik

bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Kamu borçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda görüş birliği olmadığı tespit edilmiştir. Bulgular, hükümetlere ve politika yapıcılara, mevcut borçların büyüme düzeyini nasıl etkilediğini araştırarak maliye politikalarını tasarlama konusunda yardımcı olabilir. Yazarlara göre, gelecekteki çalışmalar, üst-orta gelirli ekonomilerde kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmalıdır. Gökmenoğlu ve Yavuz (2022) da kamu borcu ve ekonomik büyüme literatürünün ortak ve farklı yönlerini bibliyometrik analiz ile belirlemeye çalışmıştır. Bu yönler belirlenirken 1975-2021 dönemi için WOS'dan derlenen kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ile ilgili 3.498 makale VOSviewer yazılımı ile analiz edilmiş ve bibliyometrik ağ haritaları çıkarılmıştır. Araştırma bulgularına göre, literatürün genelinde ABD, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkelerden yazarların ön plana çıktığı ve literatürü şekillendirdiği görülmüştür. Ayrıca, bu çalışmaların 2005 yılından sonra hızla artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 30 yılı aşkın süredir kapsamlı araştırmalara konu olmasından dolayı, bazı yazarlar tarafından bibliyometrik analizle incelenmiştir. Cicea ve Marinescu (2021) doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme alanındaki bilimsel çıktıyı bibliyometrik bir analize dayalı olarak analiz etmiştir. Makale, VOSViewer ve Citespace yazılımı tarafından sağlanan araçları kullanarak Scopus veri tabanındaki 2.281 makaleyi analiz etmiştir. Analiz birkaç düzeyde gerçekleştirilmiştir: bilgi yayma tipolojisi, yayınların tematik alanı, belgelerin zamansal/coğrafi dağılımı ve bilimsel içerikleri. VOSViewer'daki küme analizine göre yazarlar, doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantının çok güçlü olduğunu belirtmişlerdir. Analiz sırasında yazarların odak noktası doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin genel ekonomik yönlerinden çok, yıllar boyunca çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerden (Örneğin, 2000 yılı başlarında sıklıkla kullanılan anahtar kelimeler “üretim”, “ekonomik etki”, “büyüme oranı”, “yayıma etkisi” iken 2015 yılından sonra “kirlilik”, “çevre ekonomisi” vb. anahtar kelimeler bulunabilir) hareketle, araştırmaların yönünün ekoloji ve çevre koruma unsurlarına doğru kaymış olduğu belirtilmiştir. Doğrudan yabancı yatırım alan ya da yapan ülkenin ve buna karar vericilerin çevresel sorunları ve korumayı da dikkate alması gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır. Wang (2022) da doğrudan yabancı yatırım-ekonomik büyüme araştırmalarını farklı bakış açılarından ölçmek için bibliyometrik bir çalışma yapmıştır. Toplanan 1.075 araştırmanın önde gelen araştırmacıları, kavramsal yapısı ve tematik gelişimi ortaya çıkarılmıştır. Bulgular arasında en etkili araştırmacı, dergi ve ülkenin sırasıyla C. Chen, Journal of International Economics ve ABD olduğu belirlenmiştir. Kavramsal yapı haritası, doğrudan yabancı yatırım-ekonomik büyüme araştırmalarının temel araştırma yönleri olan teknoloji ve firma performansı, araştırma modellemesi ve teorik sorgulamaya odaklandığını yansıtmaktadır.

Ekonomik büyümeyle ilişkisi en çok çalışılan konulardan biri finansal gelişmedir. İktisat literatüründe finansal sistem ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin birçok çalışmada ele alınması, özellikle 1970'li yıllardan sonra ülkelerin iktisat politikalarındaki serbestleşme yönündeki köklü değişimlerle birlikte hız kazanmıştır. Bugüne gelindiğinde devasa bir literatürün oluştuğu söylemek abartı olmayacaktır. Çağlan ve Çelik (2018) ekonomik büyüme ile finansal gelişmişlik arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye örneğinde inceleyen ampirik araştırmaların bibliyometrik analizini yapmıştır. Çalışmanın bulguları şöyle özetlenebilir: (i) Makalelerin örneklem dönemi 1968 ile 2015 yılları arasındaki dönemlerdir. En fazla işlenen dönemin 1998-2003 arası dönem olduğu görülmektedir. (ii) İncelenen 35 makalenin 19'unda üç aylık, 11'inde yıllık, 4'ünde aylık, 1 makalede ise altı aylık veriler kullanılmıştır. (iv) Bu çalışma kapsamında taranan makalelerde kullanılan ekonometrik analizler ise şöyledir: Granger nedensellik testi %50'sinden fazlasında kullanılmıştır. Bunun yanında Johansen, Gregory-Hansen, ARDL (Autoregressive Distributed Lag) eşbütünleşme testleri, Yapısal Olmayan VAR modeli, hata düzeltme modeli, Toda-Yamamoto testi, Hacker ve Hatemi-J Nedensellik testi kullanılan diğer ekonometrik yöntemlerdir. (v) Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki genel olarak arz öncüllü ve talep takipli olmak üzere iki ayrı grupta değerlendirildiğinde, Türkiye örneğinde her iki hipotezi destekleyen çalışmalara rastlanmıştır; hatta bazı çalışmalarda çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Baderau vd. (2022) finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini çok sayıda bibliyometrik gösterge sağlayan WOS veri tabanını kullanarak, 2000-2023 yılları arasındaki 7839 referansı araştırmıştır. Analiz, eserler arasındaki benzerliklerin görselleştirilmesine olanak sağlayan VOSviewer araştırma aracı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ile çevre gibi diğer geniş alanlar arasında güçlü bir bağlantının varlığını

vurgulamaktadır. Ayrıca çalışma, araştırmaların çoğunun Çin, ABD, Türkiye gibi ülkelerde gerçekleştiğini gösteriyor.

Ekonomik büyümenin turizm/turizm sektörü ile ilişkisi de literatürde uzun yıllardır çalışılmaktadır. Ahmad, Menegaki ve Al-Muharrami (2020) bu literatürün sistematik olarak taramasını gerçekleştirmiştir. Öncelikli olarak çalışmada atıf analizi yapılarak literatürün kuşbakışı bir görünümü sağlanmıştır. Daha sonra kullanılan değişkenler, analiz ülkesi, analiz türü, metodoloji ve nedenselliğin yönü hakkında en etkili 100 makalenin ayrıntılı içerik analizi oluşturulmuştur. Toplamda, kapsamlı bir anahtar kelime listesi kullanılarak Scopus veri tabanında ilgili 284 makale bulunmuştur. Atıf analizi incelendiğinde, Tourism Management dergisinin toplam 2527 atıf sayısı ile lider dergi olduğu, Tourism Economics dergisinin ise bu konuda toplam 41 yayın sayısı ile başı çektiği görülmektedir. Juan Gabriel Brida en üretken yazarken, en çok atıf alan en etkili makale Lee ve Chang (2008)'dir. İçerik analizi sonucunda çalışmaların %58'inde zaman serisinin ve %38'inde panel veri analizinin kullanıldığı ortaya konulmuştur. Büyümeye neden olan turizm, hem zaman serisi hem de panel çalışmalarının önde gelen sonuçtur. Uluslararası turizm gelirleri/kazançları/harcamaları ve uluslararası turist sayısı, turizmi ölçmek için en yaygın kullanılan değişkenlerdir. Leon-Gomez vd. (2021), sürdürülebilir turizm gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran literatürü bibliyometrik olarak analiz etmiştir. WOS veri tabanından geçmişten analiz tarihine kadar yayınlanan 668 makale analiz edilmiştir. Bu amaçla en çok tanınan yazarların, bilimsel üretim yüzdesinin en yüksek olduğu bölgelerin, en etkili kuruluşların, anahtar kelimelerin, en öne çıkan alıntılarının, yayınların ve en tanınmış yazarlar arasındaki ortak yazarlıkların analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, bugüne kadar yayınlanan literatürün ve yerleşik ve yeni ortaya çıkan araştırma gruplarının eğilimini ve etkisini göstermektedir. Ayrıca, bu alanda daha ileri araştırmalar için bir planlama çerçevesi sağlayacak şekilde temel araştırma konuları belirlenmiştir.

4. YÖNTEM

Bu araştırmada tarama ve bibliyometrik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Tarama yöntemi, veri toplamak amacıyla araştırma yapılacak alana ait mevcut doküman ve kayıtların sistemli şekilde incelenmesidir. Bibliyometrik analiz ise matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim kaynaklarına uygulanması şeklinde tanımlanabilir (Pritchard, 1969: 349). Bibliyometrik analiz ile yayınların veya belgelerin belirli özelliklerinin (yazar, konu, yayın bilgisi, atıf yapılan kaynaklar vb.) niceliksel analizinin yapılabildiği ulaşılan verilerden hareketle farklı disiplinlerde bilimsel iletişim sürecinin nasıl gerçekleştiği araştırılabilir (Al ve Tonta, 2004: 19). Bibliyometri ile yapılan analizlerde yazar, konu, atıf, alıntı sayısı vb. gibi elde edilen nicel veriler istatistiksel olarak incelenir ve ulaşılan sonuçlar belirlenen herhangi bir disipline ait genel bir görünüm ortaya koymaya imkân verir.

Bu çalışmada ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi bibliyometrik analizle yapılacaktır. Bibliyometrik analiz çerçevesinde “ekonomik büyüme” konulu lisansüstü (yüksek lisans-doktora) tezlerin bibliyometrik görünümü nasıldır?” sorusundan hareket edilerek şu sorulara cevap aranmıştır:

- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin türüne göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin izinli/izinsiz olma durumuna göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin danışman unvanlarına göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin kullanılan dil açısından dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin enstitülere göre dağılımı nasıldır?

- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin alanlarına göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin konularına göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan ülke/ülke grubuna göre dağılımı nasıldır?
- Ekonomik büyüme ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin üniversite türüne göre dağılımı nasıldır?

Araştırmanın sorularını cevaplamak için YÖK Ulusal Tez Merkezi'nin arama motoruna “ekonomik büyüme”, “iktisadi büyüme”, “GSYH”, “GSYİH”, “gayri safi yurtiçi hâsıla”, anahtar kelimeleri girilmiştir. 1989-2022 yılları arasında yayımlanmış yüksek lisans ve doktora olmak üzere toplam 1484 adet tez bibliyometrik göstergeler açısından (tezlerin türü, izinli/izinsiz olma durumları, yıllar, danışman unvanları gibi) incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak elde edilen veriler, SPSS programı ile analiz edilmiş ve ulaşılan sonuçların sıklık (f) ve yüzde (%) değerleri tablo ve grafik halinde ortaya konulmuştur. Başlangıç yılı olarak 1989'un seçilmesinin nedeni e-ortama girilmiş olan tezlere o tarihten itibaren ulaşılmış olduğudur.

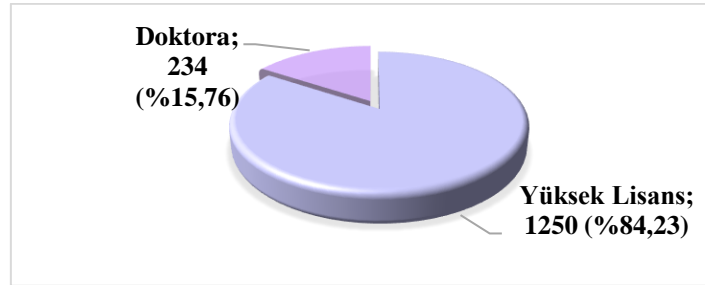
Çalışma, son erişim tarihi 31 Aralık 2022 olan lisansüstü (yüksek lisans-doktora) tezlerle sınırlandırılmış ve tezlerin türüne ve izinli (erişime açık, ulaşılabilen) / (erişime kapalı, ulaşılamayan) izinsiz olma durumlarına göre dağılımları dışında diğer soruların analizlerine yeterli bilgiye ulaşılamayacağından izinsiz tezler dâhil edilmemiştir.

5. BULGULAR

5.1. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Araştırmaya yüksek lisans ve doktora olmak üzere toplam 1484 adet lisansüstü tez izinli/izinsiz ayrımı yapılmaksızın dâhil edilmiştir. İlgili tezlerin 1250 adet ile %84,23'ünü yüksek lisans tezleri, 234 adet ile %15,76'sını doktora tezleri oluşturmaktadır (Şekil 1). Yüksek lisans çalışmalarının doktora çalışmalarına göre fazlalığı beklenen bir sonuçtur. Bu sonucun literatürde bulunan bibliyometrik analiz çalışmalarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

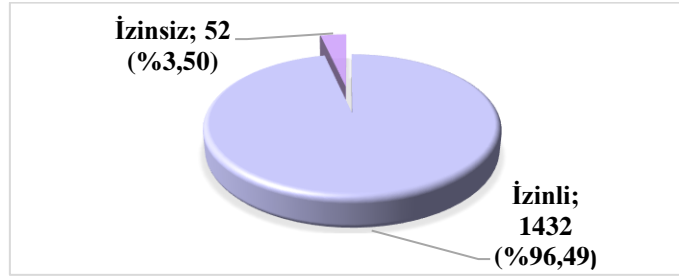
Şekil 1. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

5.2. Lisansüstü Tezlerin İzinli/İzinsiz Olma Durumlarına Göre Dağılımı

Analize dâhil edilen 1484 adet tezdten 1432 tezin (%96,49) izinli (erişime açık, ulaşılabilen), 52 tezin ise (%3,50) izinsiz (erişime kapalı, ulaşılamayan) olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şekil 2). Bundan sonra yapılacak olan analizlere izinsiz tezler dâhil edilmeyecektir.

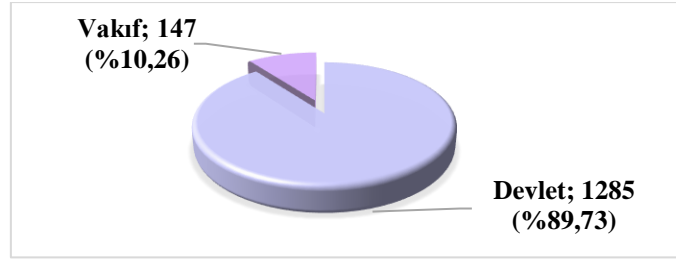
Şekil 2. Lisansüstü Tezlerin İzinli/İzinsiz Olma Durumları

5. 3. Lisansüstü Tezlerin Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Lisansüstü tezlerin yazıldıkları üniversite türüne göre analizi Şekil 3'te gösterilmiştir. Buna göre, 1285 (%89,73) adet tezin devlet üniversitelerinde, 147 (%10,26) adet tezin ise vakıf üniversitelerinde yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Vakıf üniversitelerinin devlet üniversitelerine göre yakın bir geçmişe sahip olması yapılan tez sayısının az olmasında önemli bir etkidir.

Şekil 3. Lisansüstü Tezlerin Üniversite Türüne Göre Dağılımı

5. 4. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Ekonomik büyüme konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 4'te gösterilmiştir. Buna göre, çalışmaların yıllar itibariyle artış gösterdiği görülmektedir. 2010 yılı da dâhil olmak üzere artan çalışmalar bu yıldan sonra azalış eğilimine girmiştir. 2015 yılında tekrar artış yaşanmıştır. 2019 yılının 286 (%19,97) tez ile en fazla çalışma yapılan yıl olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci sırada %13,75 (197) ile 2022 yılı, üçüncü sırada %11,59 (166) ile 2021 yılı takip etmiştir. Genel olarak 2005 yılından sonra ekonomik büyümeye yönelik ilginin arttığı söylenebilir.

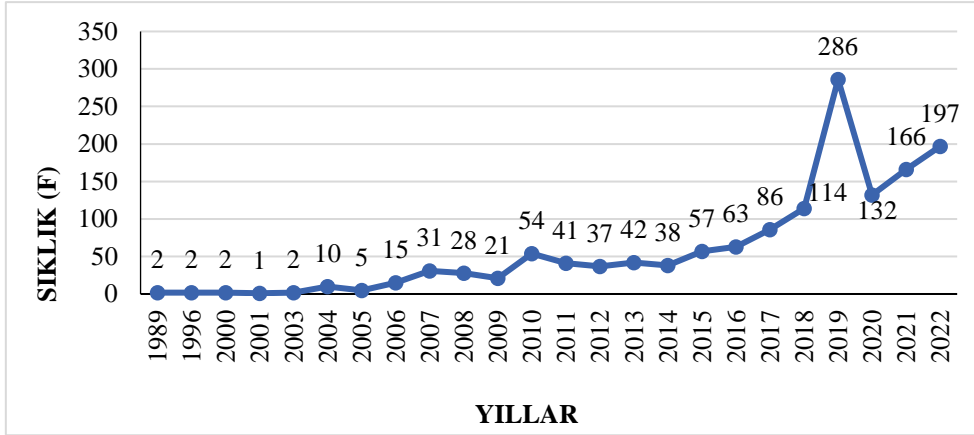
Bir ülkenin refah düzeyinin artırılabilmesi için uzun dönem ekonomik büyümeyi sağlamanın ve istikrarlı bir şekilde sürdürmenin çok önemli olduğu anlaşılmıştır. Ancak büyümenin önemini anlaşılması onun kolay bir şekilde gerçekleştirileceği anlamına gelmemektedir. Burada başarılı bir büyümeyi gerçekleştirmenin hangi faktörlere bağlı olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Büyümenin doğrudan kaynakları denildiğinde sermaye, emek ve teknoloji anlaşılmaktadır. Fakat bu faktörler büyümeyi tek başına açıklamakta yetersiz kaldığından, bunlar dışında pek çok faktör özellikle kurumsal faktörler, enerji, iklim, çevrenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çeyrek yüzyıldır dünya genelinde araştırılmaktadır. Dünya'daki trende paralel olarak Türkiye'de de bu alanda yazılan lisansüstü tez sayısında artış olmuştur.

2020 yılında tez sayısındaki düşüşün sebebi Covid-19 pandemisine karşı alınan önlemler ve eğitime ara verilmesi olduğu söylenebilir. Bu sürecin ülke ekonomileri ve büyüme oranları üzerindeki etkilerinin araştırılacağı düşünülürse gelecek yıllarda ekonomik büyüme ile ilgili çalışmaların sayısında artış olması beklenebilir. Normalleşme süreciyle birlikte eğitime devam edilmesi, sürecin ekonomik etkilerinin araştırılması 2021 ve 2022 yıllarında ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin sayısındaki artışın bir nedeni olabilir.

Lisansüstü tezlerin sayısının artmasında çeşitli faktörler etkili olabilir. Dünya genelinde ekonomik büyüme çalışmalarındaki artış trendin Türkiye'de de takip edilmesi bu faktörlerden biridir. Ayrıca, Türkiye'deki üniversite sayısının zaman içinde artmasıyla İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi sayısındaki artış, internetin yaygınlaşması ve dijitalleşmenin etkisiyle birlikte bilgiye ulaşmanın kolaylaşması da lisansüstü tezlerdeki artışın nedeni sayılabilir. Ancak şu gerçeği de gözden uzak

tutmamak gerekir ki tez hazırlama sürecinin zaman alması lisansüstü tezlerin sayısındaki değişmelerin nedenlerini net olarak ifade etmeyi engellemektedir.

Şekil 4. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

5. 5. Lisansüstü Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre durumu incelendiğinde en fazla paya sahip danışman unvanının %36,73 ile 526 tezde Prof. Dr. olduğu saptanmıştır. Bu durumu sırasıyla %33,10 pay ile (474) Doç. Dr., %30,02 pay ile (430) Yrd. Doç. Dr. / Dr. Öğr. Üyesi / Dr. izlemektedir. Ayrıca danışman unvanı olarak en az paya sahip olan unvanın Öğr. Görevlisi unvanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

DANIŞMAN UNVANLARI	SIKLIK (F)	YÜZDE (%)
YRD.DOÇ.DR./DR.ÖĞR.ÜYESİ/DR.	430	30,02
DOÇ.DR.	474	33,10
PROF.DR.	526	36,73
ÖĞR.GÖREVLİSİ	2	0,13
TOPLAM	1432	100,0

5. 6. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Ekonomik büyüme konulu, 136 üniversite de hazırlanan 1432 adet lisansüstü tez incelenmiş ve Tablo 2' de analiz sonuçları sunulmuştur. Buna göre en fazla çalışma yapılan üniversite 84 adet çalışma ile İstanbul Üniversitesi'dir. Onu Marmara (52) ve Selçuk (40) Üniversiteleri takip etmektedir. En fazla çalışma yapılan üniversiteler kuruluş tarihi açısından köklü üniversitelerdir. Sadece 1 adet tez yazılan üniversite sayısı 21'dir.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

ÜNİVERSİTELER	Sıklık ve Yüzde	ÜNİVERSİTELER	Sıklık ve Yüzde
ABANT İZZET BAYSAL ÜN.	4 (0,27)	İSTANBUL OKAN ÜN.	2 (0,13)
ADIYAMAN ÜN.	4 (0,27)	İSTANBUL TEKNİK ÜN.	9 (0,62)
AFYON KOCATEPE ÜN.	14 (1,0)	İSTANBUL TİCARET ÜN.	26 (1,81)
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜN.	3 (0,20)	İZMİR DEMOKRASI ÜN.	1 (0,06)
AKDENİZ ÜN.	11 (0,76)	İZMİR EKONOMİ ÜN.	6 (0,41)
AKSARAY ÜN.	10 (0,70)	İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜN.	3 (0,20)
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜN.	3 (0,20)	KADİR HAS ÜN.	2 (0,13)
ALTINBAŞ ÜN.	2 (0,13)	KAFKAS ÜN.	10 (0,70)
ANADOLU ÜN.	30 (2,10)	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜN.	11 (0,76)

ANKARA ÜN.	13 (0,90)	KARA HARP OKULU KOMUTANLIĞI ÜN.	1 (0,06)
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜN.	9 (0,62)	KARABÜK ÜN.	8 (0,55)
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜN.	2 (0,13)	KARADENİZ TEKNİK ÜN.	33 (2,30)
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜN.	10 (0,70)	KARAMANOĞLU MEHMET BEY ÜN.	10 (0,70)
ARDAHAN ÜN.	1 (0,06)	KASTAMONU ÜN.	5 (0,34)
ATATÜRK ÜN.	37 (2,60)	KAYSERİ ÜN.	2 (0,13)
ATILIM ÜN.	4 (0,27)	KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜN.	3(0,20)
AVRASYA ÜN.	2 (0,13)	KIRIKKALE ÜN.	5 (0,34)
AYDIN ADNAN MENDERES ÜN.	31 (2,20)	KIRKLARELİ ÜN.	2 (0,13)
BAHÇEŞEHİR ÜN.	5 (0,34)	KİLİS 7 ARALIK ÜN.	1 (0,06)
BALIKESİR ÜN.	20 (1,40)	KOCAELİ ÜN.	25 (1,74)
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜN.	30 (2,10)	KOÇ ÜN.	2 (0,13)
BARTIN ÜN.	5 (0,34)	KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜN.	28 (2,0)
BAŞKENT ÜN.	5 (0,34)	KTO KARATAY ÜN.	3 (0,20)
BATMAN ÜN.	3 (0,20)	MALTEPE ÜN.	4 (0,27)
BEYKENT ÜN.	9 (0,62)	MANİSA CELAL BAYAR ÜN.	25 (1,74)
BEYKOZ ÜN.	1 (0,06)	MARDİN ARTUKLU ÜN.	1 (0,06)
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜN.	10 (0,70)	MARMARA ÜN.	52 (3,63)
BİNGÖL ÜN.	3 (0,20)	MEF ÜN.	1 (0,06)
BOĞAZIÇI ÜN.	5 (0,34)	MEHMET AKİF ERSOY ÜN.	2 (0,13)
BURSA TEKNİK ÜN.	4 (0,27)	MERSİN ÜN.	3 (0,20)
BURSA ULUDAĞ ÜN.	13 (0,90)	MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜN.	1 (0,06)
ÇAĞ ÜN.	2 (0,13)	MUĞLA SITKI KOÇAN ÜN.	9 (0,62)
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜN.	28 (2,0)	NECMETTİN ERBAKAN ÜN.	6 (0,41)
ÇANKAYA ÜN.	14 (1,0)	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜN.	35 (2,44)
ÇANKIRI KARATEKİN ÜN.	5 (0,34)	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜN.	21 (1,50)
ÇUKUROVA ÜN.	26 (1,81)	NUH NACİ YAZGAN ÜN.	6 (0,41)
DOKUZ EYLÜL ÜN.	37 (2,60)	OKAN ÜN.	1 (0,06)
DİCLE ÜN.	5 (0,34)	ONDOKUZ MAYIS ÜN.	2 (0,13)
EGE ÜN.	21 (1,50)	ORTADOĞU TEKNİK ÜN.	9 (0,62)
ERCİYES ÜN.	34 (2,40)	OSMANİYE KORKUT ATA ÜN.	2 (0,13)
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜN.	24 (1,70)	PAMUKKALE ÜN.	18 (1,30)
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜN.	4 (0,27)	RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜN.	6 (0,41)
ERZURUM TEKNİK ÜN.	4 (0,27)	SAKARYA ÜN.	25 (1,74)
FATİH ÜN.	2 (0,13)	SELÇUK ÜN.	40 (2,80)
FIRAT ÜN.	4 (0,27)	SİİRT ÜN.	3 (0,20)
GALATASARAY ÜN.	1 (0,06)	SİVAS CUMHURİYET ÜN.	13 (0,90)
GAZİ ÜN.	24 (1,70)	SÜLEYMAN DEMİREL ÜN.	19 (1,32)
GAZİANTEP ÜN.	27 (1,90)	ŞIRNAK ÜN.	3 (0,20)
GEBZE TEKNİK ÜN.	8 (0,55)	TED ÜN.	1 (0,06)
GEDİZ ÜN.	2 (0,13)	TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜN.	30 (2,10)
GİRESUN ÜN.	7 (0,48)	THE UNIVERSITY OF YORK	1 (0,06)
GÜMÜŞHANE ÜN.	3 (0,20)	TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜN.	12 (0,83)
HACETTEPE ÜN.	36 (2,60)	TOROS ÜN.	1 (0,06)
HALIÇ ÜN.	1 (0,06)	TRAKYA ÜN.	13 (0,90)
HARRAN ÜN.	2 (0,13)	TÜRK-ALMAN ÜN.	1 (0,06)
HASAN KALYONCU ÜN.	20 (1,40)	TÜRK HAVA KURUMU ÜN.	3 (0,20)
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜN.	18 (1,30)	UFUK ÜN.	1 (0,06)
HİTİT ÜN.	7 (0,48)	UNIVERSITY OF SKOVDE UN.	1 (0,06)
IĞDIR ÜN.	2 (0,13)	UŞAK ÜN.	9 (0,62)
İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜN.	4 (0,27)	YALOVA ÜN.	4 (0,27)
İNÖNÜ ÜN.	11 (0,76)	YAŞAR ÜN.	1 (0,06)
İSTANBUL ÜN.	84 (5,90)	YEDİTEPE ÜN.	10 (0,70)
İSTANBUL AYDIN ÜN.	6 (0,41)	YILDIZ TEKNİK ÜN.	7 (0,50)
İSTANBUL BİLGİ ÜN.	6 (%41)	YOZGAT BOZOK ÜN.	1 (0,06)
İSTANBUL ÜN.-CERRAHPAŞA	3 (%20)	YÜZÜNCÜ YIL ÜN.	4 (0,27)
İSTANBUL GELİŞİM ÜN.	14 (%100)	ZİRVE ÜN.	1 (0,06)

İSTANBUL 29 MAYIS ÜN.	1 (%6)	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜN.	17 (1,20)
İSTANBUL MEDENİYET ÜN.	4 (%27)	ZONGULDAK KARAELEMAS ÜN.	5 (0,34)
		TOPLAM	1432

Not: Üniversiteler alfabetik olarak sıralanmıştır.

5. 7. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı incelenmiş ve Tablo 3’te gösterilmiştir. Buna göre, en fazla tezin %89,76’lık oranla (1284) sosyal bilimler enstitüsüne ait olduğu görülmektedir. 1 enstitü de 1 adet tez yazıldığı gözlenmiştir. Ekonomik büyüme konusu Sosyal Bilimler ile ilgili bir konu olmasından dolayı ekonomik büyümeyle ilgili en fazla tezin sosyal bilimler enstitüsüne ait olması normal bir sonuçtur.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

ENSTİTÜ	SIKLIK (F)	YÜZDE (%)
SOSYAL BİLİMLER	1284	89,76
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENS.	97	6,87
FEN BİLİMLERİ	21	1,50
DIŞ TİCARET	7	0,50
EKONOMİ VE SOSYAL BİLİMLER	4	0,27
BANKACILIK VE SİGORTACILIK	5	0,34
FİNANS	5	0,34
BÖLGE ÇALIŞMALARI	1	0,06
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI; ORTADOĞU ve İSLAM ARAŞTIRMALARI	2	0,13
YURTDIŞI ENS.	2	0,13
SAVUNMA BİLİMLERİ	2	0,13
SAĞLIK BİLİMLERİ	2	0,13
TOPLAM	1432	100,0

5. 8. Lisansüstü Tezlerin Dillere Göre Dağılımı

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında ulaşılan 1432 adet lisansüstü tezin 1222’si Türkçe olarak, 206 tezin ise İngilizce olarak yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 3 tezin Kırgızca ve 1 tezin Fransızca olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Dillere Göre Dağılımı

DİLLER	SIKLIK (F)	YÜZDE (%)
TÜRKÇE	1222	85,33
İNGİLİZCE	206	14,40
KIRGIZCA	3	0,20
FRANSIZCA	1	0,06
TOPLAM	1432	100,0

5. 9. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Tablo 5’te lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımına ait bulgular sunulmuştur. En fazla tercih edilen araştırma yönteminin zaman serisi analizi (741) olduğu tespit edilmiştir. Zaman serisi analizini sırasıyla panel veri analizi (523), derleme/literatür incelemesi (126) yöntemlerinin takip ettiği görülmektedir. 10 adet tezde diğer analiz yöntemleri [SWOT analizi (Zayıf yönler, güçlü yönler, tehditler, fırsatlar), makine öğrenmesi tabanlı yöntemler, OLG (Kesişen Nesiller Ekonomisi)] kullanılmıştır.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	SIKLIK (F)	YÜZDE (%)
DERLEME; LİTERATÜR İNCELEMESİ	126	8,80
ZAMAN SERİSİ ANALİZİ	741	51,74
PANEL VERİ ANALİZİ	523	36,52
ANKET	6	0,41

BİRDEN ÇOK ANALİZ (PANEL VERİ, ZAMAN SERİSİ, YATAY-KESİT VERİ ANALİZİ)	17	1,20
YATAY-KESİT VERİ ANALİZİ	8	0,55
DİĞER ANALİZ YÖNTEMLERİ	10	0,70
TOPLAM	1432	100,0

5. 10. Lisansüstü Tezlerin Alanlarına Göre Dağılımı

Tezlerin alanlarına göre dağılımı Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre en fazla tezin 1045 (%73,0) ekonomi alanında hazırlandığı belirlenmiştir. Onu, 216 (%15,08) tez ile ekonometri, 49 (%3,42) tez ile bankacılık, 37 (%2,58) tez ile işletme, 29 (%2,02) tez ile maliye takip etmiştir. 5 alanda 1 adet tez yazıldığı ve alan belirtilmeyen 2 tezin bulunduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ekonomi ile ilgili bir konu olduğu için en fazla tezin bu alanda yazılmış olması normal bir sonuçtur.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Alanlarına Göre Dağılımı

ALANLAR	SIKLIK (F)	YÜZDE (%)
BANKACILIK	49	3,42
BİLİM VE TEKNOLOJİ	5	0,34
BİYOİSTATİSTİK	1	0,06
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ	7	0,50
DİN	1	0,06
EKONOMETRİ	216	15,08
EKONOMİ	1045	73,0
ENERJİ	3	0,20
İSTATİSTİK	12	0,83
İŞLETME	37	2,58
KAMU YÖNETİMİ	4	0,27
MALİYE	29	2,0
ORMAN VE ORMAN MÜHENDİSLİĞİ	1	0,06
SAĞLIK KURUMLARI YÖNETİMİ	4	0,27
SAVUNMA VE SAVUNMA TEKNOLOJİLERİ	3	0,20
SİGORTACILIK	2	0,13
ŞEHİRCİLİK VE BÖLGE PLANLAMA	1	0,06
TURİZM	1	0,06
ULAŞIM	2	0,13
ULUSLARARASI İLİŞKİLER	4	0,27
ZİRAAT	2	0,13
ALAN YAZILMAYAN	2	0,13
TOPLAM	1432	100,0

Not: Alanlar alfabetik olarak sıralanmıştır.

5. 11. Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin ilişkilendirildikleri konulara göre dağılımı bu kısımda analiz edilmiştir. Konular 14 ana konuya ayrılmıştır. Bunlar:

Makroekonomik Değişkenler: Enflasyon, işsizlik, istihdam, işgücü, kayıt dışı istihdam/ekonomi, döviz kuru, iç borç, dış borç, dış ticaret, cari açık, cari işlemler dengesi, faiz, yatırım, tasarruflar, hizmet ticareti, hizmet sektörü, endüstri içi ticaret, inşaat sektörü, gölge ekonomisi, yapısal değişim, toplam faktör verimliliği.

Finansal Gelişme ve Diğer Finansal Değişkenler: Finansal faktörler, finansal kapsayıcılık, finansal sistemin gelişimi, mali derinleşme, bankacılık sektörü, para ve sermaye piyasaları, işçi gelirleri, uluslararası sermaye hareketleri.

Kamu Harcamaları: Savunma, ulaştırma, altyapı, ar-ge, yatırım harcamaları

Enerji: Enerji üretimi-tüketimi, karbondioksit salınımı/emisyonu, enerji yoğunluğu, enerji güvenliği.

Beşerî Sermaye: İnsani gelişme, insani kalkınma, sosyal sermaye.

Kurumsal Değişkenler: Yönetişim kurumları, kurumsal yapı, kurumsal kalite, demokrasi, küreselleşme, mülkiyet hakları, ekonomik özgürlük, kültürel değerler, emeklilik sistemi, iktisadi politik kurumlar, kurumsal sürdürülebilirlik, bölgesel entegrasyon, sigorta sektörü, yolsuzluk, politik istikrarsızlık, sosyal sermaye, mali yerelleşme.

Dolaylı/Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Bilgi Ekonomisi ve Bilgi İletişim Teknolojileri: Bilgi iletişim teknolojileri (BİT) göstergeleri, inovasyon, patent başvurusu, ulusal entelektüel sermaye, bilgi tabanlı ekonomi, teknoloji transferi.

Maliye ve Maliye-Para Politikaları: Gelir dağılımı, kamu borç yükü, yoksulluk, gelir dağılımı eşitsizliği.

Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamalarının Finansmanı: Vergi, borçlanma, kurumlar vergisi, kamu finansman kaynakları, kamu açıklarının finansmanı.

Liberalizasyon ve Serbestleşme: Dış ticaret üzerindeki her türlü kısıtlamaların kaldırılmasıdır.

Turizm: Turizm, sağlık turizmi.

Çevre: Çevre koruma, ekolojik bozulma, kirlilik standartları, iklim değişikliği.

Diğer Değişkenler: Herhangi bir değişken grubuna dâhil edilemeyen değişkenlerdir. Duygu analizi, kuramlar, kurumsal iktisat, trafik kazaları.

Buna göre Tablo 7 incelendiğinde, ekonomik büyüme ile en fazla ilişkilendirilen konu %24,70 (397) ile makroekonomik değişkenler olmuştur. Genel olarak yüksek lisans tezlerinde sırasıyla makroekonomik değişkenler (enflasyon, işsizlik, işgücü, istihdam, dış borç, dış ticaret), kamu harcamaları, beşerî sermaye, enerji, doğrudan/dolaylı yabancı sermaye yatırımları daha fazla çalışılan konularken; finansal gelişme ve finansal değişkenler, kurumsal yapı, enerji, kamu harcamaları, beşerî sermaye ise doktora tezlerinde en fazla çalışılan konular olmuştur. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bunların ekonomik büyümeye etkisinin ne yönde olduğunun bilinmesi ulusların ekonomik büyümelerinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Ayrıca hangi faktörlerin büyüme üzerinde daha etkili olabileceği konusunda fikir verebilir.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

KONULAR*	SIKLIK (F)	YÜZDE (%)
BEŞERİ SERMAYE	145	9,02
BİLGİ EKONOMİSİ	81	5,04
ÇEVRE	24	1,50
DİĞER DEĞİŞKENLER	16	0,10
DYY	109	6,80
ENERJİ	158	9,83
FİNANSAL GELİŞME VE DİĞER FİNANSAL DEĞİŞKENLER	223	13,90
KAMU GELİRLERİ, KAMU HARCAMALARININ FİNANSMANI	40	2,50
KAMU HARCAMALARI	187	11,63
KURUMSAL DEĞİŞKENLER	123	7,65
LİBERALİZASYON, SERBESTLEŞME	26	1,61
MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER	397	24,70
MALİYE, MALİYE VE PARA POLİTİKALARI	49	3,04
TURİZM	29	1,80
TOPLAM	1607	100,0

Not: Konular alfabetik olarak sıralanmıştır.

*Birden çok farklı konu ile ilişkilendirilmiş olan tezler ilişkilendirilen her bir konuya dâhil edilmiştir.

5. 12. Lisansüstü Tezlerin Kullanılan Ülke/Ülke Grubuna Göre Dağılımı

Araştırmanın bu bölümünde lisansüstü tezler seçilen örnekleme göre değerlendirilmiştir. Kullanılan ülke/ülke grubuna göre dağılımı Tablo 8’de gösterilmiştir. Buna göre, 727 adet tezde Türkiye örnekleme olarak kullanılmıştır. Ülke/ülke grubu kullanılmayan 8 adet tez bulunmaktadır.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerin Kullanılan Ülke/Ülke Grubuna Göre Dağılımı

ÜLKE/ÜLKE GRUBU	SIKLIK (F)	YÜZDE (%)
TÜRKİYE	727	50,80
TEK ÜLKELİ	120	8,40
BİRDEN FAZLA ÜLKE (ÇOK ÜLKELİ)	577	40,30
YOK	8	0,60
TOPLAM	1432	100,0

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ulusların refah göstergesi olan ekonomik büyüme en temel iktisat politikası hedefidir. Bu yüzden gerek politika yapıcılar gerekse araştırmacılar iktisadi büyümeyi anlama ve büyümenin lokomotifinin ne/neler olduğunu sorgulama peşindedir. Bu anlama gayreti, ekonomik büyüme ile ilgili çok sayıda bilimsel araştırmayı ortaya çıkarmıştır. Bilimsel araştırmaların bir kısmını lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu çalışma ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin değerlendirmesini amaçlamıştır. Bu doğrultuda, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “ekonomik büyüme, iktisadi büyüme, GSYH, GSYİH, gayri safi yurtiçi hâsıla” anahtar kelimeleri girilerek yapılan tarama sonucunda ulaşılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Temel anahtar kelimeler doğrultusunda YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde son erişim tarihi 31/12/2022 olarak belirlenen ve 1989-2022 yılları arasında yayımlanan 1484 adet lisansüstü (yüksek lisans-doktora) teze ulaşılmıştır. Ulaşılan lisansüstü tezler “alanlarına, hangi konularla ilişkilendirildiklerine, araştırma yöntemlerine, tezlerin türlerine, yazıldığı dillere, üniversite-enstitü dağılımına, yayımlandığı yıllara, konulara, danışman ünvanlarına, üniversite türüne, izinli/izinsiz olma durumlarına, kullanılan ülke/ülke grubuna” göre ulaşılan veriler SPSS programı ile bibliyometrik olarak analiz edilip konu ile ilgili genel görünüm ortaya konulmuştur. Analiz sonuçlarına göre ulaşılan bulgular şöyledir:

Lisansüstü tez çalışmalarında 1432 adet izinli, 52 adet izinsiz tez bulunmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin çoğunluğunu yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Doktora tezlerinin oranı ise daha düşüktür. Bu sonucun literatürde bulunan bibliyometrik analiz çalışmalarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Ekonomik büyüme konusunda en fazla çalışma yapılan yıl 2019’dur. Genel olarak 2005 yılından sonra ekonomik büyümeye yönelik ilgi artmıştır. 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 ekonomik büyüme konusunda en fazla çalışma yapılan yıllar olmuştur.

Lisansüstü tezlerin danışman ünvanlarına göre dağılımı incelendiğinde, en fazla danışmanlık yapan kişilerin Prof. Dr. unvanı olan kişiler olduğu, araştırma konusuyla ilgili 136 üniversitede lisansüstü tez yazılmış ve en fazla çalışma yapılan üniversiteler kuruluş tarihi açısından köklü olan üniversiteler olmuştur. İstanbul Üniversitesi alana en fazla katkı sunan üniversite olmuştur. Marmara ve Selçuk Üniversiteleri de İstanbul Üniversitesi’ni takip etmiştir.

Üniversite türü açısından incelenen lisansüstü tezlerin en çok devlet üniversitelerinde hazırlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Vakıf üniversitelerinin devlet üniversitelerine göre yakın bir geçmişe sahip olması yapılan tez sayısının az olmasında önemli bir etkidir.

Enstitüler açısından incelenen lisansüstü tezlerin en çok sosyal bilimler enstitüsünde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik büyüme konusu Sosyal Bilimler ile ilgili bir konu olmasından dolayı ekonomik büyümeyle ilgili en fazla tezin sosyal bilimler enstitüsüne ait olması normal bir sonuçtur. Ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlerin dil tercihi, Türkiye’de yapılmış olması nedeniyle, Türkçe olmuştur.

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımında en fazla kullanılan analiz yönteminin zaman serisi analizi olduğu tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerin alanlarına göre dağılımında bu konuda en çok tez yazılan alanın ekonomi olduğu ve lisansüstü tezlerin kullanılan ülke/ülke grubuna göre dağılımında, en çok kullanılan ülkenin Türkiye olduğu tespit edilmiştir.

Ekonomik büyüme ile en fazla ilişkilendirilen konu makroekonomik değişkenlerdir. Genel olarak yüksek lisans tezlerinde makroekonomik değişkenler, doktora tezlerinde ise finansal gelişme ve finansal değişkenler en fazla çalışılan konular olmuştur. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin büyüme ile olan ilişkisinin ne yönde gerçekleştiği tartışılan bir konudur. Bu sebeple bu konuda

gerçekleştirilen araştırmalar büyüme politikalarını geliştirilebilir ve hangi faktörlerin büyüme üzerinde daha etkili olacağı konusunda fikir vereceği gibi ekonomik büyümenin sağlanması için de yol gösterici olabilmektedir.

Çalışma, ekonomik büyüme konulu lisansüstü tezlere genel bir bakış açısı sunulması, genel görünümünün ortaya konulması açısından önemlidir. Ekonomik büyümenin diğer değişkenlerle (ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel) olan ilişkisini görmek; çalışma yapılmayan, en çok çalışma yapılan ve öne çıkan konular hakkında bilgi vermesi kısaca araştırma eğilimini göstermesi yönüyle önemli bir çalışmadır. Çalışmada her ne kadar ekonomik büyüme konusunda lisansüstü tezlere genel bir bakış açısı sunulmaya çalışılsa da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İzinsiz tezlerin varlığı, lisansüstü tezlerin analizine atf analizi, anahtar kelime analizi gibi kriterlerin dâhil edilememesi araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Gelecekte bu konuyla ilgili yapılacak olan çalışmalar da, yalnız lisansüstü tez çalışmaları incelenmeyip ulusal-uluslararası farklı veri tabanlarının da taranarak kaynak çeşitliliğinin arttırılması ve bu sayede çalışmaların yenilenmesi; makale, dergi, bilim yazıları, kitaplar, kitap bölümleri gibi diğer yayınlarında analize katılması, anahtar kelime analizi ve atf analizi gibi kriterlerin analize dâhil edilmesi, ekonomik büyümenin diğer değişkenlerle ilişkisinin daha net ve ayrıntılı analizinin sağlanması için büyüme ile makroekonomik değişkenlerin veya diğer değişkenlerin tek tek analizi ya da tezlerin ayrıştırılarak analiz edilmesi gibi daha detaylı ve kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Ekonomik büyüme konusunda lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi gerçekleştirilerek ulaşılan, bütünsel bakış açısını detaylandırarak her yeni çalışma bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi ve veri elde edilmesini sağlayabilir. Bununla birlikte konuyla ilgili ayrıntılı analizler ile ihmal edilen taraflar tespit edilebilir ve alana ait gelişimin izlenmesi açısından düzenli aralıklarla tekrar eden analizler gerçekleştirilebilir.

Çalışmanın, gelecekte ekonomik büyüme konulu çalışma yapacak öğrencilere ve araştırmacılara literatürün durumu hakkında bilgi vermesi, araştırma eğilimini göstermesi bakımından rehberlik edip yol gösterici olması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N., Menegaki, A. N., and Al-Muharrami, S. (2020). Systematic literature review of tourism growth nexus: an overview of the literature and a content analysis of 100 most influential papers. *Journal of Economic Surveys*, 34(5), 1068-1110.
- Akın, S. C. (2012). Kurumların ve Sosyal Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Al, U. ve Tonta, Y. (2004). Atf analizi: hacettepe üniversitesi kütüphanecilik bölümü tezlerinde atf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*. 5(1), 19-47.
- Al, U. (2008). Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AlKhars, M., Miah, F., Qudrat-Ullah, H., and Kayal, A. (2020). A systematic review of the relationship between energy consumption and economic growth in gcc countries. *Sustainability*, 12(9), 3845.
- Arslan, Ü. (2007). Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Artan, S. ve Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 22(22), 347-366.
- Badareu, G., Badircea, R., Manta, A. G., and DORAN, N. (2022). How Important Is the Relationship between Financial Development and Economic Growth? Bibliometric Analysis. *Finance: Challenges of the Future*, 22(24), 62-72.
- Barış, S. ve Oruç, S. (2019). Türkiye'de enerji ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen makalelerin bibliyometrik analizi (2000-2009). 3. *Uluslararası ÜNİDOKAP Karadeniz Sempozyumu "Sürdürülebilir Tarım ve Çevre" Bildiriler Kitabı içinde (s. 887-897), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.*
- Bhuiyan, M. A., Zhang, Q., Khare, V., Mikhaylov, A., Pinter, G., and Huang, X. (2022). Renewable energy consumption and economic growth nexus—a systematic literature review. *Frontiers In Environmental Science*, 412.
- Cicea, C., and Marinescu, C. (2021). Bibliometric analysis of foreign direct investment and economic growth relationship. A research agenda. *Journal of Business Economics and Management*, 22(2), 445-466.

- Çağlan, E., ve Çelik, Ş. (2018). Türkiye’de finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: sistematik bir tarama. *Izmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 25-41.
- Çalışır, M. (2009). Endojen Büyüme Teorileri Kapsamında Türkiye ve Güney Kore’de Ekonomik Büyümenin Karşılaştırmalı Analizi, Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çetin, M. (1998). Teknolojik Gelişmelerin Yarattığı Devrimlerin Son Aşaması Olarak Bilgi Toplumu: Bir Yaklaşım Denemesi. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinler, Z. (2009). İktisat, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dinler, Z. (2013). İktisada Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erbelet, E. (2016). Ekonomik büyüme ve sanayileşme arası ilişkide Kaldor yasasının Türkiye’de 2004-2015 dönemi ekonometrik analizi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 2016 Özel Sayı, 312-328.
- Gerni, M., Nişancı, M., Çelik, A. A., ve Yurttañıkımaz, Ç. Z. (2013). Geçiş ekonomilerinde girişimciliğin ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Session 6C: Bölgesel Konular. International Conference On Eurasian Economies 2013*.
- Gökalp, F. M. ve Baldemir, E. (2006). Kurumsal yapı ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8(1), 212-226.
- Gökmenoğlu, M., ve Yavuz, İ. S. (2022). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik çalışmaların bibliyometrik ağ analizi. *Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 231-252.
- Gürak, H. (2016). Ekonomik Büyüme ve Kalkınma-Kuramlar, Eleştiriler ve “Alternatif ” Bir Büyüme Modeli, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürel, P. S. (2012). İktisadi Büyümeyi Etkileyen Dış Dinamiklerin Doğrusal Olmayan Analizi, Doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Işık, N., Göktaş, D. ve Kılınç, C. E. (2001). İktisadi büyümede girişimciliğin rolü. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 6(1): 185-210.
- Karakaya, E. ve Kızıloğlu, S. (2015). Türkiye’de girişimcilik ve ekonomik büyüme. 3. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiriler Kitabı içinde* (s.1-18), *Bingöl: Bingöl Üniversitesi*.
- Kaynak, M. (2015). Büyüme Teorileri, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 53(1), 207-230.
- León-Gómez, A., Ruiz-Palomo, D., Fernández-Gámez, M. A., and García-Revilla, M. R. (2021). Sustainable tourism development and economic growth: Bibliometric review and analysis. *Sustainability*, 13(4), 2270.
- Mardani, A., Streimikiene, D., Cavallaro, F., Loganathan, N., and Khoshnoudi, M. (2019). Carbon dioxide (co2) emissions and economic growth: a systematic review of two decades of research from 1995 to 2017. *Science of The Total Environment*, 649, 31-49.
- Oliveira, H. and Moutinho, V. (2021). Renewable energy, economic growth and economic development nexus: a bibliometric analysis. *Energies*, 14(15), 1-18.
- Önal, H. (2009). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Sanayileşme Stratejileri, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, İ. (2008). Girişimcilik raporu. *İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği*.
- Polat, C., Sağlam, M. ve Sarı, T. (2013). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi’nin bibliyometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 27(2): 273-288.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Rahman, N. H. A., Ismail, S., and Ridzuan, A. R. (2019). How does public debt affect economic growth? a systematic review. *Cogent Business and Management*, 6(1), 1701339.
- Singh, K., and Vashishtha, S. (2023). Relationship trend of energy consumption and economic growth studies: a global examination based on bibliometric and visualization analysis. *International Journal of Energy Sector Management*, 17(2), 310-332.
- Taban, S. (2018). İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD). (2008). Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri:1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı (TÜSİAD-T/2008-06/462). Graphis Matbaa.
- Ünsal, M. E. (2007). İktisadi Büyüme, Ankara: İmaj Yayıncılık.

- Yapraklı, S. (2008). Kurumsal yapının ekonomik büyümeye etkisi: üst orta gelir düzeyindeki ülkeler üzerine bir uygulama. *Ege Academic Review*. 8(1), 301-317.
- Wang, X., Xu, Z., Qin, Y., and Skare, M. (2022). Foreign direct investment and economic growth: a dynamic study of measurement approaches and results. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 35(1), 1011-1034.
- Yıldırım, K., Karaman, D., ve Taşdemir, M. (2014). Makroekonomi, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012). İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gönderiliş Tarihi: 08/07/2023
Kabul Tarihi: 27/11/2023
ORCID 0000-0002-3865-0063

TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE MÜZİK VE KADIN¹

Taylan ŞENGÜL²

ÖZ

Bu çalışmada Türk modernleşmesi sürecinde kadınların müzik alanındaki etkinliği ve konumları tartışılmaktadır. Bu doğrultuda özellikle Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabalarından itibaren başlayan ve erken dönem Cumhuriyet'e geçiş sürecine değin devam eden müzik politikaları toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmiştir. Bu bağlamda modernite ve modernleşme kavramlarının eril karakterli oluşundan yola çıkılarak Türkiye'de modernleşen müziğin de erilliğine işaret edilmekte ve bu anlamda bir sürekliliğe ve geçişliliğe işaret edilmektedir. Diğer taraftan bu çalışmanın odaklandığı sürecin özellikle modernleşme sürecini kapsamı nedeniyle rejim değişikliğinin yaşandığı dönemle sınırlandırılmaya çalışılmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca yine söz konusu alan olarak müziğin oldukça çeşitli türleri kapsamı nedeniyle, müzikte modernleşme çabalarının çoksesli klasik batı müziğini referans alan bir dönüşüm yaşandığı göz önüne alınarak, müzikte kadınların konumu bu bağlamda değerlendirilmiştir. Yine bu çerçevede modernleşme sürecinde de pekişmiş olan müzikte kadınların görünürlüğüne ve ne denli etkili olabildiklerine ilişkin bir tespit yapılmaya çalışılmıştır. Böyle bir çalışma nihayetinde bir tür yorumlama girişimi olduğu için ikincil kaynaklara dayalı literatür taraması yoluyla yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk modernleşmesi, Müzik, Kadın

Jel Kodları: J16, Z11, Z19

MUSIC AND WOMEN IN THE PROCESS OF TURKISH MODERNIZATION

ABSTRACT

In this study, the activities and positions of women in the field of music in the Turkish modernization process are discussed. In this direction, music policies in the transition period to the early Republic, which started especially with the modernization efforts that started in the Ottoman Empire, were evaluated from the perspective of gender. In this context, starting from the masculine character of the concepts of modernity and modernization, the masculinity of modernized music in Turkey is also pointed out, and in this sense, continuity and transitivity are pointed out. On the other hand, due to the fact that the process that the study focuses on covers the modernization process, attention has been paid to try to limit it to the period of regime change. In addition, the position of women in music has been evaluated in this context, taking into account that modernization efforts in music have undergone a transformation that references polyphonic classical Western Music, since music as a subject area covers quite a variety of genres. Again, within this framework, it has been tried to make a determination about the visibility of women and how effective they can be in music, which has also been strengthened in the modernization process. Such a study was ultimately conducted through a literature review based on secondary sources, as it was an attempt at interpretation.

Keywords: Turkish modernisation, Music, Woman

Jel Codes: J16, Z11, Z19

¹ Bu çalışma, yazarın Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi doktora programı çerçevesinde aldığı "Türk Modernleşmesi ve Kadın" dersi kapsamında hazırlanan metnin geliştirilmesi yoluyla hazırlanmıştır. Değerli yorum ve eleştirileri için sayın Prof. Dr. Berrin KOYUNCU-LORASDAĞI'na teşekkürlerimi sunuyorum.

²Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, taylan.sengul@gop.edu.tr

1. GİRİŞ

Türkiye'nin modernleşme sürecine dair araştırmalar, hem modern Türkiye'nin “modernliği”ne ilişkin sorunların arka planını gözleme imkânını sağlamakta hem de bu sorunlara çözüm üretebilmek adına yeni yol haritalarının çizilmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan modernliğin niteliğini belirleyebilmek veya en azından niteliği üzerine konuşabilmek gerekli bir çabadır. Bu çerçevede Türk modernleşmesinin karakteristiğine dair belirtilmesi gereken en temel niteliklerden biri ise onun “eril” karakteridir. Toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında bu karakterin, sürecin hemen her alanında baskın çıktığını görmek mümkündür. Kaldı ki modernleşmeyi Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'e ve oradan da günümüze doğru gelen bir süreç olarak okuduğumuzda, başta tarih yazımının yani araştırmaya ilişkin yöntemin “seçkin” erkekler tarafından yazılması ve dolayısıyla da tarih anlayışının erkek özne üzerinden inşa edilmesi, modernleşme sürecinin eril karakterinin sebeplerinden biridir. Öte yandan sadece tarihin değil, tüm bilim dallarının benzer biçimde erkeğe göre ve erkek tarafından tanımlanması söz konusudur ki bu anlamda 1970'li yıllar itibariyle ortaya çıkan “kadın araştırmaları”, bir cins olarak kadının tarihini yazmayı amaç edinmiştir (Çakır, 1996: 12-17). Dolayısıyla Türk modernleşmesi sürecinin her alanının toplumsal cinsiyet ve kadın perspektifiyle yeniden ele alınması gerekliliği, araştırma alanımızı da genişleten bir etkiye sahiptir.

Türk modernleşmesinin eril karakteri doğrultusunda, Cumhuriyet'in ilanı ile bir “ulus” yaratmak adına kadınların “yeni bir annelik” rolü ile görevlendirilmesi, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda oldukça geniş ve ayrıntılı müdahaleler ve düzenlemeler yelpazesini gündeme getirmiştir. Özellikle toplumsal olanın düzenlenmesi başlı başına bir meseledir çünkü Osmanlı'nın ardından inşa edilen yeni bir ulus devlet oluşumu sürecinden kaynaklanan yapısal-toplumsal kırılma, üzerine modern bir ulus devlet inşa edilebilmesi için kamusal ve özel alanda kapsamlı değişimler gerektirmektedir. Dolayısıyla yeni rejimin inşası ve sürekliliği adına toplumsal politikaların rolü tartışılmaz boyuttadır. Başta eğitim alanında olmak üzere gerçekleşen bu müdahalenin ise yine ulusal değerleri inşa etmekteki rolü anlamında “sanata” yönelmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda yeni rejim, modern Türkiye adına modern bir sanat anlayışını da benimsemiş ve bu doğrultuda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu noktada inşa olunan yeni Cumhuriyet'in, modern-ulus devlet biçiminde örgütlenmiş olduğunu göz önüne aldığımızda, sanat politikalarını da kapsamak üzere toplumsal cinsiyete dayalı uygulamaların icra edildiği öne sürülebilir.

Connell'in (1990) belirttiği üzere devlet, idari veya bütçesel araçlarla bir dizi kurumun eş güdümlendirilmesiyle birlikte 19. ve 20. yüzyıllar arasında, endüstriyel kapitalizmle ilişkili liberal bir model olarak ortaya çıkmış; bir yandan daha geniş bir toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde somutlanan şiddet ve kontrol mekanizmaları olarak sistemin bir parçası, diğer yandan ise toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin de temel düzenleyicisi haline gelmiştir. Ancak devletin bu bağlamdaki rolü, sadece “düzenleyici” olmanın ötesine geçerek, çeşitli kategoriler ve tarihsel imkânlar yaratması sebebiyle toplumsal cinsiyet dinamikleri içinde üretken bir güç olarak belirlemiştir (Connell: 1990). Bu çalışmada ise devletin toplumsal alana müdahalede bulunma kabiliyeti tartışılmayacak olup, devletin toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleyici ve bu ilişkileri üretici rolünden hareket edilecektir. Aynı perspektifin özellikle Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki modernleşme çabalarına binaen Türk modernleşmesi için de kabul edilebileceğini belirtmek gerekir. Bu çalışmada ele alınan sorun ise şu şekildedir: Sanatın modernleşmesi sürecinde, sanatın kollarından biri olan müzik alanında neler yapılmıştır ve daha önemlisi, erkek egemen “hafıza”ya rağmen, müzik alanında kadınların konumu tam olarak nerededir? Sanatın ve müziğin modernleşmesi sürecine kadınlar dahil olabilmemiş midir veya bu süreçte kadını aktif özne olarak görmek mümkün müdür? Bu gibi soruları çeşitlendirmek mümkün olmakla beraber, müziğin ulus inşa sürecindeki rolünü göz önünde bulundurarak Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kadının müzik alanındaki konumunun netleştirilmesi, tarihe kadın perspektifinden bakış adına da bir imkân sağlayacak ve modernleşmenin karakterine dair daha net bir tablo oluşturmayı mümkün kılacaktır.

Gerek Batı'da gerekse Türkiye'de modernleşme ekseninde müziğin, özellikle “ulusal” olanın inşası adına yürütülen tartışmalar ekseninde şekillendiğini görmek mümkündür. Bununla birlikte Türk modernleşmesinin oluşumunu “erkeklerin ulus-devlet, kadınların ise modern aile kurmak” ikiliği üzerinden gerçekleştirdiğini vurgulayan Sancar, bu çerçevede modernleşmenin kadınlar ve erkekler tarafından beraber gerçekleştirildiği söylemine itiraz ederken (2014: 192), geçiş sürecinin erkek

egemen karakterine işaret etmektedir. Öte yandan ideolojik-politik inşa adına romanın önemine değindiği noktada, erken Cumhuriyet dönemi popüler aşk romanlarının, millî kültürü yayma ve Batı'dan farklı bir modern cinsel ahlâk yerleştirmek için moda, eğlence, giyim-kuşam, dans, balo ve müzik üzerinden bir modern yaşam tarzına işaret ettiğini vurgular (Sancar, 2014: 144). Dolayısıyla modernleşme sürecinin başta gündelik hayatı dönüştürmekle ilgili bir meselesi olduğunu ve bu bakımdan “müzik” ile veya “yeni bir müzik yaratmak” ile meşgul olması gibi bir zorunluluk ile karşı karşıya kaldığını söylemek mümkün görünmektedir.

Çalışmanın konusunu teşkil eden tartışmaya geçmeden önce yine çalışmanın kendisine dair önemli bir sınırlılığa işaret eden (modern) müzik ve kadın arasındaki ilişkide altı çizilmesi gereken bir eksiklik söz konusudur. Özellikle Türkiye’de kadının müzik alanındaki tarihini takip etmek çeşitli gerekçelerle zordur. Ancak temel zorluk, yine “eril hafızadan” kaynaklı bir şekilde, kadın müzisyenlerin sınırlı bir biçimde kayda geçmiş olmasından ileri gelmektedir. Bir diğer temel sorun ise diğer alanlarda olduğu üzere müziğin de “erkek egemen” bir anlam dünyasında biçimlenmiş olması ve dolayısıyla “kadının müzikle uğraşamayacağı” biçimindeki anlatıdan kaynaklanır. Bu noktada müziğin, güncel müzik türleri ve günümüz müzisyenlerini temsil eden bir kavram olmaktan öte “ulusal” olanı kurucu bir değer olarak değerlendirildiğinin tekrar altını çizmek gerekir; yeni Türk ulusunun modern müziğinin “kanon”unda kadının yeri oldukça sınırlı düzeydedir. Türkiye örneğini de kapsayacak biçimde modernleşme deneyiminin kendisi, modern düşünceye içkin olan erkek merkezli düşüncenin kurumsallaşmasına ve Bourdieu’nun (2015) ifadesiyle bir ebedileştirme ve tarihselleştirme çabasına dayandığından, ebedileştirme ve tarihselleştirme çabasını mümkün kılarak yeniden üreten nesnel ve öznel yapıların sürekli dayatılmasının tarihini; sürekliliği sağlayan devlet gibi “eyleyici kurumların” tarihini ve kadınları çeşitli meslek, bilim dalı veya uğraşlardan dışlayan “hiyerarşik yatkınlıkları” göz önüne almak gerekir (Bourdieu, 2015: 106-107). Dolayısıyla modernleşen müzikte kadının kayıtlanması ve konumlanmasında görülebilen sorunlar, yine Bourdieu’ya göre cinsiyet bölümlenmesini yeniden üretmek adına özel ataerkinin buyruk ve yasaklarını kamusal ataerki ile pekiştiren bir kurum olarak devlete ve özellikle de modern devletlerin bir özelliği olarak erkek merkezli düşünce prensiplerinin, vatandaşların medeni halini düzenleyen kurallara tahvil edilmesine (Bourdieu, 2015: 111) bağlanır. Bu bakımdan modern ulus devlet momenti ve onun hafızasını sorgulamak konusunda özel bir ilgi gerekmektedir; bahsedilen sorunlara odaklanmak amacıyla kadın tarihinin kaydında yer alan problemlere de dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin varlığı, bir belgenin feminist bir yaklaşımla incelenmesi ve bunun hayata geçirilmesini sağlamak ve kadınlarla ilgili belgeleri, bir kadın kütüphanesi yoluyla koruma altına almak (Mardin, 2014: 187-188) ekseninde tanımlanabilecek olan “Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı”nın “kadın sanatçılar koleksiyonu”nda resim, heykel, seramik, enstalasyon, fotoğraf, grafik, illüstrasyon, karikatür, gravür ve çeşitli geleneksel sanatlarda eser veren 2.078 sanatçıya ait 10.236 belge³ yer almaktadır. Ancak bu eserler arasında müzikal kayıtlardan bahsedilmemiş olması, Türkiye’de müzik alanında kadınların tarihsel kaydına dair bir eksikliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma niçin böyle bir eksiklik olduğu sorusuna bir cevap arayışını da içermektedir

Modernleşme süreci içerisinde kadının konumuna dair bir tartışma yürütmek en nihayetinde meseleyi bir yandan feminist diğer yandan ise eleştirel bir perspektiften ele almayı gerektirmektedir. Saldaña’ya göre (2011: 20) eleştirel bir sorgulama, bir metot olmanın ötesinde toplumsal ve siyasal bir “görev”dir ve bu bağlamda toplumsal adaletsizliklerin analiz edilerek ortaya konmasındaki özenli bir çabayı barındırır. Keza feminizm de eleştirel bir perspektiften cinsiyet eşitsizliğini belirgin kılmaya çalışan çeşitli yöntemleri de içeriyor olsa da Randall’ın (2002: 109) ifadesiyle eleştirel-yıkıcı bir toplumsal hareketin ideolojisi olarak akademi dışından doğduğu için gerek siyaset bilimi gerekse de sosyal bilimler alanında benimsenmesi bütüncül değil seçici bir biçimde gerçekleşmiş; feminizm ile feminist siyaset bilimi arasında da bir mesafe olagelmıştır. Ancak bu durum, rasyonalist temellerin ve bilimsel yaklaşımın tümünden reddinden ziyade özellikle ana akım siyaset biliminin erkek merkezli

³ Bkz. <http://kadineserleri.org/koleksiyonlar/kadin-sanatcilar-koleksiyonu/>, Erişim: 22.06.2023. İlgili linkte “İşitsel Koleksiyon” başlıklı bölümde yer alan ses kayıtlarına ilişkin envantere göz atıldığında ise müzik ile ilgili oldukça az sayıda kaydın olduğu ve bu kayıtların, çalışmanın konusu kapsamında değerlendirilmeye elverişli bir kanon oluşturacak kapsamda ve bütünlükte olmadığı görülebilmektedir.

olmaya meyilli metot ve modellerinin, farklı araştırma metotlarının kaynaştırılarak ortaya çıkarılmasıyla (Randall, 2002: 117) telafi edilebilen “epistemolojik” bir mesele haline gelmiştir. Öte yandan Crotty’nin (1998) vurguladığı üzere feminist epistemolojinin tek bir biçiminden bahsetmek de güçtür; kadınların erkeklerle aynı veya farklı bir “bilgi” sürecine sahip olduğuna dair bir uzlaşma söz konusu değildir. Ancak farklı araştırma metotlarına veya bilişsel süreçlere karşın feminist bir bakış açısının daha çok “paylaşılan ortak değerler” üzerine inşa olan pratik kazanımlar olduğunu ifade etmek mümkündür (Crotty, 1998: 173-178). Bu bağlamda çalışmaya konu olan sorunsalın niçin politik bir niteliğe sahip olduğu ve niçin feminist bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiğine dair bir cevap da verilmiş olacaktır. Öte yandan böyle bir çalışmanın pratik bir biçimde yürütülmesi adına mevcut literatürün araştırılması yoluyla ilerlemesi, hem kadın çalışmaları çerçevesinde özellikle müzik ve kadın ilişkisine dair alanın gelişmekte olmasından kaynaklanan bir kısıtlılıktan hem de bu çalışmayı yapan araştırmacının özellikle müzik disiplininden profesyonel anlamda uzak olmasından ileri gelmektedir.

2. MÜZİKTE YÖNTEM VE MÜZİK-KADIN İLİŞKİSİ

Modernleşme sürecinde müzik ve kadınların konumuna geçmeden önce, yönetsel olarak müzik çalışmalarında kadın bakış açısına dair söz etmek gerekecektir. Her ne kadar bu çalışma, uzmanlığı müzik veya müzikoloji olan bir araştırmacı tarafından yapılmıyor olsa da gerek konunun niteliği gerekse de bu alanda ulaşılabilen kaynakların oldukça sınırlı olması nedeniyle öncelikle böyle bir açıklama gerekli hale gelmekte ve bu sınırlılık çerçevesinde müzik disiplininin kendisine toplumsal cinsiyet yaklaşımı çerçevesinden bakılmaktadır. Bu bağlamda da öncelikle sanat ve kadın ilişkisine değinilerek, bu ilişkiden kaynaklı sorular ekseninde bir inceleme yapılacaktır.

Gouma-Peterson ve Mathews’a göre (2014) kadın sanatçılar üzerine yazılmış monografi sayısı oldukça azdır ve çoğu da 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yaşayan kadın sanatçıları konu almaktadır. Esas itibarıyla 1970’li ve 1980’li yıllarda yapılan araştırmalarda, erkekler kadar olmasa da kadınların da başarılı olduklarını kanıtlamak ve kadın sanatçıları geleneksel olarak belirlenen tarihsel çerçeveye yerleştirmek gibi bir eğilim görülmektedir ki bu anlamda da kadınların, önceden belirlenmiş yapıya “hapsedilmesi” söz konusu olur. Bu durum ise ayrıca bir risk taşımaktadır: Aynı kadın sanatçılar üzerine oluşabilecek bir “kanon”, sanat tarihinde baskın olarak beyaz kimliğinin ve bu bakımdan da beyaz kadınların baskınlığı dolayısıyla kendini tekrar eden bir tarih yazımına yol açabilir ki bu da en az erkeklerin yaptığı kadar sınırlayıcı ve dışlayıcı bir kanonun doğma ihtimalini taşır (Gouma-Peterson ve Mathews, 2014: 15). Türkiye’de müzikte kadının yerine ilişkin yapılan araştırmalara bakıldığında, kadın eserlerinin baskılanması suretiyle erkek egemen bir kanonun oluşma ihtimalinin de düşük olduğu öne sürülebilir. Çünkü hem müziğin yoğunlukla geleneksel bir bakış açısıyla “erkek işi” biçiminde değerlendirilmiş olması hem de yine erkek egemen anlayışın Osmanlı’dan Cumhuriyet’e müzik kurumlarını ve müzikte kurumsallaşmayı etkilemiş olması, üzerine tekrar edilen bir kadın müzisyen kanonu oluşmasını sağlayacak düzeyde dahi bilgi vermemektedir. Öte yandan bu sınırlı bilgi içerisinde yine Osmanlı’dan günümüze belli isimlerin farklı çalışmalarda sürekli zikredildiğini de söylemek mümkündür ancak böylesine bir tekrarın da kanonik bir külliyat yarattığını söylemek de iyimser bir bakış açısı olacaktır. Örneğin Cumhuriyet dönemi kadın müzisyenleri dendiğinde akla ilk olarak Safiye Ayla ismi gelmesi, ona dair bir kanonun oluştuğu anlamına da gelmemektedir. Üstelik müzisyen kadınlar yine bu alanda da erkeklerle ve erkek egemen yaklaşımla rekabet etmek zorunda oldukları için sınırlı bir bilgi birikimine sarılmaktan başka çare de gözükmemektedir. Öte yandan Gouma-Peterson ve Mathews’ın, kadın sanatçılar hakkındaki monografilerin 19 yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında yaşayan kadın sanatçıları konu aldığını ve oldukça az sayıda olduğunu ifade etmesi, Türk modernleşmesi sürecinde müziğin gelişimine de uyarlanabilecek bir tespittir. Bu bakımdan belli isimler üzerine “müzikte kadın” temasının şekillenmesi ihtimalinin çok da zayıf olmadığını söylemekte fayda vardır. Bu bağlamda temel sorun Garb’a göre (1986) yine modernitenin düşünsel ve özellikle dilsel düzeninden kaynaklanmaktadır. Modernitenin kelime dağarcığı, geçmişte kadınların ürettiği imgelerin/nesnelerin üretim, alımlama ve

dağıtım koşullarının yanı sıra bunların yerleşik anlamlarını da dışladığı için kadınlara ait bu imgelerin üretimi modernitenin çerçevesine sığdırılmamış ve bu bağlamda da önemsizleştirilmiştir (Garb, 1986: 132). Dolayısıyla Türkiye özelinde değerlendirdiğimizde bu dışlamanın, sanatı ve siyasal/kamusal alanı kapsamak üzere Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde gözlenen bir tür politik tercihin sürekliliğine işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Sanat ile kadın arasında müzik üzerinden kurulan ilişkide, öncelikle müziğe dair araştırmaların bu ilişkiyi açığa çıkarma potansiyeline değinmek gerekir. Çak'a (2018) göre bir kültürel aktarım mekanizması olarak müzikal repertuarın, toplumsal cinsiyetin izlenebileceği önemli bir kaynak olması dolayısıyla müzik ve toplumsal cinsiyet ilişkisi, çeşitli metodolojileri birleştirebilen; bilim tarihi ile feminizm ve müzik çalışmalarının kesiştiği üç tarihsel süreçteki araştırma ve paradigmaları açıklama potansiyeline sahip ilk içeriklerden biri olarak değerlendirilebilir. Buna göre ilk tarihsel süreç, kadın müziklerinin notasyonu ve dökümantasyonunun bir araya getirilmesi hakkındaki bilimsel çalışmalar olmak üzere kadınların müzikteki aktivitesini görünür kılma mücadelesidir. Bunu, toplumsal cinsiyet merkezli olmak üzere stiller, müzik yaratımı ve performanslar hakkındaki araştırmaları içeren ikinci aşama izler. Üçüncü aşama ise feminist teoride postmodern bilgi, gey ve lezbiyen çalışmalar, kültür ve performans çalışmaları, semiyotik ve psikanaliz üzerinden toplumsal ve müziksel yapı arasındaki bağların açıklanmaya çalışıldığı süreç olarak gelişmiştir (Çak, 2018: 72-73). Bu çerçevede ele alındığında müzik araştırması gerek kadınların kolektif hafızasını gerekse de toplumsal belleği inşa eden anlamın çözümlenmesini, kayda geçirilmesini ve de müzik-toplum ilişkisi üzerinden birey/özne ve özellikle de kadın özne-toplum ilişkisini çözümlenmeyi sağlayan bir araçtır. Bunun yanında, "antropolojik yaklaşımın hakim olduğu etnomüzikoloji çalışmalarında geleneksel alan araştırması süreçlerinde, kadınların ve erkeklerin müzikal performanslarında toplumsal formasyon kodları"nın belirginleştirilmesi çabası (Yıldız, 2013: 35), toplumsal cinsiyet perspektifini şu iki nedenle de tekrar gündeme getirmektedir: İlki, toplumsal olanın yanı sıra müziği incelemek adına toplumsal cinsiyet yaklaşımının kapasitesinden faydalanarak kadının baskılanmış veya susturulmuş sesini duyabilmek, ikincisi ise daha genel olarak ilgili toplumsal formasyonun hangi cinsiyet kodları üzerine inşa edildiğini sorgulayarak bir analiz yapmaktır ki tam da bu noktada müzikoloji ve etnomüzikolojinin⁴ Türk modernleşmesinin "cinsiyetlendirilmiş" karakterini açığa çıkarma potansiyeline dikkat çekilmiş olur. Özellikle etnomüzikolojinin, halk arasında çalıştığı ve "folklorik" bir işleve sahip müziği ele almak suretiyle araştırdığı göz önünde bulundurulduğunda, sadece mevcut topluluğun kültürel bağlamını betimlemekten öte, toplum ve siyasal olan arasındaki veya halk ile siyasal ya da toplumsal "iktidar/iktidarlar" arasındaki ilişkiye yani meselenin politik karakterine dair de çıkarımlar yapabileceğini öngörmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan toplumsal cinsiyet yaklaşımı kimlik oluşum süreçleri, cinsiyet ilişkileri ve cinsiyet ilişkilerinin iktidar ile olan bağını sorgulayan bir paradigma inşa etmesi sebebiyle müzik kültürlerine dair bir anlam üretme potansiyelini de bünyesinde barındırmakta ve buna bağlı olarak müzikal kültür, çalgı, repertuara erişim, kadının müziğe teşvik edilmesi, müzikal nitelik, kadın ve erkek performanslarının nedenleri ve bu performansların özel alan-kamusal alan ayrımı üzerinden konumlanması ile kadın ve erkeğin müzikal icrada bir aradalığı, aralarındaki iş bölümü ve performanslarının eşdeğerliği gibi toplumsal cinsiyet eşitliğine dair bir dizi tartışmayı gündeme getirmektedir (Yıldız, 2013: 36).

Bu temel sorgulamalar eşliğinde ele alındığında kadın ve müzik ilişkisinin erkek merkezli modern bir iktidar ilişkisine dayanan dışlama ilişkisi üzerine kurulduğunu söylemek gerekir ki bu hususun belirtilmesinin temel nedeni, modernite ve müzik olgularının oldukça "Batılı" veya "Avrupa merkezli" bir biçimde inceleniyor oluşudur. Mevcut kaynaklara bakıldığında, bu hattın "klasik müzik" ve kadının müzikteki konumu arasındaki ilişkiyi de belirlediği ve söz konusu Türkiye olduğunda benzer bir izleğin ortaya çıktığı görülebilecektir. Dolayısıyla çalışmanın temel odağına geçmeden önce Avrupa'da müzik, müzikoloji ve kadın ilişkisinin modern dışlama üzerinden geliştiği vurgulanmaya çalışılacaktır.

⁴ Müzikolojinin bir dalı olan etnomüzikoloji, en temelde, "Batı müziği dışında kalan müzik türlerini yapısal olarak araştırma" veya "müziği bir insan davranışı olarak ele alan ve belli bir toplumda yapılan müziğin, o toplumun kültürel koşullarındaki işlevini saptamaya çalışan 'kültür içindeki müzik araştırmaları'" (Kaplan, 2008: 50-51) biçiminde tanımlamak mümkündür.

3. AVRUPA'DA MÜZİĞİN GELİŞİMİ VE KADIN

Bu çalışma kapsamında Avrupa'da müzikten bahsedilirken tarihsel bir kategori olarak modernleşme kavramı temel alındığı için klasik müziğin esas alındığını vurgulamak gerekmektedir. Makal'a göre (2020: 742-743) daha çok "iyileştirici" rolüne vurgu yapılan klasik müzik, oldukça sınıfsaldır⁵ (tarihsel olarak burjuvazi ve aristokraziyle bağlantılı, günümüzde ise orta ve üst sınıflar ile özdeşleşmiştir); "beyaz"lara ait ırkçı bir boyutu olan ve erkek-merkezli olması nedeniyle de cinsiyetçidir. Özkişi'ye göre (2018) de müziğin eril karakterini yansıtan en belirgin söylemlerden biri, kadınların besteci olarak erkeklerle eşit olmadıklarıdır ve bu söylem, kadının doğuştan "eksik olduğu" anlayışına dayanır. Aynı bakış açısı 19. yüzyıl erkek düşünürlerince felsefe ve psikoloji çerçevesinde akademik anlamda da pekiştirilmiş ve ilaveten akademik müzik alanında kariyer yapmak isteyen kadınlara, çoğu Batı toplumunda bu durumun "uygunsuzluğu" vurgulanmıştır (Özkişi, 2018: 67-69). Bu çerçevede müzik eğitim kurumlarının verdiği eğitime kadınların dahil oluşu, şan eğitimi veya piyano, arp gibi belirli enstrümanların eğitimiyle sınırlı tutulmuş, kompozisyon ve müzik teorisi gibi bölümlere ise kadınların erişimi engellenmiştir (Makal, 2020: 749). Keza Özkişi, müzikal kanon içerisinde kadın besteci sayısının azlığını, müzikal kompozisyonun matematiksel ve bu anlamda soyut akıl yürütme becerisi gerektirmesi dolayısıyla rasyonalist-eril bir zeminde inşa edilmesine bağlamıştır. Haliyle erilleş(tiril)en müzik, eğitim fırsatını yakalayan ilk kuşak besteci kadınların usta-çırak ilişkisi içerisinde erkeklerden ders almış olmaları nedeniyle erkekleri taklit etmesine yol açmıştır. Böyle bir eğitim ilişkisi içinde kadınların hazırladığı kısa biçimli kompozisyonlar, onların doğalarına atfedilen bir eğilim veya bir tür yetenek eksikliği olarak görülürken, daha karmaşık kompozisyonlar ise kadınların kendi kimliklerine ihanet olarak addedilmiş ve bu gibi nedenlerden dolayı kadın besteciler, isimlerini gizlemeyi de içeren yollarla erilliği sürekli olarak pekiştirilen bu alanda var olma mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele ise sürekli eril bir tekrara dayanan ve bu anlamda kadını dışarıda tutan bir müzik literatürü olarak kanona karşı gelişmekte; kanonun müzikal değerlendirmede evrensel bir "başarı" ölçütü olarak benimsenmesi yoluyla ise bu dışlama süreci pekişmektedir. Buna karşın kadın müziği bir tür "karşı atak" yaparak alternatif bir kanon biçiminde ancak daha küçük yerlerde gettolaşmaktadır ve gettolaşan kompozisyonların daha az prestijli ve feminen türler içerdiği ifade edilmektedir (Özkişi, 2018: 73-90).

Gettolaşma çerçevesinden bakıldığında Batı'da müzik ve kadın ilişkisinin tarihsel olarak yine kadının dışlanması üzerinden geliştiğini söylemek mümkündür. Bu dışlamanın görünür hale gelişini ise feminist teorinin gelişimiyle beraber değerlendirmek gerekmektedir. Çak ve Beşiroğlu'na göre (2018) 1970'ler sonrasında yükselişe geçen feminist kuram doğrultusunda kimi kayıt şirketleri tarihsel ve çağdaş kadın çalışmaları üzerinde yoğunlaşmış, 1980'ler itibarıyla Amerikan üniversitelerinde "müzikte kadın" adında dersler verilmeye başlanmış ve yine 1990'larda kadın bestecileri kayıt altına almaya yönelik çalışmalar yürütülmüştür ki tüm bu çalışmalarda "maskülen" ve "feminen" olanın toplumsal inşası ve toplumsal cinsiyet düalizmi belirleyici olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında 1970'lerden önce Avrupa müzik tarihi çalışmalarında kadınlarla nadiren karşılaşıldığı ve var olan kadınların da erkek bestecilerle olan ilişkileri dolayısıyla yer edinebildikleri belirtilmiştir. Bu bağlamda Çak ve Beşiroğlu, 1700'lü yıllarda yavaş yavaş müzik sözlüklerine ve müzik tarihi çalışmalarına girmeye başlayan kadın ismi sayısında bir canlılık görüldüğünü; 19. yüzyıla gelindiğinde artan kadın besteci sayısına rağmen bir duraksama olduğunu ve bu duraksamada müziğin erkek egemen yapısının yanı sıra toplum içinde kadın performansını uygunsuz bulan ve kadının müzik ile olan meşguliyetini, geleneksel olarak sadece ev içinde, aile ve arkadaşları eğlendirmeye yönelik düşünen anlayışın etkisi olduğunu ifade etmektedir. 1870 ve 1910 yılları arasında ise "müzikte kadın" başlığı sözlüklerde kullanılmaya, 1900 ve 1940'lı yılları arasında ise müzikolojide "kadınların tarihi" ile ilgili kolektif çalışmalara yer verilmeye başlanmıştır. Keza etnomüzikolojide de böylesi

⁵ Müziğin sınıfsallığı ile ilişkili olarak ortaya çıkan dışlamanın, Bourdieu'nun tabiriyle evrensel bir atfla erkeğin üstünlüğünün üretim-yeniden üretim faaliyetlerinin, erkeğe ayrıcalık sağlayan bir toplumsal-biyolojik üretim ile cinsel işbölümünden kaynaklanarak *habitus*'lara yerleşmiş şemaların nesnelleştirilmesinden ve bu şemaların evrenselleşerek toplumun her üyesinin algı, düşünce ve eylemsel kodlarını biçimlendiren bir "sağduyu nesnelliğine" taşınmasından kaynaklı bir tür "sembolik şiddet" (Bourdieu, 2015: 49) olarak okunması veya bu dışlamanın bu türden bir şiddet nedeniyle modern müziğe de etki etmiş olduğunu söylemek mümkündür.

çalışmaların başlaması, Batı düşüncesi üzerine kurulan bir sanat anlayışının ötesinde toplumlar arası cinsiyet, kimlik, kuvvet ve sosyal gerçeklikte müziğin rolü gibi konulara dikkat çekmesi dolayısıyla önem kazanmıştır. 1980’ler itibariyle caz müziği ve popüler müziğe ilişkin yürütülen çalışmalar gündeme şu sorunsalı getirmiştir: Müzik, bizi büyüleyebilen aktif bir cinsel partner gibi görülmekte ve bu yönüyle de cinsiyetlendirilmektedir ve dolayısıyla müziğin cinsiyetlendirilmesi, bilinçli veya bilinç dışında gelişen bir çaba olarak nasıl gerçekleşir sorusuna ilişkin cevaplar bulmak da bu çalışmalar sayesinde mümkün hale gelmiştir. Ayrıca bu çalışmaların ortaya çıkardığı bir diğer bağlam, kadın müzisyenlerin bir ulusun sembolü, toplumsal cinsiyet rollerinin oyuncuları, kültürel-sosyal değişim güçleri veya politik sözcüler olarak (Çak ve Beşiroğlu, 2018: 47-57) görülmeleri ve dolayısıyla müzikte modernleşmenin eril karakterinin ortaya çıkarılmasında bu faktörlerin etkin biçimde rol oynamış olması önem arz etmektedir. Günümüzde ise kadınların müzikal kurumlara (kompozisyon dersi veren hocalar, konser programlarında yer alabilen kadın besteciler, konserlerde kadın bestecilerin eserlerinin sayısı/oranı gibi) katılımına dair verilerin hala oldukça sınırlı düzeylerde kaldığını ifade etmek mümkündür (Makal, 2020: 753). Üstelik mesele sadece kadınların müzik kurumlarına kabulü ile ilgili de değildir; orkestraların cinsiyetçi ve ırkçı yapısı, orkestralarda önemli bir yeri olan baş kemancı ve grup şefi gibi statülerde kadınların sayısının düşük olması, orkestralarda çalgıların da toplumsal cinsiyet rollerine göre ayrılmış olmasından kaynaklı olarak kadınların belli enstrümanlara yoğunlaşmış olması, gerek tüm orkestralarda gerekse de aynı orkestra içinde kadın-erkek ücret farklılıkları ve bunun özellikle erkeklerin eğitim ve kariyer imkanlarından daha fazla faydalanabilmesiyle ilişkisi, müzik dünyası ve orkestralarda “taciz” gibi olgular (Makal, 2020: 759-766) kadınların hala müzikal kurumlarda yeterince yer bulamadıklarının göstergeleri ve kısmen de nedenleridir. Özetle Kutluk’a göre (2016: 59-60) müzik yaşamında orta sınıfın belirleyici etkisi, kadınların müzikte var olabilmelerine bir alan açmıştır ancak müzik yaşamında güç ve otorite hâlâ erkektedir; Batı sanat müziği, azalan elitizmine rağmen cinsiyetçi, beyaz-orta veya üst sınıf erkeklerin müziği olarak nitelenmeye devam etmektedir.

4. TÜRKİYE’DE MODERNLEŞEN MÜZİK VE KADININ KONUMU

Genel itibariyle Batı’da müziğin, özellikle yapısal olarak kadınların etkinliğini ciddi ölçüde sınırlamış olduğunu ve bu tavrın henüz kırılmakla beraber tam anlamıyla bir eşitliğin sağlanamamış olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada tekrar etmek gerekir ki müzik dediğimizde halk arasında yaşayan folklorik müzikten değil, özellikle uluslaşma sürecinde, kaynağını bir biçimde halktan bulmaya yönelik çabalar doğrultusunda çeşitli düzenlemeler yoluyla inşa edilen ve bu anlamıyla kanonik, klasikleşmiş bir “elit” müzikten bahsedilmektedir. Bu çalışmanın konusu itibariyle Türkiye’de yaşanan gelişmelere bakacak olursak geleneksel halk müziğinin dışında ve yine modernleşme sürecinde inşa edilen bir müzikten bahsetmek mümkündür. Ancak Türkiye’de müzikte kadının konumu ele alındığında, her ne kadar çalışmanın merkezinde yer almıyor olsa da halk müziğinden tamamen kopuk bir süreçten bahsedilmemektedir. Kaldı ki böylesi bir ayırım, ne bu çalışmanın konusu anlamında gereklidir ne de konu hakkında uzmanlığı olmayan bir araştırmacı tarafından ele alındığı için üzerine konuşulabilecek bir alandır. Dolayısıyla çalışma kapsamında, mevcut veriler doğrultusunda, modernleşme ve ulus devlet sürecinde ortaya çıkan müziğin, toplumsal cinsiyet çerçevesindeki niteliğine ilişkin bir deneme söz konusu olacaktır. Türk modernleşmesi sürecinde müzik üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, modernleşme süreci dolayısıyla Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan tarihsel bir hattın izlenmesi ve müziğin de bu çerçevede yorumlanması söz konusudur ve bu çerçevede öncelikle Osmanlı’da müziğin yeri ve modernleşmesi sürecinden bahsederek genel itibariyle Türk (klasik) müziğinin karakteri ve tarihsel süreklilikleri hakkında da bir fikir edinmek mümkün olacaktır.

4.1 Osmanlı Dönemi’nde Müzik ve Kadın

Beşiroğlu’na göre (2019), kadınların pratiklerinin müzikte görünür olmaması ve kadınların müzikal pratikleri şeklinde bağımsız bir kavramı tanımlamak adına bir çabanın gerekmesi aslen iktidar ilişkileri ve baskı çerçevesinde açıklanması gereken bir durumdur ve dolayısıyla Osmanlı döneminde

kadınların müziğini görünür kılmak feminist yaklaşıma dair bir mesele olarak belirlemektedir (Beşiroğlu, 2019: 23-24). Osmanlı'dan itibaren gelen ataerkil yapı sanat eğitimini, icrasını ve üretimini cinsiyet sınırları dahilinde belirlenmiş toplumsal kurallara dönüştürmüş olduğu için (Çak, 2018: 74) Osmanlı müziğinde erkeklerin daha görünür olduğunu söylemek mümkündür.

Beşiroğlu'na göre (2019) Osmanlı'da toplumsal ve kültürel yaşamın önemli bir unsuru olan müziğe kadınların makam müziği yoluyla olan katkısı yine toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda erkekler ile kadınların müzik eğitimlerinin de mekânsal olarak farklılaşması söz olmuş, genel itibariyle erkekler müzik eğitimini Enderun'da⁶, kadınlar ise haremde görmüşlerdir. Ancak kadınların müzik eğitim ve icrasına katılımı sadece sarayla sınırlı kalmamış ve özellikle varlıklı aileler, yüksek rütbeli bürokratlar ve diğer eğitimli sınıflar, hanelerinde müzik icra edebilmiştir. Öte yandan 19. yüzyıla kadar halk eğlencelerinin yaygın olmaması ve kamusal alanların seçkin Müslüman kadınlar için uygun görülmemesi nedeniyle evlerde gerçekleşen eğlencelerde kadınlar müzik icra etmişlerdir. Ayrıca gelin adaylarının müziğe yetenekli oluşunun, eşlerini eğlendirebileceklerini göstermesi bakımından önemli görülmesi (Beşiroğlu, 2019: 31-33) özellikle saray ve çevresinde şekillenen Osmanlı kültürel yaşamının ve müziğinin, başta sultan olmak üzere hanede (ve dolayısıyla padişahın tüm mülkün sahibi olması nedeniyle devlette) erkeğin hoşnut kalması veya eril bir gözetim altında tutulması üzerinden şekillendiğini öne sürmek mümkündür⁷. Diğer yandan müziğin cinsiyetlere göre mekânsal ayrışmasına dikkat çeken Çolakoğlu (2010), saraya ait görsel ve yazılı belgelere göre iç mekânlarda ve özellikle haremde müziğin kadınlar tarafından icra edilmesine⁸, dış mekânda ve padişah huzurunda yapılan şenliklerde ise erkekler tarafından icra edilmesine işaret eder. Yine, saray harem, şehir konağı harem, köy konağı harem ve kına eğlenceleri gibi mekânlar eğlencelerin düzenlendiği yerler olmaktadır, bunlardan saray ve konak haremelerinde kadınların çalgısı, köy konağı ve taşra haremelerinde ise kadınların çalgısından çok dansları öne çıkmaktadır. Haliyle kadınların icralarını toplumsal yapıdan kaynaklanan bir mekân belirlemektedir (Çolakoğlu, 2010: 182-188). Yine, müziğin toplumsal cinsiyet rollerine göre düzenlenmesinin bir başka göstergesi, seyyahların anlatımlarından görüldüğü üzere kimi enstrümanların kadınlar tarafından daha yoğun kullanılmış, kimi enstrümanlara ise erkeksilik atfedilerek enstrümanların eril-dişil ayrımına göre betimlenmiş olmasıdır (Çevik ve Kaltakçı, 2011: 619-620).

Beşiroğlu'na göre (2019: 38) eldeki sınırlı kaynaklar açısından bakıldığında Osmanlı'da kadın müzisyen ve dansçıların varlığı yaygındır ve pek çok kadına müzikal eğitim sağlayan kurumlar inşa edilmiştir. Özellikle 17. yüzyıl sonu itibariyle kadınların musiki içerisinde edinmiş oldukları konumun, müzikte Batılılaşma'nın başladığı dönemde daha görünür hale geldiği düşünülebilir ve üstelik bilinen az sayıda kadın besteci olmasına karşın kadınların bu dönemde aktif bir şekilde müzik hayatında yer almaları, kadın bestecilerin ve bestelerinin günümüzde bilinenden daha fazla sayıda olduğunu düşündürmektedir (Çevik ve Kaltakçı, 2011: 624-630). Bu çerçevede yine Beşiroğlu'na göre (2019) 17. ve 18. yüzyıl aralığında dönemin tanınmış kadın bestecileri olan Reftar Kalfa ve Dilhayat Kalfa ilk örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Mahmud zamanında başlayan müzikte modernleşme

⁶ Uzunçarşılı'ya göre Enderun'da musiki eğitimi, 17. yüzyılda esas teşkil etmese de dışarıdan yevmiyeli hocalar veya aslen Enderunlu müzisyenler arasından seçilenler aracılığıyla sağlanmaktadır. Ayrıca Enderun hocaları, cariyelelere de dersler vermekte (Uzunçarşılı, 1977: 87), bu bakımdan da kadınların (elbette sınırlı sayıda kadının) müzik eğitimine sahip olmalarına da aracı olmaktadır.

⁷ Burada Osmanlı kültür yaşamından bahsedilirken saray ve onu etrafında gelişen bir müzikten bahsedilmesinin nedeni de yine çalışmanın konusu itibariyle halk müziği olgusunun dışarıda tutulma çabasından ileri gelmektedir. Ancak yeri gelmişken şu soruyu da not düşmek yerinde olacaktır: Beşiroğlu'nun (2019: 33) Aksoy'dan aktardığına göre harem müziği ile halk beğenisi arasında, geleneklere uygun olduğu ölçüde bir kabul ve dolayısıyla aktarım/geçiş söz konusudur. Ancak kökenleri itibariyle halk müziğinin heterodoks yapısı, saray/harem müziğinin cinsiyetliliğini ne derece taşır? Anadolu müziğinde daha eşitlikçi bir yapıdan bahsetmek de mümkün olamaz mı? Belirtildiği üzere bu konu, çalışmanın amacı ve kapsamı dışında kalmakla beraber saray ve halk müziği arasındaki "geçişlilik" adına da düşünülmesi gereken bir meseledir.

⁸ Bu noktada, iç mekândaki müziğin sadece kadınlar tarafından icra edildiği yönünde bir ifadenin de anlaşılması gerekir. Nihayetinde haremde kadınlara müzik eğitimi veren erkeklerden de bahsedilmektedir. Ama harem olgusu düşünüldüğünde kadınların nispeten daha görünür olduğunu söylemek, daha yerinde bir ifade olabilir.

sürecine takiben Sultan Abdülmecit döneminde Batı'dan gelen müzikal ve teatral eğitimin desteklenmesi, 19. yüzyıla değin gelen bu süreçte saraya ilk kez piyanonun gelişi, sultanın kızlarına ve cariyelere özel piyano derslerinin verilmesi, cariyelerden oluşan bir “fanfar orkestrasının” kuruluşu ve konakta kadın dans gruplarının ortaya çıkışı önemli gelişmelerdir. Bu dönemin önemli besteci, icracı ve ediplerinden biri olan Leyla Hanım, ilk özel piyano derslerine katılanlar arasındadır ve onun anlatımlarına göre bir de bale kursu da vardır. Bu dönemin en önemli özelliği olarak padişah kızlarının veya saraydaki diğer kadınların (örneğin Arife Kadriye Sultan, Fehime Sultan, Fatma Nuri Hanım, Gevheri Sultan [Fatma Osmanoğlu], Hatice Sultan gibi) müzikal eğitim almaları, müzik ve kadın ilişkisinin seçkinler arasında geliştiğinin bir ispatıdır. Öte yandan bu isimlerin her daim erkekler gözetiminde eğitim aldıklarını da unutmamak gerekir. Yine de 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı müziğinde kadınların yer almış olması ve Batı müziğine ilgi göstermiş olmaları, kadınların Cumhuriyet dönemi müziğinde kalıcı bir yer edinmelerine dayanak oluşturmuştur (Beşiroğlu, 2019: 43-50).

4.2 Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde Müziğin Gelişimi ve Kadınlar

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet'in modern müziğine geçiş sürecine bakıldığında görüleceği üzere, Osmanlı müziğinden radikal bir kopuş hedeflenmiş gibi görünse de sürecin tam olarak böyle bir kopuş üzerine geliştiğini ifade etmeyi güçleştirecek birtakım özgünlükler söz konusudur. Bu özgün durumu daha net ifade etmek için ise yine son dönem Osmanlı'da müziğin modernleşmesi yönünde atılan adımlar ve kurumsallaşma sürecinden bahsetmek ve ardından da Cumhuriyet'in kurumlarından bahsetmek gerekecektir.

Osmanlı müziğinde yaşanan dönüşümün en önemli özelliklerinden birinin yine bu müziğin kendi karakteri ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Balkılıç'a göre (2015) Osmanlı müziği yazılı olmayan, yazılı olarak aktarılamayan ve bu nedenle kulak eğitimine dayanan bir sisteme sahip olduğu için bu sistem hafızaya dayanmaktadır. Bunun dışında bir tür şehir müziği olan Osmanlı müziğinin saray dışında halk müziği ile etkileşime sahip olması nedeniyle, halk kültürü ile “yüksek kültür” arasında hem bir sınır oluşturması hem de bir köprü niteliğini taşıması söz konusudur. 16. yüzyıl Osmanlı sarayının Batı müziği ve Batı müziği enstrümanları ile tanıştığı, 18. yüzyıl ise değişimin belirginleştiği bir dönem olmuştur (Balkılıç, 2015: 47-53). Dönem itibariyle Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesini takiben Muzıka-yi Hümâyun'un kuruluşu, müzikte Batılılaşma adına kurumsal bir dönüşümü ve devletin “tercihini” göstermiş; özellikle “piyano” enstrümanının önce saray mensupları ve kadın sultanlar arasında ve sonrasında toplumun genelinde yaygınlaşması ile müzikal olarak Batılı kültüre adaptasyon sağlanmıştır (Güzel, 2021: 249). Yine Muzıka-yi Hümâyun'un, opera, operet, tiyatro gibi sanatsal faaliyetleri toplayan ve kurumsallaştıran bir yapı olmasının yanında kadınlar orkestrasına da ev sahipliği yapması önemlidir ve bu kurumun asıl oluşumunda, İtalya'ya yapılan başvuru neticesinde gelen Giuseppe Donizetti, öğrencilere Batılı nota sistemini öğreterek müziğin modernleşmesi sürecine en önemli katkılardan birini sunmuştur (Sariboğa Akca, 2021: 289-290). Öte yandan Balkılıç'a göre müzikte modernizasyon sürecinin sarayın dışına yayılmasında: i. 1830'lu yıllarda İstanbul'a ilk tiyatro binasının yapılması ve burada opera parçalarının icra edilmesi; ii. Abdülmecid döneminden itibaren opera ve operetlerin sarayda ve şehirde yaygınlaşması; iii. özellikle II. Abdülhamid'in Batı müziğinin gelişimini destekleyen ve dönemi itibariyle askeri çalgılar, koro ve orkestra çalışmaları anlamında çeşitli girişimlerde bulunması oldukça etkili olmuştur. Ancak bu çabaların birkaç yıl ile sınırlı kalması ve genellikle yabancılardan oluşan topluluklar üzerinden sürmesi ve ayrıca kendisinden sonra Klasik Batı müziğinin “hafif” örnekleri icra edilmeye çalışılsa da Donizetti Paşa'nın ölümü ve özellikle 1870 sonrasında İmparatorluk'un içine düştüğü siyasi-ekonomik kriz, çok sesli müzik ve operanın 1923'e kadar bir duraksama dönemine girmesine yol açmıştır (Balkılıç, 2015: 55-57). Aksoy'un vurguladığı üzere Türk musikisinin olgunluk dönemi olan “klasik” dönem yani 18. yüzyıl, üslupta yenilik hareketlerinin de hızlandığı ve formların çeşitlendiği bir sürece de işaret etmekte ve bu çeşitliliğin bir unsuru olarak klasik dönemin sonlarında ortaya çıkan “şarkı” formu, hem besteciye bir ölçüde serbestlik sağlaması hem de daha kolay anlaşılabilir beğenilmesi

dolayısıyla müziğin saraydan şehre doğru genişlemesini sağlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde de şarkı ve şarkı besteciliği hâkim müzik biçimi haline gelerek “şehirleşmiş”, besteciler saray ve tekke dışından yetişmeye başlamıştır ve Cumhuriyet müziğine giden süreci de etkilemiştir. Özellikle II. Meşrutiyet sonrasında giderek daha geniş kitlelere yayılan müzik, kendine ait bir mekân olarak “konser salonlarında” icra edilmeye başlanmış; senfonik orkestra müziği, oyun müziği, fasıl, şarkı gibi çeşitli türlerde dinleyici edinmiş ve bu doğrultuda “piyasalaşmıştır”. Dönem itibarıyla müziğin piyasalaşması, Türk musikisinden ziyade şehirleşmiş bir halk müziğinin etkisinde kalmış ve 20. yy. başlarında kısa ömürlü piyasa şarkıları yaygınlaşırken, özellikle Cumhuriyet'in ardından yasaklanan Türk musiki eğitimi nedeniyle piyasa tavrı daha baskın hale gelmiştir. Yine özellikle II. Meşrutiyet sonrasında toplumsal anlamda yaygınlaştırmak adına orta dereceli okullar, meslek okulları, yabancı okullar veya özel okullarda Batı ve Türk musiki eğitimi müfredata dahil edilmiştir. II. Meşrutiyet sonrasında en önemli gelişmesi ise 1914 yılında “Dâr-ül-bedâyi”nin kuruluşudur. Ancak 1916'da savaş koşulları nedeniyle musiki bölümü kapatılmış, 1917'de ise bir diğer müzik okulu olarak kurulan “Dâr-ül-elhân”⁹, işgal sonrasında bir süre eğitimine ara verse de 1923'te yeniden açılarak bünyesinde Batı müziği bölümünün kuruluşu ile ilk kez herkese açık bir devlet okulunda müzik eğitimi veren bir kurum olmuştur. 1926'da ise Türk müziği bölümü kapatılarak Batı müziği konservatuvarı haline dönüştürülmüştür (Aksoy, 1985: 1229-1235). Bu noktada dönem itibarıyla özellikle “şarkı” formunda müzik icrasının ayrıksı bir yeri olduğu öne sürülebilir. Adar'a göre (2015) Türk müziğinin pek çok formunda kadın temalı eserler verilmiş olmakla beraber, şarkı formunun ortaya çıkması ile yine kadın temalı pek çok şarkı bestelenmiştir. Kaldı ki şarkı formunun Türk müziğinde büyük bir yer kazandığı (Adar, 2015: 1073) göz önüne alındığında, Türk müziğinde kadının, en azından tematik olarak belirli bir konum elde etmesinde bu formun etkili olmuş olabileceği söylenebilir. Her ne kadar şarkı

⁹ Özkaya Duman'ın ifade ettiği üzere bu kurum, Türk müziği yoğunluklu bir programa sahip olmakla beraber Batı müziğine de yer vermekte, programına nazariyat, solfej, dinî müzik, Türk müziği usulleri, Türk müzik aletleri, şan, viyolonsel, piyano, kompozisyon ve müzik tarihi gibi alanları ayırmaktadır. Bu doğrultuda çeşitli notasyon, düzenleme, tespit, yayım ve folklor araştırmaları gibi faaliyetler yürütülmüştür. 1. Dünya Savaşı koşullarında 1918 yılında kurumun erkekler bölümü kapatılarak kadınlar kısmının bir süre daha devam ettiği belirtilmektedir (Özkaya Duman, 2017: 117-118). Buradan yola çıkarak kurumun temelde Türk müziğini korumaya yönelik yapısına işaret etmek ve dolayısıyla da müziğin modernleşmesi sürecinde muhafazakâr bir tavır ile hareket ettiğini belirtmek gerekir. Her ne kadar erken dönem Cumhuriyet'in müzik politikalarının “Batı”ya yönelik bir modernleşme anlayışı doğrultusunda gelişimi söz konusu olsa da Dâr-ül-elhân'ın tavrı ile modernleşme süreci arasında politik bir çelişki yerine sürekliliğin olduğunu öne sürmek mümkündür. Şöyle ki, Kemalist modernleşmeyi kültürcü bir gelişim hattı üzerinden “milletleşme ve devletleşme” politikası olarak vurgulayan İrem'e göre evrensel aydınlanma anlayışı yerelde bir halk ve coğrafya için daraltılırken, Türklüğe özgün unsurların bir yandan Kemalizm diğer yandan muhafazakâr düşünce tarafından vurgulanması söz konusudur. Bu bağlamda sınırlı bir Aydınlanma düşüncesi, tekil kültüre dayalı olmak üzere modernlik ve muhafazakârlık arasında kalan milliyetçiliği ortaya çıkarmış ve cumhuriyetin modernleşme sürecine karakterini veren süreç, “muhafazakâr modernite”nin de öncül argümanı haline gelmiştir. Öte yandan Türk modernleşmesinin salt teknik değil siyasal bir motivasyona sahip olması ve fakat siyasal ivmenin “tekil-özgüncü” bir projeye sınırlı kaldığını ifade eden İrem'e göre evrenselci bir yaklaşımdan ziyade muhafazakâr bir modernite anlayışı gelişmiş olur (İrem, 2008: 15-16; 23). Dolayısıyla Dâr-ül-elhân'ın, Türk müziğini muhafaza eden ve yanı sıra Batı müziğine de yer veren programı itibarıyla “muhafazakâr modernleşme” üzerinden okunması mantıklı olacaktır. Ayrıca kurumun kadınlara ait bölümünün yine muhafazakâr modernite çerçevesinden okunması gerektiği ve böylece moderniteye özgü eril kodların müzikal anlamda da yeniden üretimine alan açan bir mecra olarak görülebileceği düşünülmektedir. Nitekim Özkaya Duman'ın belirttiği üzere 1921 yılında kapatılan Dâr-ül-elhân'ın, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında 1923'te Garp Musiki Şubesi açılıp 1927'de Şark Musiki Şubesi kapatılarak doğrudan bir Batı musiki konservatuvarı haline gelmesi, müzikte modernleşme sürecinin bir uğrağı olarak okunabilmekle beraber, bu geçiş sürecinde de özellikle eril kodların işlediğini gösteren pratiklerin yer aldığını görmek mümkündür. Şöyle ki Dâhiliye Nezaret'ine yazılan 26 Ocak 1922 tarihli yazıda “mahruzat-ı İslâmiyyenin umumi mahallelerde çalgı çalması ve tegannî eylemesi adâb-ı ve ahlâk-ı diniyye ve milliyeye mugayir” olduğu gerekçesiyle kadın ve erkeğin bir arada tiyatro, temsil, müsamereler gibi faaliyetleri yürütmesinin sakıncalı bulunduğu değerlendirilmekte, kadınların erkeklerle bir arada konserlere katılıp şarkı söylemesinin uygunsuzluğuna işaret edilmektedir. Ayrıca kurumun işleyişinde yer alan, kadınların mülki idari amirden izin almak suretiyle erkekler ile ortak katılım sağlayabilmeleri kuralı, gerek kadının sanat ve müzikteki yerinin gerekse de Dâr-ül-elhân'ın muhafazakâr bir anlayış doğrultusunda şekillendiğini ve ancak inkılaplar süreciyle modernleşme sürecinde çağdaş bir anlayışa kavuşabildiğini göstermektedir (Özkaya Duman, 2017: 120-121). Şu hâlde özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sanatta da muhafazakâr bir modernleşme perspektifinden hareket edildiğini ve kadının bu çerçevede disipline edilmeye çalışıldığını öne sürmek gerekecektir.

formunda kadın temasının yer aldığını söylemek¹⁰, bu formu kadınların icra ettiği veya bir tür “gettolaşmış” kadın müziği olduğu anlamına gelmese de bu formun sonraki kadın müzisyenler adına bir zemin oluşturma potansiyeli nedeniyle önemli olduğunu ifade etmek mümkündür.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş döneminde özellikle kadınların müzikte görünürlüğü anlamında önem taşıyan bir başka örnek olarak “kanto”ların üzerinde de durmak gerekecektir. Kadınların yaratıcı, besteci ve doğaçlama özelliklerinin görünür kılınmasında bir zemin oluşturması bakımından önem taşıyan kanto (Gülün, 2019: 65), özellikle Osmanlı’nın modernleşme ve Batılılaşma çabası dahilinde gerçekleşen siyasal ve toplumsal dönüşümün bir getirisi olarak tiyatro ve opera gibi sanat dallarının İmparatorluk başkentinde yer bulmaya başlaması ile, başlangıçta gayrimüslim tebaadan olmak üzere kadınların kamusal alanda görünmesini sağlamıştır. Beşiroğlu ve Özbilen’e göre (2010) ise sonraki süreçte Müslüman kadınlar da yabancı kadın isimleri kullanarak sahneye çıkmışlar (örneğin Kadriye Hanım’ın “Papasköprülü Amelya” adıyla sahneye çıkmıştır) ve böylece, kadının kültürel-kamusal yaşamda yer almalarına dair örnek olmuşlardır. Aynı zamanda 1870’lerden 1930’lara değin Karagöz, ortaoyunu, tuluat, kanto, incesaz ve meddahlık önemli eğlence ve sanat faaliyetleri olarak yaygınlaşmış, tuluat oyunlarında ise kanto kullanılmıştır. Böylece “özel alanda” yer alan kadınların sahneye çıkarılması suretiyle tiyatrolara izleyici çekilmeye çalışılmıştır. Daha özeldir ise kantolar, Osmanlı-Türk müziğinin ilk popüler türü olarak belirlemekte, kadın kimliğinin saray ve çevresinde de değişimini sağlayarak popülerleşmesini sağlayan bir müzik türü olarak şekillenmiştir. Kantonun benimsenmesinde ise belirgin olan özellik, kadın kimliğine dayalı oluşudur. Üstelik bu noktada kadın kimliği ve kanto, Osmanlı toplumunun modernleşen yüzünü aktaran bir gösterge olarak da değerlendirilmektedir. Diğer yandan özellikle Cumhuriyet dönemi kantolarında kadınların daha önceden yapmadığı işleri yaptıklarına dair ifadelerin yer alması, erkeklere karşı başkaldıran ve onlarla aynı işleri yapabildiklerini gösteren ifadeleri içermesi vb. nedenlerle (Beşiroğlu ve Özbilen, 2010: 235-239) kantonun, tam da kadın bakış açısından bir müzikal ifade haline geldiğini söylemek gerekir. Ayrıca icra edildiği mekanlar da düşünüldüğünde, özellikle ilk dönemleri itibariyle kantonun gettolaşmış kadın müziğinin önemli bir örneğini teşkil ettiği de söylenebilir.

4.3 Cumhuriyet Dönemi’nde Müzik ve Kadınların Müzikteki Yeri

Erken Cumhuriyet dönemi kültür ve sanat tartışmalarında en çok vurgu yapılan nokta, yeni sanat anlayışının ve müzikte de Batılı-çoksesli müzik anlayışının yakalanabilmesi adına gelen bir tür “sentez” fikridir. Bu fikir, Ziya Gökalp’ten Mustafa Kemal’e değin giden bir sürece temas etmekle beraber, Mustafa Kemal’in müzik konusunda da Ziya Gökalp’ten güçlü bir biçimde etkilendiği söylenemez (Tezcan, 2010: 162).¹¹ Tekelioğlu’na göre (2006) Gökalp geleneksel Türk kültürünü vurgularken yeni kurulan ulus devlet, “Doğu”ya ait olanı tabu olarak görmüştür. Ayrıca bu dönemde Batı müziğinin çok sesli yapısı ile halk arasında bir tür köprü kurmak için kamusal alanda Batı müziğinin seçkin örnekleri yansıtılmış, diğer yandan da halk tarafından sevilen Anadolu ezgileri, çok sesli yeniden düzenleme üzerinden bir tür Doğu-Batı sentezi olarak revize edilmeye çalışılmıştır (Tekelioğlu, 2006: 92-94). Mustafa Kemal’in müziğe bakışı ise daha radikal bir tavra işaret etmektedir. Bu çerçevede yapılması gereken Batı müziğini yani bir süreç sonunda ortaya çıkan ürünü doğrudan alımlamak yerine onun “sürecini” yani ekol, sistem, iş olarak tekniğini, “müzikçiliği”ni öğrenerek kendi ülkemizden çıkacak ürünleri ortaya koyabilmektir (aktaran Budak, 2006: 89).

Erken Cumhuriyet döneminde müzik politikası adına yaşanan gelişmeleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür (Tezcan, 2010: 163-164):

¹⁰ Örneğin Hacı Arif Bey’in eserlerinde kadın, daha çok romantik bir anlam çerçevesinde ve kadına karşı sevgi, kırgınlık, küskünlük, özlem, aşk acısı gibi bağlamlarda ele alınmıştır (Adar, 2015: 1080).

¹¹ Genel itibariyle Mustafa Kemal’in Ziya Gökalp’e karşı olan düşünsel mesafesinin kökenlerinde, bir yandan Gökalp’in İttihatçılar ile olan ilişkisi ve Enver Paşa’ya olan yakınlığının yanında Mustafa Kemal’in “mizacı”nın da etkisi söz konusudur (Aydemir, 1992: 176).

- 1924'te Muzika-yı Hümayun'un İstanbul'dan Ankara'ya getirilerek “Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti” (Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası) olarak adlandırılması,
- Müzik öğretmeni yetiştirmek için 1924'te “Musiki Muallim Mektebi”nin açılışı,
- Dâr-ül-elhân'ın Türk Musikisi bölümünün kapatılarak, 1926'da “İstanbul Konservatuarı” olarak adlandırılması ve ardından “İstanbul Belediye Konservatuarı” adını alması,
- 1926-1939 yılları arasında “Alaturka Musiki Tasnif ve Tespit Heyeti”nin kurularak klasik Türk müziği, dini ezgiler, tekke müzikleri gibi eserler arasında seçilen müziklerden tasnif faaliyetleri yapılması¹²,
- Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, 1934'te müzik ve tiyatro sanatını çağdaşlaştırmak adına “Millî Musiki ve Temsil Akademisi”nin kurulması,
- Halk müziği derlemeleri ve kompozitörler tarafından işlenmesi adına çeşitli araştırmalar ve faaliyetler düzenlenmesi,
- 1924'ten itibaren Avrupa'ya müzik eğitimi için öğrencilerin gönderilmesi (Cemal Reşit Rey, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses, Hasan Ferit Alnar gibi isimlerin bu sayede yetiştiği belirtilmelidir),
- Yurt dışından çeşitli uzman müzisyenlerin ülkeye davet edilmesi (Keza Ankara Devlet Konservatuarı'nın kuruluşunda büyük rolü olan Alman besteci Paul Hindemith ve İstanbul Belediye Konservatuarı'nın iyileştirilmesi adına Joseph Marx'ın bu anlamda ülkeye gelişleri önemlidir).

Balkılıç'a göre (2015) tarihsel olarak 1924-34 ve 1934-52 yılları arasında iki ayrı dönemde incelenen erken Cumhuriyet dönemi müziğinin ilk döneminin karakteristik yapısı, “ulusal opera” besteleme çabalarını, ikinci dönem ise daha çok kurumsallaşma sürecini yansıtmaktadır. Bu ilk dönemde ise baskın karakter, özellikle geleneksel müziğe ilişkin yasaklamalar veya denetimler olarak belirmektedir. Örneğin 1926 yılında Dâr-ül-elhân'da Türk müziği eğitimi, 1927 yılında ise çağdaşlaşmak adına tek sesli müzik eğitimi hem özel hem de devlet okullarında yasaklanmıştır.¹³ Öte yandan bu dönemde Telsiz Telefon Anonim Şirketi imtiyaz alarak radyo yayınına başlamış ve halk müziği, Osmanlı geleneksel müziği ve Batı klasik müziği radyonun yayın programlarında yer almıştır. Ancak 1928'de Mustafa Kemal'in, Batı müziğinin hareketli yapısına vurgu yapan bir konuşmasından¹⁴ sonra ulusal bir opera bestelenmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmiş ve “Türk Beşleri” olarak adlandırılan müzisyenler de bu doğrultuda çalışmalara başlamışlardır. Ayrıca 1931 yılında “Opera Cemiyeti” kurulmuş; 1934'te ise Ankara Halkevi'nde operanın ilk örneği olarak *Özsoy Operası* gerçekleştirilmiştir. Adnan Saygun'un bestelediği bu operadan sonra yine Saygun'un bestelediği *Taşbebek* ve Necil Kâzım Akses'in bestelediği *Bayönder* operaları, 1934'te icra edilmiş ve fakat oldukça eleştirilmişlerdir. Nihayetinde ulusal operanın başarısızlığını gidermek adına yeni bir komisyon kurulmasına karar verilmiş ve müzik reformunun alt yapısını hızlandırma çalışmaları başlatılmıştır (Balkılıç, 2015: 62-68). Her ne kadar bu dönemde halk müziği düzenlemelerine ilişkin çalışmalar yürütülmüş ve ileriki yıllarda Türk Halk Müziği adına önemli katkıları olacak isimler bu dönem faaliyetleri ile ortaya çıkmış olsalar da bu çalışmanın konusu itibarıyla halk müziğindeki

¹²“Eski repertuarı tespit ve tasnif edip notaya almak” amacıyla, “eğitim ve öğretim niteliği taşımamak” ve “öğretimin olmadığı günlerde” çalışmalarına devam etmesi koşulu ile 1927 yılında kurulan Alaturka Musiki Tespit ve Tasnif Heyeti, devlet eliyle merkezi konumundan uzaklaştırılan Osmanlı-Türk müziğinin bir diğer yandan halk tarafından sahiplenilmesine etki eden bir kurum olmuştur (Kaptan ve Kaptan, 2019: 815).

¹³ Bu dönüşüm öncesinde Türk Musikisi icrasında Tanburi Faize Hanım ve Hayriye (Örs) Hanım gibi kadın müzisyen ve eğitimcilerin varlığına da dikkat etmek gerekir (Gülün, 2019: 59).

¹⁴ Mustafa Kemal, yazı inkılabı üzerine 9/10 Ağustos 1928 yılında Sarayburnu Parkı gazinosundaki konuşmasında, Mısırlı Müniretül Mehdiye Hanım'ın performansını dinledikten sonra, her ne kadar beğenilerini ifade etse de bir müzik devrimine olan ihtiyacı vurgulamıştır. Doğu müziğinin “terennümleri” karşısında medeni dünyanın müziğini duyan halkın neşelendiğini, Türk'ün de doğası itibarıyla “şen, şâtır” olduğunu ve bu bakımdan da doğu müziği tarafından engellenen bu enerjik-faal ruh halinin açığa çıkarılması için medeni müziğin gerekliliğini ifade etmiştir (Atatürk, 1997: 272-273).

gelişmeleri dışarıda bırakmak gerekmektedir. Kaldı ki halk müziğinde kadınların yeri ve etkinlikleri hem yöntem ve bağlam itibarıyla hem de modernleşme süreciyle kurulan ilişki bakımından ayrıca incelenmeyi hak etmektedir.

Erken Cumhuriyet müziğinin ikinci dönemi ele alındığında öncelikle yasaklardan ve sonrasında gelen serbestleşme sürecinde Batılı bir müzik oluşturma motivasyonunda yaşanan bir durgunluk veya çözüme sürecinden bahsetmek mümkündür. Balkılıç'a göre (2015) 1 Kasım 1934 yılında Mustafa Kemal'in TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmayı takiben, Türk müziğini evrensel ölçülere taşımaya yönelik bir komisyon kurulmuş ve aynı yıl, yine Mustafa Kemal'in bir konuşması¹⁵ üzerine radyolarda Türk müziği yasaklanmıştır ki bu yasak, Türk Tarih Tezi kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak ilgili yasak, halkın radyoda Türk müziği yerine Arap Müziği dinlemeye başlaması dolayısıyla iki yıl sonra sona ermiştir. Öyle ki 1937-1940 yılları arasındaki radyo yayınlarında geleneksel Osmanlı müziği, diğer Türk müziklerine göre daha fazla yer edinmiştir. Bu çerçevede gerek yasak konusundaki belirsizlikler (kimin yasakladığı, bir yanlış anlama olup olmadığı vs. ilişkin) ve radyonun ulusal ve modern müziği halka yaymak için verimli kullanılamaması gibi nedenler dolayısıyla, dönemin müzik politikalarında bir karmaşa söz konusudur. Üstelik bu dönemin bir diğer karakteristik özelliği olarak yurt dışından gelen uzmanların da çok sesli müzik konusunda Türk Halk müziğine işaret etmiş olmalarının (örneğin Paul Hindemith) yanı sıra ulusal bir opera yaratma çabalarının da devam etmiş olması ve ayrıca dönemin "caz" gibi popüler müziklerinin tamamen dışlanmış olması, dönemin müzik politikalarındaki tutarsızlık ve kafa karışıklığının göstergeleri konumundadır. Nitekim bu süreç daha sonraki dönemde sönümlenmiş ve müzik reformu 1940'ların ortalarından itibaren etkisini yitirmiştir (Balkılıç, 2015: 70-81). 1950 yılı sonrasında ise müzik alanındaki gelişme çizgisinin de siyasal iktidar değişikliğinden etkilendiğini ve fakat keskin bir kopuşun yaşanmadığını söylemek mümkündür.¹⁶ Yurtseven ve Sağer'e göre (2018) Demokrat Parti döneminde kültür işleri Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmüş, özel kurum, örgüt ve kişilerin yardım ve destekleri de dönem faaliyetlerinde etkili olmuştur. Yine bu dönemde Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'nın kurulmasıyla, Batı müziğine alternatif bir konservatuvar da kurumsallaşmıştır. Sonraki dönemlerde ise bu iki tür arasında keskin farkların nispeten silinmiş ve müzikal kurumların sayısı ile çeşitliliği giderek artmış; eğitim ve icra alanlarına odaklanan kurumların yanı sıra araştırmaya yönelik bölümler de yeni bir model olarak ortaya çıkmıştır (Yurtseven ve Sağer, 2018: 130). Çok daha sonraki yılları kapsayacak bu çeşitliliğin öncesinde ve belki de öncü olarak Demokrat Parti döneminin serbest ekonomi ve politikaları doğrultusunda yaşanan toplumsal hareketlilik (bir yandan göç olgusu bir yandan da ithalat politikaları vs.) radyo, plak çalar gibi cihazların yaygınlaşmasını ve müzik piyasasının da şekillenmesini beraberinde getirmiştir (Gülün, 2019: 61-62).

Bu gelişmeler doğrultusunda bakıldığında modern Türk müziğinin hedeflediği "Batılı" anlamda müzik veya bir tür sentez fikrinin, çok çeşitli denetim ve müdahale mekanizmasına rağmen kendi seyirini izlemiş olduğunu savunmak mümkündür. Ancak odak noktası olan kadınların yine bu süreçten nasıl etkilendiklerini yanıtlamak gerekirse, yine eril kodlarla mücadele eden ve Türk müziği kurumlarının erkek egemen yapısı içinde yer bulmaya çalışan kadınlardan bahsetmek gerekecektir. Bu noktada müzikal kurumların gelişiminin ve kadınların, dönemin şartlarından doğrudan etkilendiğini söylemek de mümkündür ki ilk kadın opera sanatçısı olan Semiha Berksoy'un babasıyla yaşadığı fikir ayrılığı bir örnek olarak verilebilir. Babasının itirazlarına ve ailesinin şerefine hanel getireceğine yönelik söylemlerine karşın Semiha Berksoy'un konservatuara devam edeceğini ve fakat çalışma saatlerini ailesiyle birlikte belirleyeceğini ifade etmesi (Güloğlu, 2006: 167), temelde Cumhuriyet ve Türk modernleşmesinin, ulus devletinin oluşumunda "yeni anneler" olarak bir yandan kadınlara çeşitli

¹⁵"Arkadaşlar! Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir... Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletmeğe yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz... Ulusal; ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak; bu güzeyde, Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür İşleri Bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim." (Atatürk, 1997: 396)

¹⁶ Örneğin bu dönemde bestelerini vermeye başlayan Melahat Pars, Cumhuriyet dönemi Türk kadın bestekârları arasında önemli bir yer tutmakta, Türk Müziği alanında icracı ve eğitimi özellikleriyle öne çıkmaktadır (Yağcı, 2019: 827).

siyasal-sosyal haklar ve alanlar tanınması, öte yandan ise yine kadın üzerinde kurduğu denetimi koruması çerçevesinde anlam kazanır. Tunçdemir'e göre (2010) bu dönemde yetişen ve 1928'de yurtdışı eğitimine gönderildikten sonra 1930'da yurda dönerek klasik müzik çalışmaları ve öğretmenliğini yürüten Ferhunde Erkin, Batı müziği kalıpları ile halk müziğine ait ritmik ve melodik öğeleri kullanarak çeşitli eserler vermiştir. 1947-1957 yılları arasında yoğun konser etkinlikleri düzenleyen Erkin, 1961-1967 yılları arasında keman sanatçısı Suna Kan ile beraber Anadolu'da ve yurt dışında konserler düzenlemiş olan devrin önemli kadın klasik müzik sanatçısı ve öğretmenlerinden olmasının yanı sıra ilk kadın konser piyanistidir (Tunçdemir, 2010: 128-132). Yine dönemin önemli bir diğer ismi gerek Türk musikisi gerekse de Batı temelli kalıplar ekseninde müzikal sentezin örneklerini veren Neveser Kökdeş olmuştur. Oldukça dramatik bir yaşam öyküsüne sahip olan Kökdeş'in, müziğin gelişimi ekseninde karşılaştığı durum da bir hayli ilginçtir. 1940'lı yıllardan itibaren İstanbul radyosuna eserlerini gönderen Kökdeş, bir yandan bestelerine "Neveser Musikisi" ismi takılacak kadar özgün, diğer yandan ise İstanbul radyosunda programlara dahil olan ve fakat eserleri "Batılı" bulunduğu gerekçesiyle (ki bu konuda bir belirsizlik ve tartışmalar olmakla beraber) İstanbul radyosundan uzak tutulduğunu düşünen; radyoya piyano gibi Batılı enstrümanları dahil etmeye çalışan; bir yandan ise ünü BBC, Radio Diffusion et Télévision Françaises gibi televizyon ve radyo kanallarına ve Edouard Bervily, Tino Rosi gibi caz ve opera sanatçılarına uzanmış bir kadındır (Çakarlı, 2017: 18-21). Bu noktada Kökdeş'in radyodan uzak tutulmasında, "batılı" tarzının etkisi olduğu göz önüne alınacak olursa 1940'lardan 1950'lere, modern müzik adına yaşanan dönüşümün sönümlenmiş olması ve alaturka müziğin popülerliğinin artmış olması nedeniyle böyle gizli bir engellenmenin olmuş olabileceği öne sürülebilir.

Dönem itibarıyla temel motivasyonun Batılılaşma'yı "göstermek" olmasına ilaveten müzik endüstrisinin de gelişmesiyle birlikte kadın yorumculara yer verilmeye başlanmış, gayrimüslim kadınların yanı sıra Türk-Müslüman kadınların da yer edinmesiyle beraber müzikte kadınların kendilerini ispat ettikleri bir dönem olmuştur (Güloğlu, 2006: 176-177). Dolayısıyla Batı'ya (Harika Çocuk Yasası olarak da bilinen kanun ile) eğitim için gönderilen İdil Biret ve Suna Kan'ın konumları da benzer bir nitelik taşımış, hem Cumhuriyet'in Batılı yüzünü gösterme fırsatı olarak görülmeleri nedeniyle önemsenmiş hem de "kadın" olmaları ve ileride bir "yabancı" ile evlenebilme ihtimalleri nedeniyle de itirazla karşılaşmışlardır. Öte yandan kadın bestecilerin "sınırlı" da olsa varlığına ilişkin Yüksel Koptagel'in konumu (ki Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yetişmiş ve Klasik Batı müziği eserleri yazan, kayıtlara geçmiş tek besteci), hem kadın besteci olması anlamında hem de 1950'li yıllarda etkinlik göstermesi anlamında önem arz etmektedir. Keza Avniye Nazife Aral-Güran'a da bu dönemin kadın Klasik Batı Müziği bestecisi olarak yer vermek gerekir (Gülün, 2019: 62-65)¹⁷.

¹⁷ Yine bu dönemde dünya çapında meşhur olan kadın opera sanatçıları Leyla Gencer, Suna Korad, Semiha Berksoy; keman sanatçıları Ayla Erduran ve Suna Kan; piyanistler İdil Biret, Verda Erman, Ayşegül Sarıca, Güher-Süher Pekinel kardeşler, Gülsin Onay gibi isimlerdir. Yine Erken Cumhuriyet Dönemi itibarıyla Klasik Batı Müziği'nde yetişen besteci Nazife Aral-Güran (Gülün, 2019: 63-65) önemli kadın müzisyenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu Klasik Batı Müziği olduğu için oldukça önemli olan bir diğer alan ise orkestrayı yöneten şeflerin yine çoğunlukla erkek olmasından kaynaklı olarak müzik içindeki cinsiyetli iş bölümüne işaret etmektedir. Türkiye'de İnci Özgül, ilk kadın Klasik Batı Müziği orkestra şefi olması sebebiyle oldukça önemli bir isimdir ve kadın orkestra şeflerinin nitelik ve nicelik olarak gelişmesine dair tespit ve temennilerde bulunmaktadır (Makal, 2020: 774-780). Nitekim daha genç kuşaktan Nisan Ak, aynı şekilde kadın orkestra şeflerinin önemli bir üyesidir ve "kadın orkestra şefi" titrimini, kadın hareketinin bir üretimi ve yönetici pozisyonundaki bir kadının görünürlüğünü savunmak adına özellikle vurgulamaktadır ([121](https://www.google.com/search?q=nisan+ak&sxsrf=APwXEdc3xeGIHSiuSRCxZyMt5dMwV38Kaw%3A1687723275809&source=hp&ei=C52YZLLiLb2Xxc8PyKmZQA&iflsig=AOEireoAAAAZJirG4toNBTykjrdCPfg1XUVDFh6ozF0&ved=0ahUKEwjk9KSm9__AhW9S_EDHchUBggQ4dUDCAg&uact=5&oq=nisan+ak&gs_lcp=Cgnd3Mtd2l6EAMyBwgjElOFECcyCwguEIAEELEDEIMBmguILhCABDIFCC4QgAQyBQgAEIAEMgUIABCABDIFCAAQgAQyBQgAEIAEMgUIABCABDIFCAAQgAQ6EQgEIAEELEDEIMBEMcBENEDOGsIABCABBCCxAXCDAToLCC4QigUQsQMqgwE6CAgAEIAEELEDOgQIIxAnOg4ILhCABBCxAXDHARDRAzoICC4QgAQsQM6CAgAEIoFELEDOgsIABCKBRCxAXCDAAVAAWKAIYMANaABwAHgAgAG0AogBlAySAQcwLjYuMS4xmAEAoAEB&scient=gws-wiz#fpstate=ive&vld=cid:c7546225,vid:bYz9PRbwVxk, Erişim: 25.06.2023). Farklı kuşaklardan olmalarına karşın her iki ismin de özellikle orkestra şefliği konusunda kadın şeflerin daha fazla olmasına yönelik temennileri de müzikte eril tahakkümün günümüzde de devam ettiğine işaret etmektedir.</p></div><div data-bbox=)

Daha genel hatları itibariyle bakıldığında erken Cumhuriyet'ten günümüze gelen süreçte kadınların müzikal olarak daha yaygın konum elde etmeleri, müziğin de popülerleşmesi ile paralel bir seyir izlemiştir. Gülün'e göre (2019) bu bağlamda örneğin kanto, 1960'lı yıllardan itibaren tekrar yaygınlaşmış ve Nurhan Damcıoğlu gibi popülerleşen isimler sayesinde uzunca bir süre temsil edilebilmiştir. Bir diğer örnek olarak ise "tango", 1960'lı yıllarda devlet radyolarının desteği ile bilinir hale gelmiştir. Türkiye'de bestelenen ilk tango tarzı müzik ise *Süreyya Opereti*'dir ve en önemli solistlerinden olan Afife Hanım ile bir diğer önemli solist olan Seyyan Hanım, bu alandaki "ilk" kadınlardandır. Kanto ve tango gibi esasen Türk müziği kökenli olmayan ve ancak sonradan takip edilen türler gibi "caz" müziği de her ne kadar 1920 yılında ülkeye gelmiş olsa da 1940'larda popülerleşir; Sevim Tevs ve Sevinç Tevs ise bu alandaki öncülerdendir. Yine Türk müziğinin popülerleşmesi sürecinde 1960'larda Türk popunun Ayten Alpman, Rüçhan Çamay, Tülay German gibi kadınları öncü isimler olmuşlar; 1980'lere gelene değin ise caz ve farklı türlerde olmak üzere daha çok kadın müzisyen tanınır duruma gelmiştir. Özellikle 1990'lı yıllar itibariyle de Bilkent, İstanbul Bilgi, Yıldız Teknik, Hacettepe Üniversiteleri'nde, Ankara Devlet Konservatuvarı'nda ve diğer üniversitelerde caz bölümlerinin açılması ile bu müziğin giderek yaygınlaşan bir şekilde kurumsallaşması söz konusu olmuştur (Gülün, 2019: 68-76).

Günümüze yaklaşıldığında müzikte ve özellikle klasik müziği içermekle beraber farklı müzik alanlarında kadınların konumuna dair bakıldığında yine çeşitliliğin etkisiyle beraber müzisyen kadınların üretimi ve etkinliğinde süren bir artıştan bahsetmek mümkündür. Bu konu hakkında Gülün'ün (2019) çalışması, sayısal anlamda da bilgiler vermekle beraber genel olarak ifade edilebilir ki özellikle 1980 sonrası müzikte kurumsallaşmanın akademik eğitim seviyesinde çoğalması ve ayrıca toplumsal cinsiyet bakış açısının gelişmesi ile birlikte alana dair bir merak ve araştırma başlamıştır ancak Klasik Batı Müziği'nde kadının güncel konumuna dair hala sınırlı bilgiye ulaşılabilmektedir. Bu tabloda önemli bir ayrıntı ise özellikle Güzel Sanatlar Lisesi seviyesinde eğitim gören kız öğrenci sayısının erkek öğrencilerin neredeyse iki katı oluşudur. Lisans düzeyinde yine daha düşük seviyelere inmekle beraber bu sayı, aslen genç kadınların müziğe verdikleri önemi göstermesi anlamında da önem taşır. Ayrıca müzik sektörü ve akademi yaratıcı alanlarda yer alan kadın müzisyenlerin çoğalması, kadınların birbirinden cesaret alması adına da önem arz etmektedir (Gülün, 2019: 74-82). Nitekim bizzat Gülün'ün müzikal hayatı klasik müziğin dışındaki üretim zenginliğinin ve aynı zamanda bu üretimin akademik düzeyde gerçekleşmesinin de bir örneğini teşkil etmektedir.¹⁸ Yanı sıra uluslararası anlamda tanınırlığı olan Gülün'ün kendi yolculuğunda da müzikte eril tahakkümün şimdiye değin bahsedilen hemen tüm boyutlarıyla farklı düzeylerde de olsa karşılaşmış olduğu da görülebilecektir. Gülün'ün Deniz Koloğlu ile yapmış olduğu söyleşide aktardığı üzere, her ne kadar kadın olmayı müzisyenliğinin önünde görmüyor olsa da gerek enstrümanın gerekse de performansın cinsiyetleştirilmesinin yanında kadının enstrüman çalamayacağı/virtüöz olamayacağı yönündeki önyargı dolayısıyla yaşanan ayrımcılığa karşı kadın olmayı, bedeni ile sahnede olabilmeyi ve enstrümanı ile kendini ifade edebilmeyi nasıl sahiplendiğini de anlatmaktadır. Bir diğer yandan ise profesyonel olarak müzik dünyasındaki "Gatekeepers" olarak tanımladığı kişi veya kurumların, kadın virtüözlerin bilinirliğini/tanınırlığını engellediğini ve bu anlamda da kadınların dünyada erkek egemen bir müzik sektörüne ve sektörde yaşanan ayrımcılığa karşı direnmek durumunda kaldıklarını vurgular.¹⁹ Tam da bu çerçevede "Kadınlar Matinesi" isimli albüm projesinin de Türkiye adına önemli bir örnek olduğunu belirtmek gerekir çünkü albüm, bir yandan projeye dahil olan ve 2015 yılında bir

¹⁸ "Besteci, piyanist, vokalist, aranjör, eğitimci ve araştırmacı" niteliklerini bir araya toplamış olan Gülün'ün müzikal kariyerine dair bilgi için bkz. Chiti, Patricia Adkins ve Gülün, Selen (der.) (2019), *Türkiye'de Kadın ve Müzik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 167-169.

¹⁹ Bu noktada Türkiye'de müzik sektörünün güvencesizliğinin de kadınların karşı karşıya olduğu cinsiyet ayrımcılığını pekiştirdiğini öne sürmek mümkündür. Ersöz'e göre (2023: 3336; 3342), halihazırda sanat ve emeğin iç içe geçtiği bir mecra olarak müzik, Türkiye müzik piyasasının ekonomik yapısı itibariyle yaratıcı süreçlerden ziyade sanatçıyı belirli müzikal tüketim kalıplarına hapsedmektedir. Bu bağlamda Gatekeeping olgusuyla mücadele eden kadın müzisyenler, yeniden üretimi sağlayabilmek adına kendi sanatsal yönelimlerini bir kenara bırakmak suretiyle yaratıcı emeklerinin köreltilmesi riskiyle de karşı karşıya kalırlar.

erkek tarafından katledilen Değer Deniz²⁰'in ardından “bir araya gelmek” fikrini pekiştirmekte diğer yandan ise Gülün'ün vurguladığı “müzisyen olma” anlayışını güçlendirerek müziğin erilliğine karşı bir duruşu sergilemektedir (Koloğlu, 2019: 286-289).

5. SONUÇ

Bu çalışmada temel olarak Türk müziğinin hemen her döneminde erkek egemen eğitim, kurumlar ve karar alma mekanizmalarının sürmüş olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak bu durum, kadınların müzikal alanda yer almadıklarını söylemek gibi bir sonuca da götürmemektedir. Tersine, elde edilen bulgular ve yapılan çalışmalar göstermektedir ki kadınlar hemen her dönemde müzikte yer edinmiş ve var olma mücadelesi vermişlerdir.

Çalışmada ortaya konulan bir diğer sonuç ise kadınların müzikal anlamdaki konumlarının belirlenmesi adına metodolojik olarak atılması gereken çeşitli adımların olduğudur. Özellikle dünya genelinde toplumsal cinsiyet temelli paradigmanın sosyal bilimlerde yer almaya başlaması dahi çok yeni iken müzikte, üstelik Türkiye müzik çalışmalarında bu perspektifin kullanımı da hayli yenidir. Bu nedenle kadınların Türk müziğinin gelişim süreci içerisindeki yerine dair çalışmaların da henüz sınırlı olduğuna işaret eden bir görüşün yoğun şekilde ifade edildiğini söylemek mümkündür. Haliyle bu konu üzerine yapılacak çalışmalar daha fazla tarihsel veriyi gerekli kılmaktadır. Ayrıca gerek toplumsal cinsiyet yaklaşımının disiplinlerarası yapısı, gerekse de müziğin başlı başına toplumsal ve kültürel bir olgu oluşu, bu alanda yapılacak çalışmaların yöntem ve verilerinin yorumlanmasında çok daha fazla uyum gerektirmektedir.

Bu çalışmada işaret edildiği üzere modernleşme sürecinde ele alınan müzik, bir ulus devlet oluşumu adına Batı müziği kalıpları ve enstrümanları temelinde inşa edilen/edilmeye çalışılan müziktir. Dolayısıyla da halk müziğinin seyri ve halk müziğinde kadının konumuna dair ayrı bir çalışma gerekmektedir. Ancak modern bir müzikal kanon yaratımı hedefi doğrultusunda Osmanlı'dan geldiği düşünülen musiki reddedilirken halk müziği ise modernleşmenin bir kaynağı olarak işlevselleşmekte ve senteze dahil edilmektedir. Bu noktada ister istemez modern müzik ve halk müziği hatta geleneksel *alaturka* müzik arasında geçişlerin yaşandığını ve tam anlamıyla bir reddiyenin gerçekleşmediğini ifade etmek mümkündür. Bu geçişler aynı zamanda kadınların beste ürettiği, şarkı söylediği, sahneye çıkabildiği vs. alanlar olarak da önem kazanmıştır çünkü müziğin giderek böylesi bir sentez üzerinden popülerleşmiş olması, kadınların görünürlüğü adına önemli bir alan yaratmıştır.

Bu çalışmada dikkat edilebilecek bir diğer nokta ise kadınların eserlerinde “kadınlık, kadın olmak vs.”ye dair bir bilincin olup olmadığı sorusu ile ilgilidir. Örneğin gerek son dönem Osmanlı eserlerinde gerekse de modernleşen müzikte kadınların böylesi bir ifadesi mevcut mudur? Bu soruya ilişkin doğrudan bir veri elde edilemediğini ifade etmek gerekir. Ancak bu noktada gettolaşmış kadın müziğine işaret etmenin önemli olduğu savunulabilir. Özellikle dönemin kantoları veya sonraki dönemlerin tango, caz gibi devam eden popülerleşmiş müziklerine göz atıldığında böylesi bir bilincin daha gözlenebilir olduğunu ifade etmek mümkündür. Ortalama son otuz yıl içerisinde kadınların kendilerini ve bir “kadınlık bilinci”ni ifade etme imkanlarını pop, rock, alternatif müzik gibi giderek çeşitlenen müzikal alan ve piyasa içinde bulduklarını söylemek de yanlış olmayacaktır. Ne var ki piyasanın da eril bir söylemden bağımsız olduğunu söylemek zordur. Bu çerçevede tüm gelişmeler doğrultusunda kadınların müzik alanında, “müzik ile” var olma mücadelesi devam etmekte ve bu mücadele, kadın kimliği meselesine bağlı bir özneleşme zemini olduğu için politik bir mücadele olarak sürmektedir.

²⁰Değer Deniz hakkında bkz. Chiti, Patricia Adkins ve Gülün, Selen (der.) (2019), *Türkiye’de Kadın ve Müzik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 140. Ayrıca Deniz’in katli hakkında bkz. <https://www.diken.com.tr/deger-deniz-cinayeti-kiz-kardesine-40-dakika-boyunca-iskence-yapildi/>, Erişim: 25.06.2023

KAYNAKÇA

- Adar, Ç. (2015), Türk Müziğinde Kadın Algısı, “Hacı Arif Bey Eserleri Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (37), s. 1072-1081, Erişim: 24.07.2020, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi37_pdf/8digersosbil/ADAR_caghan.pdf.
- Aksoy, B. (1985), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Musiki ve Batılılaşma, *Türkiye Ansiklopedisi*, (c. 5, s. 1212-1236), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk (1997), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri- Cilt:1 (1919-1938)*, 5. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk (1997), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri- Cilt:2 (1906-1938)*, 5. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Aydemir, Ş. S. (1992), *Tek Adam- 3. Cilt*, 11. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Balkılıç, Ö. (2015), *Temiz ve Soylu Türküler Söyleyelim*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. (2019), Osmanlı Müziğinde Kadınlar (Patricia Adkins Chiti ve Selen Gülün, der.), *Türkiye’de Kadın ve Müzik* (s. 23-56), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. ve Özbilen, B. (2010), Osmanlı-Türk Musikisinde Kadının Değişen Müzikal Kimliği: Kantolar ve Kantocular, *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), s. 233-241, Erişim: 25.07.2020, <http://porteakademik.itu.edu.tr/docs/librariesprovider181/Yayın-Arşivi/1.-sayı/porte-akademik-1-27.pdf>.
- Bourdieu, P. (2015), *Eril Tahakküm*, (Bediz Yılmaz, çev.), 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Budak, O. A. (2006), *Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Connell, R. W. (1990), The State, Gender and Sexual Politics: Theory and Appraisal, *Theory and Society*, 19 (5), s. 507-544, Erişim: 30.06.2023, https://www.jstor.org/stable/pdf/657562.pdf?refreqid=excelsior%3A62f22a3ff3529eddcc20334ed2b4af15&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1.
- Crotty, M. (1998), *The Foundations of Social Research*, London: Sage Publications.
- Çak, Ş. E. (2018), Toplumsal Cinsiyet ve Müziğe Dair, *Etnomüzikoloji Dergisi*, 1 (1), s. 68-80, Erişim: 20.07.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/842396>.
- Çak, Ş. E. ve Beşiroğlu, Ş. Ş. (2018), Avrupa’da Müzikoloji Alanında Yapılmış Çalışmalarda Kadının Varlığı, (Şeyma Ersoy Çak ve Ş. Şehvar Beşiroğlu, ed.), *Kadın ve Müzik* (s. 47-61), 2. Baskı, İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Çakarlı, G. (2017), *Türk Müziğinde Batılılaşma Sürecinde Bir Kadın Bestekâr: Neveser Kökdeş*, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Çakır, S. (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çevik, A. E. ve Kaltakçı, M. Y. (2011), Türk Musiki Geleneğinde Kadın ve Kadın Bestekârlar, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, s. 609-638, Erişim: 24.07.2020, https://www.academia.edu/43227079/Türk_Musiki_Geleneğinde_Kadın_ve_Kadın_Bestekârlar_Women_And_Women_Compositors_In_Turkish_Musical_Tradition_.
- Çolakoğlu, G. (2010), Toplumsal Cinsiyet Teorisi Bağlamında Osmanlı-Türk Musiki İcra Mekânlarının Kadın İcracılar Üzerindeki Etkisi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (14), s. 181-190, Erişim: 24.07.2020, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi14pdf/colakoglu_gozde.pdf.
- Ersöz, B. (2023) Pandemi Enformel İlişkiler ve Güvencesiz Çalışma: Müzisyen Emeğinin Sahadaki İzleri, *Çalışma ve Toplum*, 4 (79). s.3333-3360, Erişim: 01.11.2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3426106>.
- Garb, T. (1986), Engaging Embroidery, *Art History*, 9 (1), s. 131-134, Erişim: 30.03.2023, Wiley Online Library.
- Gouma-Peterson, T. ve Mathews, P. (2014), Sanat Tarihinin Feminist Eleştirisi (Ahu Antmen, ed.), *Sanat/Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri* (s. 13-117), (Esin Soğancılar ve Ahu Antmen, çev.), 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Güloğlu, V. (2006), Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları, *Muğla Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, s. 165-179, Erişim: 26.07.2020, <http://www.sobbriad.mu.edu.tr/index.php/asd/article/view/424/390>.
- Gülün, S. (2019), Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadın Besteciler, (Patricia Adkins Chiti ve Selen Gülün, der.), *Türkiye'de Kadın ve Müzik* (s. 57-91), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güzel, A. (2021), XIX. Yüzyılda Piyano ve Osmanlı Kadını, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8 (1), s. 246-261, Erişim: 21.04.2023, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1398078>.
- İrem, N. (2008), Cumhuriyet Modernleşmesinin Sınırları ve Bir Sınır Dili Olarak Muhafazakâr Modernite, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 5 (18), s. 11-32, Erişim: 25.05.2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1182600>.
- Kaplan, A. (2008), *Kültürel Müzikoloji*, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kaptan, V. ve Kaptan, M. N. (2019), Cumhuriyet Dönemi ve Öncesi Batılılaşma Hareketlerinin Türk Müziğine Etkileri, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8 (58), s. 809-823, Erişim: 25.07.2020, <http://www.idildergisi.com/makale/pdf/1550404310.pdf>.
- Koloğlu, D. (haz.) (2019), *Müzikle Yaşayan Kadınlar*, İstanbul: Kara Plak Yayınları.
- Kutluk, F. (2016), *Müzikte Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: H2O Kitap.
- Makal, A. (2020), Toplumsal Cinsiyet Açısından Müzik ve Kadın: Dünyada ve Türkiye'de Kadın Müzisyenler ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık, *Çalışma ve Toplum*, 2 (65), s. 739-789, Erişim: 22.07.2020, <http://www.calismatoplum.org/sayi65/makal2.pdf>.
- Mardin, A. D. (2014), Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, (Aksu Bora ve Asena Günal, der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* (s. 183-204), 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkaya Duman, O. (2017), Yüzyüncü Yılında Darülelhan'dan Konservatuar'a Musiki Eğitimi ve Cumhuriyet Dönemi Modernleşme ile Musikinin Millileşme Meselesi: "Saray Müziğinden Salon Müziğine", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 16 (61), s. 111-143, Erişim: 22.05.2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/675328>.
- Özkişi, G. Z. (2018), Müzikte Cinsiyet Rollerine İlişkin Yargılar: Kanon, Gettolaşma ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Besteci Sorunu, (Şeyma Ersoy Çak ve Ş. Şehvar Beşiroğlu, ed.), *Kadın ve Müzik* (s. 63-96), 2. Baskı, İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Randall, V. (2002), Feminism, (David Marsh ve Gerry Stoker, ed.), *Theory and Methods in Political Science* (s. 109-130), 2. Baskı, New York: Palgrave Macmillan.
- Saldaña, J. (2011), *Fundamentals of Qualitative Research*, New York: Oxford University Press.
- Sancar, S. (2014), *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıboğa Akca, B. (2021), Osmanlı Dönemi Batılılaşma Sürecinde İki Önemli Flütçü: Giuseppe Donizetti ve Mustafa Saffet Atabinen, *Turkish Studies-Social Sciences*, 16 (1), s. 281-301, Erişim: 23.04.2023, <https://turkishstudies.net/social?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=fa261fb4-f98a-46c0-aecc-0271311953d5.pdf&key=48948>.
- Tekelioğlu, O. (2006), *Pop Yazılar*, İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Tezcan, N. (2010), Atatürk'ün Müzik Anlayışı ve Yaşadığı Dönemde Türk Müziğindeki Değişim, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, s. 160-167, Erişim: 25.07.2020, <http://sosbildergi.msgsu.edu.tr/index.php/dergi-arsiv/1-1-sayi>.
- Tunçdemir, İ. (2010), Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Çoksesli Müzik Alanında Bir Öncü: Ferhunde Erkin, *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), s. 123-134, Erişim: 25.07.2020, <http://porteakademik.itu.edu.tr/docs/librariesprovider181/Yayın-Arşivi/1.-sayi/porte-akademik-1-15.pdf>.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977), Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı, *Bellekten*, 41 (161), s. 79-114, Erişim: 13.04.2023, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1443/tur>.

- Yağcı, S. (2019), Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Müziği Kadın Bestekârlarından Melahat Pars'ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies*, 14 (1), s. 819-831, Erişim: 26.07.2020, <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=14774>.
- Yıldız, B. (2013), Müzik Araştırmalarında Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarına Türkiye Bağlamında Genel Bir Bakış, *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 30-44, Erişim: 20.07.2020, http://porteakademik.itu.edu.tr/docs/librariesprovider181/Yayın-Arşivi/6.-sayı/porte_akademik-6-3.pdf.
- Yurtseven, G. ve Sağer, T. (2018), Türkiye Cumhuriyeti'nin Müzik Kurumları Yapılanması ve Müzikal Değişim -1950 Sonrası, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8 (17), s. 124-133, Erişim: 26.07.2020, <https://dergipark.org.tr/pub/iujad/issue/39995/363653>.

İnternet Kaynakları

<http://kadineserleri.org/koleksiyonlar/kadin-sanatcilar-koleksiyonu/>, Erişim: 22.06.2023

https://www.google.com/search?q=nisan+ak&sxsrf=APwXEdc3xeGIHSiuSRCxZyMt5dMwV38Kaw%3A1687723275809&source=hp&ei=C52YZLLiLb2Xxc8PyKmZQA&iflsig=AOEireoAAAAAZJirG4toNBTykjr dCPfg1XUVDFh6ozF0&ved=0ahUKEwjy9KSm9__AhW9S_EDHchUBggQ4dUDCAg&uact=5&oq=nisan+ak&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAMyBwgjEIoFECcyCwguEIAEELEDEIMBMgUILhCABDIFCC4QgAQyBQgAEIAEMgUIABCABDIFCAAQgAQyBQgAEIAEMgUIABCABDIFCAAQgAQ6EQguEIAEELEDEIMBEMcBENEDogsIABCABBCxAxCDAToLCC4QigUQsQMqgwE6CAgAEIAEELEDOgQIIxAnOg4ILhCABBCxAxDHARDRAzoICC4QgAQsQM6CAgAEIoFELEDOgsIABCKBRCxAxCDAAWKAIYMANaABwAHgAgAG0AogBlAySAQcwLjYuMS4xmAEAoAEB&sclient=gws-wiz#fpstate=ive&vld=cid:c7546225,vid:bYz9PRbwVxk, Erişim: 25.06.2023

<https://www.diken.com.tr/deger-deniz-cinayeti-kiz-kardesine-40-dakika-boyunca-iskence-yapildi/>, Erişim Tarihi: 25.06.2023

Gönderiliş Tarihi: 31/05/2023
Kabul Tarihi: 07/12/2023
ORCID 0000-0001-9721-2605
ORCID 0000-0001-7581-7590

SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN FİNANSAL İSTİKRAR ENDEKSİ ÖNERİSİ³

Emre YİĞİT¹
Türker ŞİMŞEK²

ÖZ

Finansal istikrar, ekonomide finansal sistemin sağlıklı bir şekilde işlemlerini ve risklerin minimum düzeyde olmasını sağlayan durumu ifade etmektedir. Finansal istikrarın ölçülmesi, ekonomik krizlerin önceden tespit edilmesi, politika yapıcılar için bilgi sağlanması ve finansal sistemin güçlendirilmesi için önlemler alınması amacıyla yapılmaktadır. Finansal istikrarın sağlanması, ekonomik büyüme, istihdam, fiyat istikrarı ve sürdürülebilir kalkınma gibi makroekonomik hedeflerin başarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Finansal istikrar endeksi, finansal sistemin istikrar düzeyini ölçmek ve değerlendirmek için araç olarak kullanılabilmektedir. Bu endeks, finansal göstergelerin ve verilerin birleştirilerek genel bir resmini sunmaktadır. Finansal istikrar endeksi oluşturulması, finansal riskleri, kırılganlıkları ve potansiyel sorunları tespit etmek, finansal istikrarı sağlamak için politika yapıcıların karar alma süreçlerine rehberlik etmek amacıyla yapılmaktadır. Bu çalışmada OECD ülkelerinde 2008-2021 dönemi için finansal istikrar endeksinin oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal İstikrar Endeksi, Finansal Gelişmişlik Endeksi, Finansal Sağlamlık Endeksi, Finansal Kırılganlık Endeksi.

Jel Kodları: G-0, G-15, G-17

FINANCIAL STABILITY INDEX PROPOSAL FOR SELECTED OECD COUNTRIES

ABSTRACT

Financial stability refers to the situation that ensures the healthy functioning of the financial system in the economy and the risks are at a minimum level. It is done to measure financial stability, to detect economic crises in advance, to provide information for policy makers and to take measures to strengthen the financial system. Ensuring financial stability plays a critical role in achieving macroeconomic goals such as economic growth, employment, price stability and sustainable development. Financial stability index is a tool used to measure and evaluate the level of stability of the financial system. This index provides an overall picture by combining financial indicators and data. Creating a financial stability index is done to identify financial risks, vulnerabilities and potential problems, and to guide the decision-making processes of policy makers to ensure financial stability. This study aims to create the financial stability index in OECD countries for the 2008-2021 period.

Keywords: Financial Stability Index, Financial Development Index, Financial Soundness Index, Financial Fragility Index.

Jel Codes: G-0, G-15, G-17

¹ Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye MYO, Dış Ticaret Bölümü, E-mail: emre.yigit@gop.edu.tr

² Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, E-mail: turker.simsek@gop.edu.tr

³ Bu makale, Emre YİĞİT tarafından Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK danışmanlığında hazırlanan doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

1.GİRİŞ

Ekonomik krizlerin yayılması ve ülke ekonomilerine verdiği olumsuz etkilerle birlikte finansal istikrar kavramı önemli bir konu haline gelmiştir. Özellikle 2008 yılında patlak veren küresel mali kriz, çeşitli ülke ekonomilerini ciddi şekilde etkilemiştir. Meydana gelen kriz dönemleri sonucunda merkez bankaları ve finansal kuruluşlar finansal istikrar kavramına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu nedenle finansal istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi, ekonomik istikrarın korunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası, Avrupa Merkez Bankası gibi önemli merkez bankaları, finansal istikrar raporları yayınlamaya başlamışlardır. Raporlar, finansal istikrarı değerlendirmek, olası riskleri tanımlamak ve finansal piyasalardaki durumu izlemek amacıyla önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu merkez bankalarının finansal istikrar raporları, ekonomi ve finans alanındaki profesyoneller için önemli bir referans kaynağı olarak görülmektedir. Bu merkez bankaları, finansal istikrar raporları aracılığıyla genellikle finansal piyasa gelişmelerini, risklerini, kırılganlıkları ve politika önerilerini değerlendirmektedir. Raporlarda, bankacılık sektörü, finansal piyasalar, risklerin yönetimi, ekonomik görünüm ve politika önlemleri gibi konular ele alınmakta ve bu raporlar, finansal istikrarı izlemek, politika yapıcılara rehberlik etmek ve ilgili paydaşlara bilgi sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır. Finansal istikrar kavramı, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Rosengren (2011), finansal istikrarı, finansal sistemin reel ekonominin büyüme yoluyla ihtiyaç duyduğu kredi ve ödeme hizmetlerini sağlayabilme kabiliyeti olarak tanımlarken, Apatochiea (2013), finansal istikrarın dinamik yönünü vurgulamış ve, çeşitli şoklar karşısında finansal sistemin tamamının veya bir kısmının zamanla değişebileceğini, ancak sistemin otomatik düzenleyici mekanizmalarla yeniden dengeleyebilme yeteneğinin de finansal sistemin istenen bir özelliği olduğunu belirtmiştir. Schinasi (2004) finansal istikrarı, bir finansal sistem, ekonominin işleyişini zorlaştırmaktan çok kolaylaştırıyorsa ve içsel nedenlerden veya ciddi olumsuz ve beklenmedik olaylardan kaynaklanabilecek finansal dengesizlikleri ortadan kaldıracak kadar güçlüyse istikrarlı bir aralıkta olduğunu belirtmektedir. Finansal sistemlerin istikrarlı olması, belirsizliği azaltabilir ve reel ekonomiye pozitif dışsallıklar sağlayarak ekonomik refaha daha fazla katkıda bulunabilir (Weber, 2008: 1).

Finansal istikrar, bir ülkenin makroekonomik göstergelerini olumlu yönde etkilemektedir. Finansal istikrar, ekonomik birimlerin sağlıklı kararlar almasını ve kaynakları verimli bir şekilde tahsis etmesini sağlayarak tasarruf ve yatırım ortamını iyileştirmektedir. Finans sektöründeki aksaklıklar, ekonomik aktiviteyi ve hatta siyasi yapıları ciddi şekilde olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, finansal istikrarı korumak, mali otoritelerin en temel amaçlarından biri olarak gösterilmektedir (Mishkin, 1999: 4-5). Finansal istikrarın sağlanması görevi genellikle merkez bankalarına ait olsa da finansal sistemin işleyişindeki gözetim ve kontrol diğer bağımsız kurumlara da devredilebilir. Bu nedenle, merkez bankaları ve finansal istikrarla ilgili diğer kuruluşların etkin iletişim ve koordinasyon içinde çalışmaları önemli bir konu olarak görülmektedir. Finansal istikrarın sağlanması için piyasaları denetleyen kuruluşlar ve rekabeti gözetleyen kuruluşların merkez bankasıyla uyumlu bir şekilde işbirliği yapması gerekmektedir (Papademos, 2006: 3). Finansal istikrarın sağlanması ve finansal sistemin içerisindeki zayıflıkların tespit edilmesi, finansal gelişme açısından önemlidir. Bu zayıflıklar, hanehalkı ve şirket sektörünün bilanço koşullarında meydana gelen değişiklikler, kredi ve varlık piyasalarındaki gelişmeler gibi makroekonomik faktörler olabilmektedir. Bu faktörler, ekonomi içerisinde finansal riskin düzeyini ve dağılımını etkileme potansiyeline sahiptir (Kaminsky ve Reinhart, 1999).

Finansal istikrarı ölçmenin bir yolu olarak yaygın bir şekilde finansal istikrar endeksinin oluşturulması gelmektedir. Finansal İstikrar Endeksi, belirli bir ülke veya bölgedeki genel finansal istikrar düzeyini ölçen bir bileşik göstergedir. Amacı ise, finansal sistemin potansiyel zayıflıklarını belirlemek ve bunları gidermek için uygun önlemleri almak için politika yapıcılara bir araç sağlamaktır. Finansal istikrar endeksi, finansal sistemin sağlamlığını ve istikrarını ölçmek için kullanılan bir araçtır. Bu endeks, finansal istikrarı etkileyen çeşitli faktörleri dikkate alarak kapsamlı bir değerlendirme sağlayabilmektedir. Makroekonomik koşullar, finansal kuruluşların sağlamlığı ve finansal altyapının kalitesi gibi faktörler, finansal istikrar endeksinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Makroekonomik koşullar, ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik gibi faktörleri

içermekte ve finansal istikrar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Stabil bir makroekonomik ortam, finansal sistemin sağlamlığını desteklemektedir. Finansal kuruluşların sağlamlığı, bankaların sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, likidite durumu gibi unsurları içermektedir. Sağlam ve dirençli finansal kuruluşlar, finansal istikrarın korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, finansal altyapının kalitesi de önemlidir. Güçlü bir finansal altyapı, etkili bir risk yönetimi, düzenleyici çerçevenin sağlamlığı ve finansal piyasaların etkinliği gibi unsurları içermektedir. Finansal istikrar endeksini ölçmek için kullanılan kriterler ve göstergeler, değerlendirilen ülke veya bölgeye bağlı olarak değişmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development-OECD) ülkeleri genellikle finansal istikrar açısından güçlü bir konumdadır. İyi düzenlenmiş finansal piyasalar, etkin denetim mekanizmaları ve sağlam bankacılık sistemleri gibi faktörler, bu ülkelerin finansal istikrarı sürdürme konusunda başarılı olmalarını sağlamaktadır. Bu da finansal istikrarı ölçmeye yönelik çalışmalarda bu ülkelerin tercih edilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada seçilmiş OECD ülkelerinde 2008-2021 yıllarını kapsayan dönem için finansal istikrar endeksi oluşturulması amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Uluslararası düzeyde finansal istikrarı izlemek ve ölçmek amacıyla birçok gösterge önerilmiştir. Bunlar arasında bankaların sermaye yeterliliği, finansal piyasaların likiditesi, kredi büyüme hızı ve finansal istikrar komitesi raporları gibi faktörler bulunmaktadır. Ancak, tek bir gösterge veya gösterge seti, finansal istikrarın karmaşıklığını tam anlamıyla yansıtmakta yetersiz kalabilmektedir. Bunun temel nedeni, her ülkenin ekonomik yapısının farklı olması ve finansal sistemlerinin benzersiz özelliklere sahip olmasıdır. Bu durum, finansal istikrarın kapsamının ve niteliğinin belirlenmesini güçleştirmektedir.

Van den End (2006) çalışmasında, yedi OECD ülkesinin finansal sistemleri için bir finansal istikrar endeksi oluşturmuştur. Bu endeks, finansal istikrar durumunu değerlendirmek için reel efektif döviz kuru, reel gayrimenkul fiyatları, reel faiz oranı, reel hisse senedi fiyatları, bankaların ödeyebilme gücü ve borsadaki hisse senedi endekslerinin oynaklığını kapsamaktadır. Çalışmada, söz konusu değişkenlerin ağırlıklandırılmasında Vektör otoregresyon (VAR) analizi, IS eğrisi ve eşit ağırlık yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmada, finansal kuruluşlar hakkında piyasa ve bilanço bilgilerini birleştirerek Hollanda Merkez Bankası'nın Finansal İstikrar Koşulları Endeksinin, sadece bir sektöre odaklanan geleneksel bir finansal koşullar endeksinden önemli ölçüde daha fazla katkı sağladığını belirtmektedir.

Albulescu (2008), Romanya'nın finans sektörünün istikrarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, dünya ekonomik durumun ülkelerin finansal istikrarı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Çalışmada, 1997-2007 dönemi için üç aylık verileri kullanarak bir istikrar endeksi oluşturmuş ve bu verilere normalizasyon işlemi uygulamıştır. Finansal istikrar endeksini, finansal gelişmişlik, finansal kırılganlık, finansal sağlamlık ve dünya ekonomik durum endeksi olmak üzere dört başlık altında toplam 18 gösterge ile oluşturmuştur. Çoğu gösterge, finansal sistemin önemli bir bileşeni olan bankacılık sektörü ile ilgilidir. Endeks değerleri, banka sağlamlığının 1998 krizi öncesinde ve 2002 sonrasında düştüğünü göstermektedir. Çalışma sonucunda, finansal kırılganlığın ve sağlamlığın endeks oynaklığı üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Morales ve Estrada (2010) çalışmalarında, Kolombiya ekonomisi için bir finansal istikrar endeksi geliştirmişlerdir. Bu endeks, ülkenin mali sistem içindeki stres düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Endeks, 1995-2008 dönemini kapsayan ve 170 farklı finansal kurumdan elde edilen dokuz değişken kullanılarak oluşturulmuştur. Endeksin oluşturulmasında, temel bileşenler analizi (PCA) yöntemi kullanılmıştır. Endeks oluşturulduktan sonra, otoregresif hareketli ortalamalar (Autoregressive Integrated Moving Average - ARIMA) yöntemi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) gibi iki farklı yöntem kullanılarak tahmin edilmiştir. VECM yöntemi, model içerisinde enflasyon oranı, işsizlik oranı ve yeni konut fiyatları gibi bağımsız değişkenleri içermektedir. Yapılan analiz sonucunda, hem enflasyon oranında hem de işsizlik oranında yaşanan düşüşün, finansal sistem içindeki stres seviyelerinde bir azalmaya neden olacağı sonucuna varılmıştır.

Aktaş (2011) çalışmasında, makro temsil yaklaşımını kullanarak Türkiye ekonomisi için Ocak 2006 – Eylül 2010 dönemini kapsayan bir finansal istikrar endeksi geliştirmiştir. Bu çalışmada, endeks hesaplanması için iki farklı yöntem kullanılmıştır. İlk yöntemde, endekste yer alan değişkenlere eşit ağırlık verilmiştir. İkinci yöntem ise veri zarflama yöntemiyle “GEM-Flex” yaklaşımını kullanmıştır. Her iki yöntemin sonuçları benzerlik göstermiş ve 2008 mali krizinin derin etkisini ortaya koymuştur.

Tiryaki ve Yılmaz (2012) çalışmalarında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından üretilen finansal tablolar incelenmiştir. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için 1990-2010 dönemi sağlık endeksi temel alınarak bir finansal istikrar endeksi hesaplanmıştır. Çalışmada, bankacılık düzenlemeleri ile finansal istikrar arasındaki bağlantıyı incelemek için eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, hem kısa hem de uzun vadede bankacılık düzenlemeleri ile finansal istikrar arasında olumlu bir korelasyon olduğunu .

Nayn ve Siddiqui (2014) yapmış oldukları bir çalışmada 2004-2012 dönemi Bangladeş ülkesinin finansal istikrar endeksini hesaplamışlardır. Bu endeks, finansal stres dönemlerinde öncü bir gösterge olarak iddia edilmekte olup, Bangladeş ekonomisini etkileyen iç ve dış faktörlerle birlikte değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, hesaplanan endekslerin finansal sistemdeki şokları başarılı bir şekilde yansıttığı ve finansal stres dönemlerinde öncü gösterge olarak işlev görebileceği önemle vurgulanmıştır.

Sanar ve Kara (2016) çalışmalarında Türkiye ekonomisi için bir finansal istikrar endeksi hesaplamışlardır. Bu endeks, 2007-2015 dönemini kapsamaktadır. Endeks hesaplaması eşit ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır, yani endekse dahil edilen alt endekslerin her birine eşit ağırlıklar verilerek hesaplanmıştır. Daha sonra ise faktör analizi yöntemi ile alt endekslerin finansal istikrar endeksi içerisindeki ağırlıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, finansal istikrar endeksi içinde en büyük ağırlığa sahip olan alt endeks, finansal gelişmişlik endeksi olmuştur. Bu, Türkiye ekonomisinin finansal gelişmişlik düzeyinin, finansal istikrar endeksi üzerindeki en önemli etkilerden biri olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, küresel ortam endeksi ise endekste en az ağırlığa sahip olan alt endeks olmuştur. Oluşturulan finansal istikrar endeksinin, 2007-2015 dönemi boyunca Türkiye ekonomisinde yaşanan yurt içi ve yurt dışı ekonomik gelişmelerin etkilerini başarılı bir şekilde yansıttığı belirtilmiştir. Bu da endeksin güvenilirliği ve etkinliği konusunda olumlu bir bulgu olarak değerlendirilmiştir.

Manolescu ve Manolescu (2017) çalışmalarında, Romanya finans sektörü için 2004:Q1 - 2016:Q3 dönemini kapsayan finansal istikrar endeksini VAR yöntemi ile oluşturmuşlardır. Çalışma sonucunda, takipteki kredilerin artış eğiliminin Finansal İstikrar Endeksi üzerinde önemli ölçüde negatif etkiye sahip olduğu ve 2009:Q4'den sonra Finansal İstikrar Endeksi üzerindeki payının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Sakarya ve Akkuş (2017) çalışmalarında, Türkiye'deki katılım bankaları ve geleneksel bankaların finansal istikrarını stres testi yöntemiyle araştırmaktadır. Çalışma, 2005:Q1 - 2016:Q2 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada, katılım bankalarının ani şoklara karşı geleneksel bankalara kıyasla daha istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aksu (2017) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye ekonomisi için 2007-2015 dönemini kapsayan bir finansal istikrar endeksi oluşturulmuştur. Bu endeks, toplam 34 değişkeni içermektedir. Endeks hesaplaması, eşit ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bu yöntemde, 34 değişkenin her birine aynı önem verilerek eşit ağırlıklar verilmiştir, böylece her değişkenin endeks üzerindeki etkisi eşit kabul edilmiştir. Araştırma sonuçları, hesaplanan finansal istikrar endeksinin Türkiye ekonomisinde meydana gelen istikrarsızlık dönemlerini başarılı bir şekilde yansıttığını göstermektedir.

Dienillah vd. (2018) çalışmalarında 2004 - 2014 yılları arasında, gelir grubuna göre 19 ülke için Albuiescu ve Goyeau (2010) tarafından geliştirilen yöntemi kullanarak finansal istikrar endeksi hesaplaması yapmışlardır. Bu hesaplama sonucunda oluşturulan alt endeksler finansal gelişme endeksi, finansal kırılganlık endeksi, finansal sağlık endeksi ve dünya ekonomik iklim endeksini içermektedir. Toplam 18 gösterge kullanılarak finansal istikrar endeksi hesaplanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, gelir düzeyi yüksek ülkeler grubu, alt gelir ülkeler grubuna göre daha yüksek bir

finansal istikrara sahiptir. Bu sonuç, finansal istikrarın gelir seviyesi ile ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Al-Rjoub (2021) çalışmasında, Ürdün bankacılık sektörünün 2008-2009 krizlerinin etkilerini doğru bir şekilde yansıtacak ve bankacılık sektörünün olumsuz şoklara karşı dayanıklılığını ölçecek bir finansal istikrar endeksi oluşturmayı amaçlamaktadır. Oluşturulan bu endeks, bankaların şoklara ve ekonomik değişkenlere nasıl tepki verdiklerini değerlendirmek için kullanılmıştır. Finansal İstikrar Endeksi, on beş sağlık göstergesini Sermaye Yeterliliği, Kazançlar, Kârlılık ve Likidite olmak üzere dört ana kategoride toplamıştır. Bu endeks, iki ağırlıklandırma şeması kullanarak bankaların finansal dayanıklılık seviyelerini belirlemede etkili bir araç olduğunu göstermiştir. Ayrıca, bu endeks politika yapımcılarına, bankacılık sektörünün şoklara ve ekonomik değişkenlere nasıl tepki verdiğini daha iyi izleme ve analiz etme fırsatı sunmaktadır. Bu sayede finansal stresin kaynakları ve nedenleri daha iyi anlaşılabilen ve tahmin edilebilmektedir. Ürdün bankacılık sektörünün finansal istikrar endeksi sonuçları, bankacılık sisteminin olumsuz ekonomik koşullara ve finansal krizlere karşı dirençli olduğunu göstermektedir. Bu da Ürdün'deki bankaların finansal krizler veya ekonomik dalgalanmalarla başa çıkma kapasitesinin güçlü olduğunu göstermektedir. Bu endeks, Ürdün'deki finansal istikrarın izlenmesi ve değerlendirilmesi için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir.

3. FİNANSAL İSTİKRAR ENDEKSİNİN OLUŞTURULMASI

2008-2021 yıllarını kapsayan dönemde ABD, Almanya, Avustralya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Güney Kore, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İtalya, Kolombiya, Meksika, Portekiz, Şili, Türkiye ve Yunanistan olmak üzere 19 OECD ülkeleri için eşit ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak finansal istikrar endeksinin oluşturulması amaçlanmaktadır. OECD'ye üye diğer ülkelerin verilerine ulaşma noktasında sorun olması sebebiyle söz konusu ülkeler seçilmiş olup, ele alınan dönem noktasında genellikle küresel finansal krizin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemi kapsayan 2008 yılı başlangıç dönemi seçilmiştir. Bu süreçte finansal sistemde yaşanan krizler, finansal istikrar konusunun daha fazla önem kazanmasına ve bu alanda çalışmaların yoğunlaşmasına yol açmıştır.

OECD (2008) kompozit endeks oluşturma konusundaki rehberine uygun olarak, bu çalışmanın ilk aşamasında ulusal ve uluslararası literatürde sıkça kullanılan finansal istikrar göstergeleri derlenmiş ve bu göstergeler, finansal gelişmişlik, finansal kırılma ve finansal sağlık olmak üzere üç gruba ayrılmıştır, bu gruplar literatür doğrultusunda belirlenmiştir. Ayrıca üç grup altında toplam 14 göstergeden faydalanılmıştır. Veriler yıllık olup Dünya Bankası Veri Tabanından temin edilmiştir. Daha sonra, analiz için göstergelerin uygun hale getirilmesi amacıyla veriler, aşağıda verilen denklem yardımıyla [0-1] aralığında normalize edilmiştir:

$$x_{normalizasyon} = \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}$$

Bu normalizasyon işlemi, göstergelerin karşılaştırılabilir ve analize uygun bir formda kullanılabilmesini sağlamaktadır. Sonraki aşama, her gösterge kendi alt alanında bulunan alt gruplarla birlikte eşit ağırlıklandırmaya tabi tutulmuştur. Bu yöntemde, benzer bilgiler sağlayan göstergelerin öncelikle kendi içlerinde basit bir ortalaması alınmaktadır. Sonrasında ise her bir alt grup içinde ve alt grupların birleştirilmesinde eşit ağırlıklandırma yöntemi kullanılmaktadır. Tablo 1, göstergelerin her birine atanan ağırlıkları ve bunların ilişkili olduğu endeks üzerindeki karşılık gelen etkilerini göstermektedir.

Tablo 1. Finansal İstikrar Göstergelerinin Kodları ve Ağırlıkları

Alt Endeksler	Göstergeler	Kod	Ağırlık
Finansal Gelişmişlik Endeksi (FGE) *(+)	Kredi/GSYH	FGE ₁	0.33
	Özel Sektöre Verilen Yurtiçi Kredi	FGE ₂	0.33
	İşlem Gören Hisse Senetleri	FGE ₃	0.33
Finansal Sağlamlık Endeksi (FSE) *(+)	Banka Sermayesi/Aktifler	FSE ₁	0.20
	Takipteki Krediler/Toplam Brüt Kredi	FSE ₂	0.20
	Öz Sermaye Karlılığı (ROE)	FSE ₃	0.20
	Aktif Karlılık (ROA)	FSE ₄	0.20
	Sermaye/Risk Ağırlıklı Varlıklar	FSE ₅	0.20
Finansal Kırılganlık Endeksi (FKE) *(-)	Cari İşlemler Dengesi	FKE ₁	0.17
	Enflasyon	FKE ₂	0.17
	İhracat/İthalat	FKE ₃	0.17
	Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi	FKE ₄	0.17
	İşsizlik	FKE ₅	0.17
	GSYİH	FKE ₆	0.17

*Alt endekslerin finansal istikrar endeksi ile ilişkisini göstermektedir.

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Toplam Kredi/GSYH, finansal kurumların aracılık kapasitesini yansıtmaktadır (Morris, 2010, s. 8). Bu veriyi finansal gelişmişlik içeren çalışmalara örnek olarak Albulescu (2008), Morris (2010), Kondratovs (2014), Nasreen ve Anwar (2018), Sanar (2014), Aksu (2017) çalışmaları vermektedir. *Özel Sektöre Verilen Yurtiçi Krediler/GSYH*, Jordan ve Smith (2014) çalışmalarında bulunmaktadır. *Borsa İşlem Hacmi* ise sermaye piyasalarının gelişmişliğini göstermektedir (Morris, 2010, s. 8). Bu konuda örnek olarak Morris (2010) ve Çoban ve Topçu (2013) çalışmaları gösterilebilir.

Banka sermayesinin aktiflere oranı, bir bankanın finansal sağlamlığını ve risk taşıma kapasitesini ölçmek için kullanılan önemli bir göstergedir. Bu oran, bankaların sahip oldukları sermaye ve yedeklerin toplam varlıklarına oranını ifade etmektedir. Yüksek sermaye oranlarına sahip olmak, genel olarak bankaların finansal istikrarını artırabilmekte, riskleri azaltabilmekte ve olası zararları absorbe etme yeteneklerini güçlendirebilmektedir. Bu durum, bankaların finansal krizler ve piyasa dalgalanmaları gibi zorlu durumlar karşısında daha dirençli olmalarını sağlamakta, böylece genel finansal sistemin istikrarına katkıda bulunmaktadır. Yüksek sermaye oranları, bankaların zor ekonomik koşullar altında dahi yükümlülüklerini yerine getirebilme kapasitelerini artırmakta ve finansal kriz durumlarında daha sağlam bir temel oluşturabilmektedir (IMF, 2006). *Takipteki Krediler/Toplam Brüt Krediler oranı*, finansal sağlamlık analizinde kullanılan bir diğer önemli göstergedir. Bu oran, bankanın toplam brüt kredilerine kıyasla takip edilen kötü kredi miktarını göstermektedir. Yüksek takipteki krediler oranı, bankanın risk altında olduğunu ve olası zararlarla karşı karşıya olduğunu gösterebilir. *Özsermaye Karlılığı (ROE)*, bir finansal kuruluşun topladığı

mevduatları ne kadar etkili bir şekilde kullanarak faaliyet gösterdiğini yansıtmaktadır. Aynı zamanda, bu gösterge, mevduat toplayan kuruluşun sermaye pozisyonunun ne kadar sürdürülebilir olduğunu değerlendirmede yardımcı olmaktadır. *Aktif Karlılığı (ROA)* ise finansal kuruluşların aktiflerini ne kadar verimli bir şekilde kullanarak kar elde ettiklerini ölçmektedir. Bu gösterge, finansal kuruluşların karlılığını ve etkinliğini değerlendirmede önemlidir. *Yasal Ana Sermaye / Risk Ağırlıklı Varlıklar oranı*, Basel Bankacılık Denetim Komitesi tarafından geliştirilen bir kavramı temel alarak, bir finansal kuruluşun mevduat sahiplerini koruma yeteneğini ölçmek için kullanılmaktadır. Bu gösterge, bir finansal kuruluşun sahip olduğu yasal ana sermayeyi, risk ağırlıklı varlıklarına oranlayarak, kuruluşun finansal güvenliğini değerlendirmede yardımcı olur. Bu finansal göstergeler, finansal sağlık analizi ve risk değerlendirmeleri için önemlidir ve çeşitli araştırmacılar tarafından kullanılmıştır (Nasreen ve Anwar, 2018; Aksu, 2017; Morris, 2010; Cheang ve Choy, 2011; Karanovic ve Karanovic, 2015; Jordan ve Smith, 2014; Guettafi ve Laib, 2016; Kondratovs, 2014; Albulescu, 2008).

Cari İşlemler Dengesi/GSYH oranı, bir ülkenin dış ticaret dengesini GSYH'sına oranlayarak ekonominin dışsal faktörlere karşı direncini ölçen önemli bir göstergedir (Morris, 2010, s. 8). Bu veriyi çalışmalarında kullanmış olan örnek araştırmacılara Nayn ve Siddiqui (2014), Cheang ve Choy (2011), Sanar (2014), Aksu (2017) gösterilebilir. *Enflasyon Oranı*, bir ülkedeki fiyat istikrarını ölçmenin yanı sıra ekonomide olası yavaşlamaları değerlendirmede önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Karanovic ve Karanovic, 2015, s. 8). Bu veriyi Morris (2010), Nayn ve Siddiqui (2014), Sanar (2014) çalışmalarında kullanmışlardır. *İhracat/İthalat Oranı*, bir ülkenin dış ticaret dengesini yansıtan ve finansal istikrar açısından önemli bir rol oynayabilen bir göstergedir. Bu oran, bir ülkenin mal ve hizmet ticareti arasındaki dengeyi gösterir ve bu veriyi finansal kırılganlık endeksi içerisinde Çakmak (2013) çalışmasında yer vermiştir. *Reel Efektif Döviz Kuru*, bir ülkenin uluslararası ticaretteki rekabet edebilirliğini yansıtan bir döviz kuru göstergesidir. Bu gösterge, ticaret partnerleriyle olan döviz kurlarını ve enflasyon oranlarını dikkate alarak hesaplanmaktadır. Bu veriyi finansal kırılganlık içerisinde değerlendiren örnek olarak Aksu (2017), Morris (2010), Nayn ve Siddiqui (2014) çalışmaları gösterilebilir. *İşsizlik* göstergesi, finansal kırılganlık içerisinde Guettafi ve Laib (2016) çalışmalarında yer almıştır. Ekonomik büyüme açısından *GSYH* verisi finansal kırılganlık içerisinde değerlendirilmiştir ve bu veriyi Cheng ve Choy (2011), Nayn ve Siddiqui (2014) çalışmalarında kullanmışlardır.

Finansal Gelişmişlik Endeksi (FGE), Finansal Kırılganlık Endeksi (FKE) ve Finansal Sağlık Endekslerinden (FSE) oluşan Finansal İstikrar Endeksi (FİE) denklem (1), (2), (3), (4) kullanılarak hesaplanmıştır.

$$FGE = 0.33[FGE_1 + FGE_2 + FGE_3] \quad (1)$$

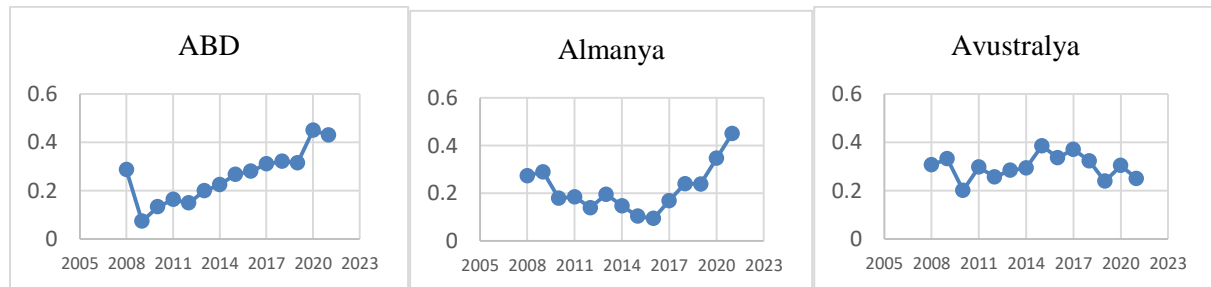
$$FSE = 0.20[FSE_1 - FSE_2 + FSE_3 + FSE_4 + FSE_5] \quad (2)$$

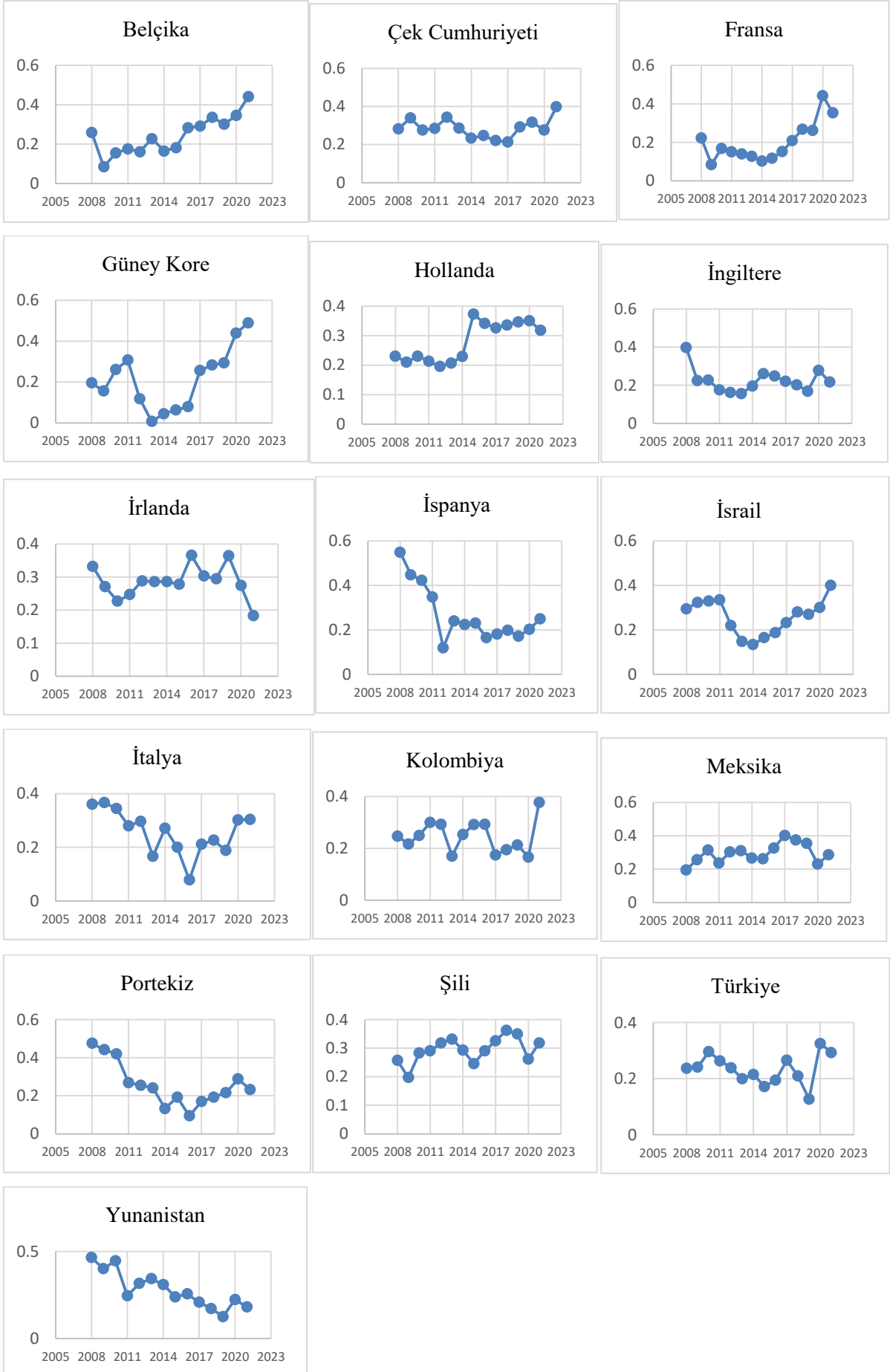
$$FKE = 0.17[FKE_1 - FKE_2 + FKE_3 - FKE_4 - FKE_5 + FKE_6] \quad (3)$$

$$FİE = FGE + FSE - FKE \quad (4)$$

19 OECD ülkesi için FİE grafikleri grafik 1 ile gösterilmektedir.

Grafik 1: Ülkelerin Hesaplanan Finansal İstikrar Endeksleri

ABD'nin finansal istikrar endeksi, 2008-2021 dönemine ait grafiğe bakıldığında, 2008 küresel finansal krizinin etkisiyle keskin bir düşüş göstermiştir. Bu düşüş, o dönemde yaşanan finansal kırılganlık ve ekonomik daralmanın bir yansıması olarak belirtilebilir. Kriz sonrasında endeksin yükselişe geçmesi, ekonomik toparlanma, finansal sektörün sağlamlaşması ve kredi erişimindeki genişlemenin göstergesi olabilir. 2010 yılından sonra endeksin kademeli olarak yükselmesi, özellikle FED'in uyguladığı genişleyici para politikaları ve çeşitli mali teşvik programlarının ekonominin ve finans sektörünün iyileşmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir. 2020 yılına kadar olan sürekli yükseliş, ABD ekonomisinin sürekli büyümesini ve finansal piyasalardaki güçlenmesini yansıtmaktadır. 2020 yılındaki küçük çaplı düşüş, diğer ülkelerin yaşadığı düşüşlerle kıyaslandığında nispeten sınırlı kalmıştır, bu da ABD'nin COVID-19 pandemisinin ekonomik etkilerine karşı gösterdiği hızlı ve etkili politik yanıtın bir sonucu olabilir.

Almanya'nın 2008-2021 dönemine ait finansal istikrar endeksi, dönem başında 0,2 civarında bir değerle görece düşük bir seviyeden başlamıştır. 2010 yılına kadar düşük seviyede kalan endeks değeri, global finansal krizin etkilerini ve finansal kırılganlık göstergelerindeki olumsuzlukları, örneğin cari işlemler dengesi, enflasyon ve işsizlik oranlarındaki artışları yansıtır olabilir. 2010-2016 arası dönemde endekste belirgin bir değişiklik yaşanmamışken, 2016-2021 dönemi arasında endeks belirgin bir yükseliş göstermiştir. Bu trend, Alman ekonomisinin ve finans sektörünün sağlam bir yapıya sahip olduğunu ve makroekonomik şartlara karşı dirençli olduğunu düşündürülebilir. 2020 yılında küresel pandemi koşullarına rağmen Almanya'nın finansal istikrar endeksinin ciddi bir düşüş göstermemesi ve hızla toparlanarak artışa geçmesi, ülkenin ekonomik ve finansal politikalarının etkili bir şekilde yönetildiğini ve finansal sistemin dış şoklara karşı dayanıklı olduğunu göstermektedir. 2021'de endeksin yaklaşık 0,45 değerine ulaşması, Almanya'nın finansal istikrarının pandemi sonrası dönemde güçlendiğine ve ekonominin toparlanma sürecine hızlı bir giriş yaptığını işaret edebilir. Bu, Alman ekonomisinin güçlü yapısal temellere sahip olduğunu ve krizlere karşı esnek olduğunu göstermektedir.

Avustralya'nın 2008-2021 dönemini kapsayan finansal istikrar endeksi genel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. 2008 küresel finansal krizin başlangıcında, diğer pek çok gelişmiş ekonomi gibi, endeks değeri 2010 yılına kadar bir düşüş göstermiştir. 2010 yılından itibaren endeksin toparlanması ve 2010-2014 yılları arasında yaklaşık 0,3 seviyesinde istikrar kazanması, ülkenin finansal piyasalardaki güvenin artmasını ve ekonomik şartların iyileşmesini göstermektedir. 2014'ten 2018'e kadar endeksin hafif dalgalanması, küresel ekonomik koşullardaki değişimlerin ve iç talepteki dalgalanmaların etkilerini yansıtır olabilir. Ancak, endeksin genel seyri, ekonominin ve finansal koşulların nispeten dengeli kaldığını göstermektedir. 2020'de yaşanan hafif düşüş, COVID-19 pandemisinin küresel ekonomi üzerindeki etkilerine bağlı olabilir.

Belçika'nın 2008-2021 dönemini kapsayan finansal istikrar endeksi, 2008 küresel finansal kriziyle başlayan bir düşüşü takiben kademeli bir toparlanma sürecine girmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında gözlemlenen bu düşüş, küresel finansal krizin Belçika'nın finansal sistemleri ve ekonomik aktiviteleri üzerindeki baskısını yansıtır olabilir. 2010 yılından itibaren endeksin yavaşça yükselmesi, Belçika'nın finansal sektöründeki direncini ve ekonomik politikalarının etkinliğini gösteriyor olabilir. 2011'den 2014'e kadar endeks nispeten dengeli bir seyir izlemiştir. 2014'ten sonra endeksin yükselişe geçmesi ve 2018 yılına kadar süren bu yükseliş, ekonominin genel durumundaki iyileşmeyi ve finansal piyasalardaki güven artışı belirtebilir. 2018'den 2021'e kadar endeksin yükselişi devam etmiş, bu da Belçika'nın finansal istikrarının arttığını ve ekonominin büyümeye devam ettiğini gösterebilir. Pandemi sürecinde Belçika, etkili mali ve parasal politikalar uygulayarak finansal istikrarını korumayı başarmış gibi görünmektedir.

Çek Cumhuriyeti'nin finansal istikrar endeksi, 2008'den 2021'e kadar olan dönemde, üç ana bileşene dayalı olarak dalgalanmalar göstermiştir. 2008'deki düşük seviye, küresel finansal krizin etkilerini yansıtmakta olabilir. Bu tarihten sonra, finansal gelişmişlik endeksindeki artışlar, toplam kredi/GSYİH oranındaki yükselme ve borsa işlem hacminin genişlemesi gibi faktörlerle ekonomik toparlanmayı ve finans sektörünün büyümesini işaret etmektedir. Finansal sağlamlıktaki iyileşmeler, bankacılık sektörünün güçlenmesi ve şoklara karşı daha dirençli hale gelmesine işaret edebilir; banka sermayesi/aktif oranındaki artış ve takipteki kredilerin azalması bu iyimserliği destekleyebilir. 2020 yılındaki keskin yükseliş, pandemi dönemindeki ekonomik müdahalelerin ve politikaların etkisini

yansıtıyor olabilir. Bu durum, finansal sağlamlık göstergelerinin iyileşmesi veya finansal kırılganlık göstergelerindeki azalmaya bağlı olabilir. 2021’de endeksin 0,4’ün üzerine çıkması, finansal sistemin daha sağlam bir yapıya kavuştuğunu ve ekonominin daha az kırılgan hale geldiğini göstermektedir. Bu yükseliş, Çek Cumhuriyeti ekonomisinin ve finansal yapısının bu dönemde olumlu bir yol izlediğine dair güçlü bir işaret olarak kabul edilebilir.

Fransa’nın 2008-2021 arasındaki finansal istikrar endeksi trendi, analiz edilen dönem boyunca belirgin bir değişkenlik göstermiştir. 2008 yılında 0,2 seviyesi civarında başlayan endeks, ekonomik krizle birlikte düşüş yaşamıştır. 2010 ile 2014 arasında endeks nispeten düşük seviyede kalmış, bu durumun finansal kırılganlık göstergeleri ve makroekonomik faktörlerin olumsuz etkileriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak, 2014 sonrasında endeksteki yükseliş, finansal sağlamlık unsurlarında iyileşmeyi; bankaların sermaye yeterliliği, takipteki krediler oranının düşüşü ve özsermaye karlılığının artışı gibi olumlu değişimleri işaret etmektedir. 2020’de endeksteki sert artış, pandemi döneminde uygulanan mali ve parasal teşvik politikalarının finansal sisteme olumlu etkisini yansıtıyor olabilir. 2021’de endeksin yüksek bir değere ulaşması, Fransa’nın finansal istikrar açısından güçlü bir toparlanma sürecine girdiğini gösteriyor olabilir.

Güney Kore’nin 2008-2021 dönemi boyunca finansal istikrar endeksi önemli dalgalanmalar göstermiştir. 2008 yılında küresel finansal krizle birlikte endekste yaşanan keskin düşüş, ekonominin krizin olumsuz etkilerine maruz kalışını ve finansal sistemlerdeki kırılganlığı göstermektedir. Bu düşüş, sermaye çıkışları, kredi daralması ve yatırımcı güvenindeki azalmanın bir yansıması olabilir. 2009’dan itibaren endeksin hızla toparlandığı ve 2011’e kadar süren bir yükseliş trendine girdiği gözlemlenmektedir. 2011’den 2013’e kadar olan dönemde görülen keskin düşüş, Güney Kore ekonomisindeki yapısal zorlukları ve küresel ekonomik koşullardaki değişimleri yansıtıyor olabilir. Yavaşlayan küresel büyüme ve iç talepteki zayıflama gibi faktörler bu düşüşte etkili olmuş olabilir. 2016’dan 2021’e kadar olan dönemde yaşanan keskin yükseliş, Güney Kore’nin ekonomik koşullardaki iyileşmeyi ve finansal sistemdeki direnci göstermektedir. Bu dönemdeki yükseliş, ekonomik reformlar, teknolojik yenilikler ve ticaret anlaşmaları gibi faktörler tarafından desteklenmiş olabilir. Ayrıca, Güney Kore’nin hızlı aşı dağıtımı ve pandemiye karşı aldığı tedbirler, ekonomik ve finansal istikrarı desteklemede önemli bir rol oynamış olabilir.

Hollanda’nın finansal istikrar endeksi, 2008 küresel finansal krizi sırasında bir düşüş yaşamış, ancak 2009’dan itibaren hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Bu toparlanma süreci, finansal sağlamlık göstergelerindeki iyileşmeyi ve ekonomik koşulların düzelmesini yansıtıyor olabilir. 2014 yılından sonra endekste gözlemlenen istikrarlı seyir, Hollanda’nın finansal sektörünün güçlü yapısını ve ekonominin genel dengesinin korunmasını göstermektedir. 2020’de yaşanan düşüş ise COVID-19 pandemisinin getirdiği ekonomik zorlukları ve ekonomik faaliyetlerdeki daralmayı yansıtıyor olabilir.

İngiltere’nin finansal istikrar endeksi, 2008 küresel finansal krizi sırasında önemli bir düşüş yaşamış olup, bu düşüş finansal sistemler ve ekonomik aktivite üzerindeki baskıyı yansıtıyor olabilir. Endeks, 2009 yılından itibaren toparlanmaya başlamış ve 2010 ile 2015 arasında nispeten dengeli bir seyir izlemiştir. Bu dönemde, İngiltere ekonomisinin düşük faiz oranları ve diğer genişleyici para politikaları sayesinde iyileşme göstermiş olması muhtemeldir. 2015’ten sonra endeksin dalgalanmaya başladığı ve 2016’daki Brexit referandumunun ardından bir miktar düşüş yaşadığı görülmektedir. Bu durum piyasalardaki belirsizliği ve ekonomik kırılganlığı yansıtıyor olabilir. Brexit kararı ve bu kararın uzun vadeli ekonomik etkileri, finansal piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş olabilir. 2020’deki düşüş ise COVID-19 pandemisinin global ve yerel ekonomik durgunluk üzerindeki etkisiyle ilişkilendirilebilir.

İrlanda’nın 2008-2021 arasındaki finansal istikrar endeksi, 2008’den itibaren 0,3 seviyesi civarında başlamış ve genel olarak bu değer etrafında dalgalanmıştır. Bu, finansal gelişmişlik göstergeleri açısından ülkenin finans sektörünün sabit bir destek sağladığını ve ekonomik anlamda belli bir düzeyde finansal derinliğe sahip olduğunu gösterebilir. Özel sektöre verilen kredilerin istikrarlı artışı ve borsa işlem hacminin sağlıklı büyüklüğü, bu durumu destekleyen faktörler arasında yer alabilir. 2010 ve 2015 yılları arasındaki dönemde endeksin yatay bir seyir izlemesi, finansal sağlamlık göstergelerinde önemli bir değişiklik olmadığına işaret edebilir. 2015’ten sonra endeksin hafif bir yükseliş göstermesi, finansal sağlamlık açısından olumlu gelişmeler yaşandığına işaret ediyor

olabilir. 2020'deki düşüş, pandeminin ekonomik etkilerini yansıtıyor olabilir ve cari işlemler dengesi, enflasyon oranı ve işsizlik oranlarındaki artış bu düşüşün muhtemel nedenleri arasında olabilir. 2021'deki düşüş, özellikle pandemi sonrası ekonomik toparlanmanın yavaşlaması veya finansal kırılganlık unsurlarının etkisinin artması ile ilişkili olabilir.

İspanya'nın finansal istikrar endeksi, 2008-2021 döneminde keskin bir düşüşle başlamakta olup, bu durum İspanya'nın finansal kriz ve ardından gelen Avrupa borç krizinin ağır etkilerini hissettiğini göstermektedir. 2012 yılından sonra gözlemlenen yavaş yavaş toparlanma süreci, ekonomik koşulların iyileşmeye başladığını ve finansal sektördeki kırılganlıkların azaldığını ifade etmektedir. Bu toparlanma süreci, finansal gelişmişlik ve sağlamlık göstergelerindeki olumlu değişimlerle ilişkilendirilebilir. Bu durum, İspanya'nın finansal sisteminin ve ekonomisinin bu zorlu dönemi aşma kapasitesini ve direncini göstermektedir.

İsrail'in 2008-2021 arasındaki dönemdeki finansal istikrar endeksi grafiği, 2008'de yaklaşık 0,3 seviyesinden başlamakta ve 2011 yılına kadar önemli bir değişkenlik göstermemektedir. Ancak, 2011'den 2014 yılına kadar endekste bir düşüş yaşanmaktadır. 2014'ten itibaren endeksin değerinde bir artış gözlemlenmektedir. Bu artış, özel sektöre verilen kredilerin artışı, borsa işlem hacmindeki büyüme ve bankacılık sektörünün sağlamlaşmasını yansıtabilir.

İtalya'nın 2008-2021 dönemine ait finansal istikrar endeksi, 2008 ve 2009 yıllarında yaklaşık 0,35 seviyelerinde seyretmiş ve küresel finansal krizin etkisiyle 2010 yılına doğru bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüş, finansal kırılganlık göstergelerindeki olumsuz değişimleri yansıtıyor olabilir. Özellikle 2010 Avrupa borç krizinin etkisiyle finansal istikrar endeksindeki düşüş, finansal sağlamlık ve kırılganlık göstergelerindeki zorlukları, bankacılık sektörü ve genel ekonomik durumdaki sıkıntıları yansıtmış olabilir. 2016 yılından itibaren, 2020'ye kadar endekste bir artış meydana gelmiştir. Bu artış, ekonomik ve finansal koşullardaki iyileşmeyi ve finansal politikaların olumlu etkilerini gösteriyor olabilir.

Kolombiya'nın 2008-2021 arasındaki finansal istikrar endeksi, finansal gelişmişlik, sağlamlık ve kırılganlık gibi çeşitli bileşenlere dayanarak dalgalanmıştır. 2008'de düşük bir seviyeden başlayan endeks, 2012'ye kadar sürekli bir artış göstererek ekonominin ve finans sektörünün genişlemekte olduğuna işaret etmiş olabilir. Bu dönemde, özel sektöre verilen kredilerin artışı ve borsa işlem hacminin genişlemesi gibi faktörler etkili olmuş olabilir. Ancak 2012 sonrasında görülen dalgalanmalar, cari işlemler dengesi ve işsizlik oranları gibi makroekonomik göstergelerdeki zorlukları yansıtıyor olabilir. 2020'deki pandemi nedeniyle yaşanan keskin düşüş ve 2021'deki hızlı toparlanma, finansal sistemin ve ekonominin bu zor dönemden çıkıştaki direncini ve uygulanan politikaların başarısını gösteriyor olabilir.

Meksika'nın 2008'den 202'e kadar olan dönemdeki finansal istikrar endeksi genellikle 0,2 ile 0,4 arasında dalgalanmıştır. 2008'deki küresel finansal kriz sırasında endeks yaklaşık 0,2 seviyesindeyken, 2015 yılında 0,25 civarından 2017 yılına kadar yaklaşık 0,4 seviyesine kadar yükselmiş ve sonrasında düşüş yaşamıştır. 2020 sonrasında endeksin toparlanması ve 2021'e doğru yükselişe geçmesi, ekonomik toparlanma çabalarının ve pandemiye karşı alınan mali ve parasal tedbirlerin olumlu etkisini yansıtabilir.

Portekiz'in 2008-2021 dönemi boyunca finansal istikrar endeksi belirgin dalgalanmalar sergilemiştir. 2008 küresel finansal kriz sırasında endeksin düşüşü, Portekiz ekonomisi ve finansal sektörünün bu dönemdeki ağır şokları yansıtmaktadır. Özellikle artan işsizlik oranları, GSYİH'de yaşanan daralmalar ve finansal piyasalardaki güven eksikliği, finansal kırılganlık göstergelerinin kötüleştiğine işaret etmektedir. 2010 Avrupa borç krizinden ciddi şekilde etkilenmiş olması grafikte belirgindir. Bu dönemde, kamu finansmanının sürdürülebilirliği ve bankacılık sektöründeki zorluklar, finansal istikrar üzerinde baskı oluşturan temel unsurlar olarak öne çıkmıştır. 2014'ten 2020'ye kadar olan süreçte, endeksin yavaşça yükseldiği ve bu yükselişin ekonomik koşulların iyileşmesi ve finansal sektördeki sağlamlığın artışıyla yansıttığı gözlemlenmiştir. Ancak, 2020 yılında COVID-19 pandemisinin getirdiği ekonomik belirsizlikler, endekste tekrar bir düşüşe yol açmıştır.

Şili'nin 2008 ile 2021 yılları arasındaki finansal istikrar endeksi, incelenen dönem boyunca 0,2 ile 0,4 arasında dalgalanan bir seyir izlemiştir. 2008'de 0,2'nin biraz üzerinde bir başlangıç seviyesinden yükselmeye başlayan endeks 2013 yılına kadar kademeli bir artış göstermiştir. Bu

durum, finansal gelişmişliğin artışına ve bankacılık sektörünün sağlamlaşmasına işaret edebilir. Özellikle özel sektöre verilen kredilerin GSYİH içindeki payının artışı ve borsa işlem hacminin genişlemesi finansal gelişmişlik açısından olumlu sinyaller vermektedir. 2013 sonrasında hafif düşüşler gözlemlenmekle birlikte, bu düşüşler cari işlemler dengesi, enflasyon ve işsizlik oranları gibi makroekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmeleri yansıtıyor olabilir. 2015 yılından itibaren endeksin yeniden yükselişe geçtiği ve bu yükselişin, bankacılık sektörünün sermaye yeterliliği ve takipteki kredilerin oranındaki düşüş gibi finansal sağlamlık göstergelerindeki iyileşmelerle ilişkilendirilebileceği düşünülebilir. 2020’de pandeminin yol açtığı ekonomik sıkıntılar endeks üzerinde baskı oluşturmuş ve hafif bir düşüşe neden olmuştur. Ancak 2021’de endeksin toparlanmaya başladığı ve bu toparlanmanın, pandemiye yönelik uygulanan ekonomik ve finansal politikaların başarısının bir göstergesi olabileceği değerlendirilebilir.

Türkiye’de 2008 ve 2009 yıllarında endeks değerlerinde önemli bir değişiklik yaşanmamakta olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemde, TCMB’nin likidite artırıcı önlemleri ve hükümetin teşvik paketlerinin 2008 ekonomik krizinin etkilerini hafiflettiği söylenebilir. Eğer kriz meydana gelmemiş olsaydı, finansal istikrar değerinin daha yüksek seviyelerde gerçekleşebileceği de tahmin edilmektedir. Diğer taraftan, kriz sonrası dönemlerdeki toparlanma süreçleri ve ekonomik büyüme eğilimleri, endeks değerlerindeki iyileşmelerle paralellik göstermektedir. 2010 yılında baş gösteren Avrupa Borç krizinin Türkiye’yi de etkilediği görülmektedir. Ayrıca, 2013 yılında yaşanan Gezi Parkı eylemleri, ekonomik ve siyasi belirsizliği artırmakta ve bu durum Türkiye’nin finansal istikrarını etkilediği söylenilebilir. Bu dönemden sonra finansal istikrarın artış gösterdiği gözlenmekte, ancak 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte 2017 sonrasında Türkiye’nin finansal istikrar endeksinin azalmakta olduğu tespit edilmektedir. Bu azalışın sebepleri arasında 2018 ekonomik krizi gösterilebilir. Bu krizde Türk lirası önemli değer kaybı yaşamıştır. 2019 yılında ise endeks değeri önemli ölçüde yükselmektedir ve 2020 yılında pandeminin etkisiyle endekste hafif bir düşüş meydana gelmiştir.

Yunanistan’ın 2008-2021 dönemini kapsayan finansal istikrar endeksi, 2008’den itibaren ilk etapta 0,45 civarında istikrarlı bir seyir izlerken, 2010 yılına gelindiğinde belirgin bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüş, Yunanistan’ın borç krizi ve ekonomik resesyununun yansımaları olabilir. Bu dönemde yüksek enflasyon oranları, artan işsizlik ve GSYİH’deki daralma gibi finansal kırılganlık göstergeleri finansal istikrarı negatif etkilemiş olabilir. 2010’dan sonraki yavaş toparlanma ve 2014’e kadar süren yükseliş, finansal gelişmişlik ve sağlamlık göstergelerinin iyileşmeye başladığını gösteriyor olabilir. Bankacılık sektöründe sermaye yeterliliğinin artması, özel sektöre verilen kredilerin çoğalması ve borsa işlem hacminin genişlemesi gibi faktörler bu iyileşmeye katkıda bulunmuş olabilir. 2014 sonrasında endeksin düşük seviyede dalgalanması, makroekonomik faktörlerin finansal istikrar üzerindeki baskısının sürdüğünü işaret ediyor olabilir. Bu, yapısal sorunlar ve dış finansal şokların etkileriyle başa çıkmada süregelen zorlukları yansıtıyor olabilir. 2020’deki küçük çaplı düşüş, pandeminin global ekonomik durgunluğa ve finansal piyasalardaki belirsizliklere neden olduğunu gösteriyor olabilir.

SONUÇ

Finansal istikrar endeksi, bir ülkenin finansal sisteminin sağlamlığını, istikrarını ve risk düzeyini ölçmeye yönelik bir araç olarak kullanılabilir. Finansal istikrar endeksleri, çeşitli finansal göstergelerin birleşimiyle oluşturulur ve genellikle geniş kapsamlı veri analizleri ve istatistiksel yöntemler kullanılarak hesaplanır. Bu sayede, politika yapımcılar, finansal istikrarın korunması ve ekonomik sürdürülebilirlik için etkili politikalar geliştirebilirler. Finansal İstikrar Endeksi, ekonomik karar alma süreçlerinde bilimsel temelli bir yaklaşım sağlamakta ve finansal istikrarı güçlendirmek için politika önerileri sunmaktadır. Çalışmanın amacı 2008 – 2021 yılları arasında 19 OECD ülkesi için yeni bir finansal istikrar endeksi oluşturmaktır. Bu kapsamda OECD’nin Kompozit Endeks Oluşturma Metodları Klavuzu’ndan faydalanılmış ve finansal istikrar endeksi oluşturulurken, üç alt başlıkta toplam 14 gösterge kullanılmıştır. Finansal istikrar endeksinin hesaplanmasında kullanılan göstergeler literatür ile örtüşmektedir. Endeksin hesaplanmasında literatürde çok fazla kullanılan Eşit Ağırlıklandırma Yöntemi tercih edilmiş ve bu yöntemle yeni bir finansal istikrar endeksi oluşturulmuştur.

2008-2021 arasında incelenen ülkelerin finansal istikrar endeksleri, küresel ve yerel ekonomik olayların finansal sistemler üzerindeki etkilerini net bir şekilde ortaya koymuştur. 2008 küresel finansal kriziyle birçok ülkenin endeksi keskin bir düşüş yaşamış, bu da ekonomilerin birbirine ne kadar bağlı olduğunu ve krizin yayılma hızını göstermiştir. Kriz sonrasında çoğu ülke, genişleyici para politikaları ve mali teşvikler sayesinde kademeli bir toparlanma sürecine girmiştir. 2010'ların ortalarına doğru, bazı ekonomilerde finansal istikrar iyileşirken, diğerleri bölgesel mali sorunlardan, özellikle 2010 Avrupa Borç Krizinden etkilenmiştir. 2020 yılında ise COVID-19 pandemisinin küresel ekonomiye olan etkisi nedeniyle birçok ülkenin finansal istikrar endeksi yeniden düşmüş, bu durum ekonomik faaliyetlerdeki duraklama, işsizlik oranlarında artış ve tüketici güvenindeki azalmayla ilişkilendirilmiştir. Ancak, hızlı mali ve parasal müdahaleler sayesinde bazı ülkelerde endeksler kısa sürede toparlanma eğilimi göstermiştir. Ülkelerin finansal istikrar düzeyleri arasında önemli farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıkların, ülkelerin ekonomik politikaları, mali yapıları ve uluslararası ekonomik koşullara verdikleri tepkilerle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bu etmenler göz önünde bulundurularak politikaların izlenilmesi finansal istikrar açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, S. (2017). Finansal İstikrar Göstergeleri ve Türkiye Ekonomisi İçin Finansal İstikrar Endeksi Önerisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aktaş, C. (2011). Finansal İstikrar Analizi Bağlamında Türkiye İçin Finansal İstikrar Endeksi Önerisi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- Albulescu, C. T., and Goyeau, D. (2010). Assessing and Forecasting Romanian Financial System's Stability Using An Aggregate Index. Romanian Journal of Economic Literature, 1.
- Albulescu, C. T. (2008). Assessing Romanian Financial Sector Stability: The Importance of The International Economic Climate.
- Al-Rjoub, S. A. (2021). A Financial Stability Index For Jordan. Journal Of Central Banking Theory And Practice, 10(2), 157-178.
- Apatochiea, A., (2013). Central Banks and Financial Stability, SEA - Practical Application of Science, Vol. I, No. 1, s.245.
- Cheang, N., and Choy, I. (2011). Aggregate Financial Stability Index For An Early Warning System. Macao Monetary Research Bulletin, 21(1), 27-51.
- Çakmak, U. (2013). Finansal Kırılganlık Endeksi (Türkiye 1989-2011) ve Yorumlar. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(1), 239-260.
- Çoban, S. and Topcu, M. (2013). The Nexus Between Financial Development And Energy Consumption In The Eu: A Dynamic Panel Data Analysis. Energy Economics, 39, 81-88.
- Dienillah, A. A., Anggraeni, L., and Sahara, S. (2018). Impact Of Financial Inclusion on Financial Stability Based On Income Group Countries. Buletin Ekonomi Moneter dan Perbankan, 20(4), 429-442.
- Guettafi, S., and Laib, Y. (2016). Resilience and Stability of Algeria's Financial System towards-Resilience versus Stability-Approach. Journal of Economics and Development Studies, 4(1), 78-90.
- IMF (2006) Indicators, Financial Soundness. "Compilation Guide." Wash.
- Jordan, A., and Smith, L. (2014). Measuring The Level of Financial Stability in The Bahamas. In 46th Annual Monetary Studies Conference: Macro-Prudential Supervision, Financial Stability And Monetary Policy, Central Bank of Trinidad and Tobago.
- Kaminsky, G. L., and Reinhart, C. M. (1999). The Twin Crises: The Causes of Banking And Balance-Of-Payments Problems. American Economic Review, 89(3), 473-500.
- Karanovic, G. and Karanovic, B. (2015). Developing An Aggregate Index For Measuring Financial Stability in The Balkans. Procedia Economics And Finance, 33, 3-17.
- Kondratovs, K. (2014). Modelling Financial Stability Index For Latvian Financial System. Regional Formation and Development Studies, 8(3), 118-129.

- Manolescu, C. M. and Manolescu, E. (2017). The Financial Stability Index-An Insight Into The Financial And Economic Conditions Of Romania. *Theoretical & Applied Economics*, 24(4).
- Mishkin, F. S. (1999). Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. *Journal Of Economic Perspectives*, 13(4), 3-20.
- Morales, M. A. and Estrada, D. (2010). A Financial Stability Index For Colombia. *Annals of Finance*, 6(4), 555-581.
- Morris, V. C. (2010). Measuring and Forecasting Financial Stability: The Composition of an Aggregate Financial Stability Index for Jamaica. *Bank of Jamaica*, 6(2), 34-51.
- Nasreen, S., and Anwar, S. (2018). How Financial Stability Affects Economic Development In South Asia: A Panel Data Analysis. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 7(1), pp-54.
- Nayn, M. Z. and Siddiqui, M. S. (2014). Measuring Financial Stability: The Composition of an Aggregate Financial Stability Index for Bangladesh. *Bank Parikrama*, 39(2), 109-134.
- OECD. (2008). *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide*.
- Papademos, L. (2006, July). Price Stability, Financial Stability And Efficiency, And Monetary Policy. In *Speech at the Third Conference of the Monetary Stability Foundation on Challenges to the Financial System-Ageing and Low Growth*, Frankfurt am Main.
- Rosengren, E. S. (2011, June). Defining Financial Stability, And Some Policy Implications Of Applying The Definition. In *Keynote Remarks At The Stanford Finance Forum (Vol. 28)*. Graduate School of Business, Stanford University.
- Sakarya, Ş. ve Akkuş, H. T. (2017). Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankalarının Finansal İstikrarının Stres Testi Yöntemi ile Analizi. *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 215-234.
- Sanar, F. (2014). *Finansal İstikrar Kavramı ve Türkiye için Finansal İstikrar Endeksi Önerisi*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Sanar, F. ve Kara, M. (2016). *Finansal İstikrar Kavramı Ve Türkiye İçin Finansal İstikrar Endeksi Önerisi*. *Ekonomik Yaklaşım*, 27(101).
- Schinasi, G. J., (2004). *Defining Financial Stability*, IMF, Working Paper, No:187, Washington.
- Tiryaki, G. ve Yılmaz, A. (2012). Bankacılık Düzenlemeleri ile Finansal İstikrar İlişkisi: 1990-2010 Türkiye Deneyimi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 69-94.
- Van den End, J. W. (2006). *Indicator and Boundaries of Financial Stability*. De Nederlandsche Bank, Working Paper No. 97.
- Weber, A. A. (2008). *Financial Market Stability*. London School of Economics, London, 1-17.

Gönderiliş Tarihi: 17.12.2023
Kabul Tarihi: 21.12.2023
ORCID 0000-0002-3463-3856
ORCID 0000-0003-3919-0924

SAVAŞ SONRASI JAPONYA'DA ENTELEKTÜELLERİN SİYASİ AKTİVİZMİ¹

Uğur SERMET²
Mücahit AVCI³

ÖZ

II. Dünya Savaşı Japonya'nın aleyhine sonuçlandıktan sonra ABD tarafından Japonya'da işgal dönemi resmen başlamıştır. Bu dönemde General Douglas MacArthur Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'daki temsilcisi olarak hareket etmek üzere Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanı (SCAP) olarak atanmıştır. SCAP, Japonya'yı 1945'ten San Francisco Barış Antlaşması'nın işgali resmen sona erdirdiği 1952'ye kadar yönetmiştir. Amerikan'ın Japonya'ya demokrasi ihraç etmeye çalıştığı bu süreçte imparatorun yetkileri sembolik hale getirilerek kısıtlanırken yargı reformu başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerle ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. İşgal döneminde Barış Sorunu Sempozyumu ile başlayan entelektüel hareketlerinin de etkisiyle Amerikan demokrasisi ihracı süreci Japonya'da genel anlamda sorunsuz işlemiş görünse de Güvenlik Anlaşması ve anlaşmanın yeniden görüşülme süreçleri özellikle ilerici entelektüellerin sesinin yükselmesine neden olmuştur. İmparator ve hükümet yanlısı liberal entelektüeller ile yol ayrımına varan anlaşmazlık ve bazı ilerici entelektüellerin de diğer meslektaşlarını uysal bulup bağlı oldukları üniversiteler dışında akademiler kurarak halka ders vermeleri hareketlerin tabana yayılmasına yol açmıştır. Tabana yayılan hareketler, güvenlik anlaşmasının gözden geçirilmesi ve hükümetin anlaşmayı onaylaması ile 1960 Anpo Protestolarında zirveye ulaşmıştır. İşgal döneminden itibaren demokrasiyi ve barışı destekleyen entelektüellerin arasında, Güvenlik Anlaşması ve anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi süreçlerinde ABD güdümlü imparator ve hükümetten yana olan –liberal- entelektüeller ile ülke topraklarında yabancı ordunun konuşlanmasını istemeyen ve komünist ülkelerin de dahil olduğu evrensel barışı destekleyen –ilerici- entelektüeller arasında fikir ayrımı doğmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Japonya'da işgal döneminden itibaren entelektüellerin siyasallaşma sürecini ve 1960 Anpo (Güvenlik Anlaşmasının Yeniden Gözden Geçirilmesi) Protestolarına neden olan kamusal aktivizmleri ile tabanda oluşturdukları etkiyi analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Japonya, II. Dünya Savaşı Sonrası, Entelektüel Aktivizmi, İlerici Entelektüeller

Jel Kodları: H56,N40,R10

POLITICAL ACTIVISM OF INTELLECTUALS IN POST-WAR JAPAN

ABSTRACT

After World War II ended to Japan's disadvantage, the period of occupation of Japan by the United States officially began. During this period, General Douglas MacArthur was appointed Supreme Commander of the Allied Powers (SCAP) to act as the representative of the United States in Japan. The SCAP ruled Japan from 1945 until 1952, when the San Francisco Peace Treaty formally ended the occupation. During this period when the US tried to export democracy to Japan, the emperor's powers were restricted by making them symbolic, while important arrangements were made regarding fundamental rights and freedoms, especially judicial reform. Although the process of exporting American democracy seemed to work smoothly in Japan in general with the influence of the intellectual movements that started with the Peace Question Symposium during the occupation period, the Security Treaty and the renegotiation processes of the treaty caused the voices of progressive intellectuals to rise. The disagreement with the emperor and pro-government liberal intellectuals and the fact that some progressive intellectuals, finding their colleagues docile, established academies outside the universities they were affiliated with and lectured to the public led to the spread of the movements to the grassroots. The grassroots movement reached its peak in the Anpo Protests of 1960 with the review of the security agreement and the government's ratification of the

¹ Bu çalışma Mücahit AVCI danışmanlığında Uğur SERMET tarafından hazırlanmakta olan “II. Dünya Savaşı Sonrası Japonya'da Demokrasi Gelişimi” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, , ugursermet@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, mucahitavci@sdu.edu.tr

agreement. Among the intellectuals who supported democracy and peace since the occupation period, a division of opinion emerged between the liberal intellectuals who were in favour of the US-led emperor and government in the Security Treaty and its revision processes, and the progressive intellectuals who did not want the deployment of foreign armies on the territory of the country and supported universal peace, including communist countries. In this context, the aim of this study is to analyse the politicisation process of intellectuals in Japan from the occupation period onwards and the impact they had on the grassroots through their public activism that led to the 1960 Anpo (Security Treaty Review) Protests.

Keywords: Japan, Post-World War II, Intellectuals Activism, Progressive Intellectuals

Jel Codes: H56,N40,R10

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Japonya'da ABD'nin demokrasiyi yayma çabaları ve Japon halkının çoğunluğunun da buna istekli olduğu görülmektedir. Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanı (SCAP) Douglas MacArthur önderliğinde karargah (GHQ – Müttefik Kuvvetler Genel Karargahı) kurulmuş, Japonya'nın demokratikleşmesi için dönemin başbakanı Shidehara'ya kapalı yargı sistemini ortadan kaldırması ve yeniden düzenlemesi, sendikalaşmayı teşvik etmesi, Japonya'ya kadınlarında oy kullanabileceği genel oy hakkı vermesi, okullarda daha liberal eğitim verilmesi ve ekonomiyi demokratikleştirmesi için beş talimat verilmiştir (Pekkanen, 2006: 15) Böylelikle baskıcı yargı sisteminin ortadan kaldırılması ve kısıtlanmış olan medeni, siyasi ve din özgürlüklerinin sağlanması amaçlanmıştır. MacArthur'un, özellikle hükümeti ve savaş durumunu eleştiren sol görüşlü kişilerin önünü açarak Japon Komünist Partisi (JCP)'nin savaş karşıtı üyelerinin hapisneden çıkmasını sağlaması halk nezdinde coşkuyla karşılanmıştır (Takemae 1978: 168). GHQ ve SCAP sayesinde aralarında akademisyenlerin de bulunduğu baskıdan kurtulan sol görüşlü kişilerden bazıları şiddet karşıtı barışçıl bir devrim istekleriyle imparatorluk sistemini devirip sosyalist bir devrim kurma politikasıyla 1945'te yasal olarak JCP'yi kurmuşlardır. Sosyalistlerin ise partilerini kurma hamlesi, savaşın bitiminden hemen sonra, JCP kurulmadan önce başlamıştır (Fukunaga 1995: 291-92). Bünyesine solcu sosyalistler, sağcı sosyalistler ve komünistler dahil olmak üzere çeşitli eğilimleri bulunan kişileri katarak Kasım 1945'te Japonya Sosyalist Partisi (JSP) kurulmuştur.

Savaştan sonra ulus devletlerini yeniden inşa etme isteğiyle insanlar yeni toplumlarını kültür, bilim ve yeni ve parlak yaşam kavramlarıyla birlikte tartışmaya başlamışlardır. İdeal toplumu oluşturma tartışmalarında 'yeni' ve 'parlak' sıfatları sıklıkla kullanılmıştır (Gordon 2005: 256). Politik olarak motive edici kavramlar arasında, 'barış' ve 'demokrasi', savaş sonrası Japon toplumunun inşasına ilişkin tartışmalarda ve aktivizmde en kalıcı kavramları oluşturmuştur (Gordon 2005: 261). Bu kavramlarla ilgili tartışma ve aktivizm, kökleri Japonya'da bulunan ve önceden beri var olan felsefi gelenekten değil, savaşın pişmanlıkları, yıkımı ve zorluklarıyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır (Michiba 2005: 251).

Demokrasi fikrini Japonya İmparatorluğu'nun siyasi ideolojisinden ayırarak egemenliğin halka ait olduğu şeklindeki yeni fikri yayarak teşvik eden ABD önderliğindeki işgal güçleridir. Demokratikleşme, yalnızca kurumsal reform yoluyla değil, aynı zamanda demokrasinin sembollerini Japon halkına göstererek ve öğreterek de uygulanmıştır. Sadece bir yaşam tarzı değil; parlak, yeni ve gelişmiş bir yaşamı simgeleyen cipler, sakız, çikolata, caz, beyzbol, buzdolapları ve naylon çoraplar gibi Amerikan kültürel ve ticari malları Japonya'ya getirilmiştir. Amerikan filmleri ve çizgi filmleri, halkın Amerikan demokrasisini öğrenip içselleştirebileceği bir araç olarak hizmet etmiştir. İşgal güçleri Japonya'da filmlere, müziğe, tiyatro gösterilerine, kitaplara, tablolara ve diğer kültürel ürünlere sansür uygularken, ABD'de idealize edilen demokrasinin olumlu yanlarını tasvir eden filmleri, çizgi filmleri ve dergileri bilhassa Japon toplumuna sunmuşlardır. Örnek olarak Madame Curie (1943), His Butler's Sister (1943) ve Abe Lincoln in Illinois (1940) gibi Amerikan filmleri 1946'da ithal edilerek gösterilmiştir. ABD'ye seyahat etmiş ve hatta orada öğrenim görerek Amerikan demokrasisini deneyimlemiş Japon entelektüeller ise ülkelerinde demokrasiyi yayma girişiminde bulunmuştur. Örneğin; Japonya Yayın Birliği'nde (NHK) popüler bir radyo programının sunucusu olan Tadaichi Hirakawa, 16 yaşından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ABD'de yaşadıkdan sonra 1920'lerde ve 1930'larda Amerikan demokrasisi ve liberalizmiyle ilgili gözlemlerini bir milyon dinleyiciye ulaşan konuşmalarında sıklıkla dile getirmiştir (Takemae, 1992: 357-82). ABD'de yaşayıp Amerikan

pragmatizmini deneyimleyerek öğrenen Japon entelektüeller ise sonraki süreçte demokratik taban hareketlerini desteklemek için etkili bir grubu oluşturmuşlardır.

2. ENTELEKTÜELLERİN EYLEMCİLİĞİ

Entelektüellerin rolleri ve işlevleri sabit olmayıp, daha çok toplumun koşullarına ve herhangi bir tarihsel anda diğer insanlarla ilişkilerine bağlıdır. Entelektüelleri tanımlamak, ne belirli ideolojik harekete ne de kişisel niteliklere bağlıdır, daha ziyade geniş toplumsal yapı içindeki ayırt edici konumuna bağlıdır (Karabel, 1996, 207). Burawoy, bilgilerini siyaset ve aktivizmle ilişkilendiren kamu sosyologlarını savunur (Burawoy, 2005). Bourdieu ise siyasi tartışmalara siyasi tartışmalara kendi bilgileriyle kolektif olarak müdahale eden kolektif entelektüelleri savunur (Bourdieu, 1998). Entelektüeller politik, kültürel ve sosyal olarak varlıklarını sürdürebilmek için diğer alanlardan görece özerkliğe ihtiyaç duyarlar ve siyasi aktivizme katılarak sembolik fayda sağlarlar (Büyükokutan, 2010a, 2010b).

Birçok entelektüel demokrasinin tutkulu ve ısrarlı savunucuları olup sıklıkla faşizme ve savaş meydanlarında yaşadıkları zorluklara atıfta bulunuyorlardı. Örneğin; Maruyama öğrenciyken Materyalizm Cemiyetinin düzenlediği bir konferansa katılmış ve polis tarafından tutuklanmıştı. Özel Üst Düzey Polis Maruyama'yı sorgulamış, günlüğünü okumuş ve birkaç gün hapiste tutmuştu. Maruyama gençlik yıllarını, Özel Üst Düzey Polisin genellikle insanların ne hakkında konuştuğunu yakından takip ettiği çok korkunç bir dönemde geçirdiğini belirtmiştir (Yoshino, 1995, 240). Benzer şekilde komünist partilerle bağlantısı ve solcu bilinci nedeniyle suçlanarak hapse atılan Kuno'nun hapis hane deneyimi, savaş sona erdiğinde aktivizme başlamaya kadar vermesini sağlayacak kadar önemliydi. Cezasının sona ermesini beklerken pire ve bit istilasına uğradı. Kelepçelendiğinde masım olduğunu bilen Kuno, bunu yapan devlet otoritesiyle asla işbirliği yapmayacağına kararlı olduğunu ve bilgeliğinin onların kontrolü için işbirliği yapmasına asla izin vermediğini belirtmiştir (Kuno, 1988, 26).

Savaş rejimine bağlılıklarından pişmanlık duyan Japon entelektüelleri, Japonya'yı modern, barışçıl, kültürel, bilimsel ve demokratik bir ulus devlet olarak yeniden inşa etmek için motive olmuşlardır. Japonlar arasında demokratik ve bilimsel düşüncüyü teşvik etmek amacıyla yalnızca öğretim üyesi olarak buldukları üniversitelerde değil, üniversite dışında da resmi olmayan okullar ve araştırma enstitüleri kurarak tabana inmeye çalışmışlardır. Bu süreçte üniversitelerden milliyetçi akademisyenlerin büyük çoğunluğunun ve sol görüşlü akademisyenlerin kısmen tasfiyesi ise entelektüellerin örgütlenme hareketlerinde daha aktif rol almaları için fırsat yaratmıştır. Kendileri için de özerk bir konum isteyen entelektüellerin bu hareketleri 1960 Anpo Protestolarında zirveye ulaşmıştır (Maruyama, 1996, 259). 1945 ve 1960 arası dönem, Japon entelektüellerin kamusal alana dahil olarak kamusal entelektüeller olarak siyasi tartışmalara müdahale etme ve kamusal aktivizme katılma çabalarının doruk noktasını göstermektedir. 1960 Anpo Protestoları, ABD-Japonya Güvenlik Anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi üzerine ülkelerinde ABD üssü bulunmasını istemeyen ve evrensel barışı destekleyen protestocuların eylemler bütünü oluşturmuştur.

2.1. Savaş Sonrası Entelektüellerin Durumu

Siyaset bilimci Maruyama, savaş sonrası entelektüellerin durumunu pişmanlık topluluğu olarak açıklamaktadır. Bazıları savaş rejimine bağlılıklarından pişmanlık duyarken, bazıları savaş sırasında entelektüeller olarak yeterince sorumlu bir rol oynamadıkları özeleştirisinde bulunmuştur (Yoshino, 1995, 227). Örneğin filozof Tsurumi, felsefi olarak barış yanlısı olmalarına karşın, inançlarına dayalı olarak savaşa tam olarak direnmedikleri için pişmanlık duymuştur (Oguma, 2004, 50). Maruyama durumu şöyle anlatmaktadır:

“Entelektüeller savaşa direnmekte başarısız olduklarını hissediyorlardı ve birçoğu faşizmle çeşitli derecelerde iş birliği yapmaktan pişmanlık duyuyordu. Savaşın sona ermesinden sonra entelektüeller, özeleştiri yaptılar ve nasıl yeni bir başlangıç yapabileceklerini keşfetmeye çalıştılar. Yeni başlangıç yapmak için entelektüeller olarak sorumluluk almaya ve disiplin sınırlarını aşan ortak çabalar göstermeye kararlıydılar” (Maruyama, 1996, 254-256).

Entelektüeller, Maruyama'nın bahsettiği kararlılığı kendilerini doğrudan siyasi aktivizme ve faaliyetlere yönelterek göstermişlerdir. Ekonomi ve refah politikalarının uygulanmasında uzman olarak çalışmayı kabul eden birkaç entelektüel hariç birçoğu, GHQ ve Japon hükümet yetkililerinin talep etmesine rağmen kabine üyesi olmak istememiştir (Hein, 2003). Bu kişiler taban hareketleriyle demokrasiyi ilerletme faaliyetlerine katılmayı tercih etmiştir. Örneğin Maruyama, öğrenciler, vatandaşlar, sendika işçileri ve çiftçiler gibi birçok katılımcının ilgisini çeken ve Tokyo ile Kyoto'daki büyük üniversitelerden gelen sosyolog ve gazetesi Shimizu, Marksist bilim insanı Takatani ve Marksist tarihçi Ishimoda gibi öğretim görevlilerinin de bulunduğu Mishima Halk Üniversitesi isimli resmi olmayan bir okulda öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Entelektüellerin resmi olmayan okullar ve çalışma grupları düzenleme girişimleri devam eden süreçte tedrici olarak çoğalmıştır (Yoshida, 2011).

2.2. İstenmeyen Personellerin Tasfiyesi

Japonya'yı demokratikleştirme ve gelecekteki olası Japon militarizmini önleme amaçları doğrultusunda radikal hareketleri bastırmaya çalışan GHQ ve Japon Hükümeti, birlikte çalışarak baskıcı politikalar uygulamış, istenmeyen kamu personellerinin dışlanması ve görevlerinden uzaklaştırılmasını hedeflemiştir (Masuda, 1996a, 1). Fakat entelektüelleri bu baskıcı politikalara dahil etmemişlerdir. İşgal dönemi politikalarında önce milliyetçiler, Kore Savaşı'nın patlak vermesiyle de JCP'nin önde gelen üyeleri ve destekçileri işyerlerinden atılmış ve JCP'nin yayın organı "Akahata" feshedilmiştir. Üniversitelerde de milliyetçi akademisyenlerin tasfiyesi istenilen düzeyde gerçekleşmiş ama JCP üyeleri ve destekçilerine karşı girişilen Kızıl Tasfiye hareketi, öğrencilerin eylemleri neticesinde tam olarak başarıyla sonuçlanamamıştır.

Temmuz 1949'da Stanford Üniversitesi'nin eski profesörlerinden, ABD Savunma Bakanlığı için çalışmış ve CIE'nin özel danışmanlarından Walter Eells, konuşma yapmak üzere Niigata Üniversitesi'ni ziyaret etmiş, komünist akademisyenlerin üniversitelerden uzaklaştırılması gerektiğini çünkü komünistlerin düşünmekte özgür olmadıklarını ileri sürmüştür (Kramer, 2005, 5). Eells, diğer üniversitelerde de benzer söylemlerde bulunup Kızıl Tasfiye'yi desteklemiş fakat öğrenciler ayaklanıp Kızıl Tasfiye karşıtı hareketlerde bulunmuşlardır. Hatta Eells, Tohoku Üniversitesi'nde konuşma yaparken öğrencilerin kendisini sahneden indirmesi hareketlerin gitgide büyümesini sağlamıştır (Takei, 2005, 46). Protestolar o kadar büyümüştür ki, öğrenciler Haziran 1950'de genel grev düzenlemiş ve yaklaşık 50 üniversiteden destek görmüştür. Kızıl Tasfiye'nin uygulanmasında kararlı olan Eğitim Bakanı, büyüyen eylemler sonucunda hareketin askıya alındığını duyurmuştur. Burada dikkat çekici bir durum, ironik bir şekilde JCP'nin öğrencilerin Kızıl Tasfiye karşıtı eylemlerde bulunmasını desteklememesi ve hatta bazı üye öğrenciyi aktivizmleri nedeniyle partiden ihraç etmesidir. Bu gelişmeler istemeden de olsa sol görüşlü entelektüellerin hakimiyetini arttırıp aktivizmlerini kolaylaştırmıştır.

2.2. Entelektüellerin Barış Hareketi: Barış Sorunu Sempozyumu

Entelektüellerin kolektif aktivizm uğraşı, 1946'da kurulan Sekai dergisinde yazmaya başlayıp 1948'de Barış Sorunu Sempozyumu adlı grubu oluşturmaları ile zirveye ulaşmıştır (Hanawa, 1990). "Savaşa Neden Olan Gerginlikler Üzerine Sekiz Seçkin Sosyal Bilimcinin Açıklaması" adlı UNESCO bildirisinin savaşa karşı çıkıp barışı savunması dünyanın dört bir yanındaki sosyal bilimciler üzerinde etkili olmuştur. Hem Batı hem de Doğu bloklarından sosyal bilimcilerin Soğuk Savaş'ın ortasında barışı savundukları bildiriden etkilenen Sekai baş yayıncısı Yoshino, Japonya'yı yeniden inşa etmenin yeni bir yönü olarak barış üzerine benzer bir bildiri hazırlamayı planlayıp Tokyo ve Kyoto'da entelektüellerden oluşan tartışma grupları oluşturmuştur. Tartışma grupları "UNESCO Topluluğu" (Shimizu Ikutaro Chosakushu, bundan sonra SIC, 1993, cilt 14, 319) veya "Barış Sorunu Tartışma Grubu" olarak iki isimle adlandırılmıştır (Oguma, 2003, 35). Karşılıklı istişarelerde ve tartışmalarda bulunan entelektüeller, Sekai'nin Mart 1949 sayısında "Japon Bilim İnsanlarının Barış ve Savaş Üzerine Bildirisi" adlı bildiriye yayınladılar (Yoshino, 1995, 221). Bildiri, geçmişteki ve gelecekteki olası savaşları eleştirerek barış çağrısında bulunmuştur (Sekai, 1949, cilt 39, 2-9). Grup Sekai'de bildiriye yayınlarken kendine "Barış Sorunu Sempozyumu" adını vermiştir.

San Francisco Barış Antlaşması'nın, II. Dünya Savaşı'nın resmi olarak sona erdirmesi ve Japonya'nın bağımsızlık koşullarını belirlemesi ile Soğuk Savaş'ın artan gerilimi göz önüne alındığında komünist ülkelerin ABD politikalarına sıkı sıkıya bağlanan Japonya ile herhangi bir barış anlaşması yapması neredeyse imkânsız hale gelmiştir (Dower, 1999, 552). Japonya'nın Doğu bloğu ülkelerle yakınlaşmasını istemeyen ABD, bunu ayrı bir anlaşmayla çözmek istemiştir (Ishikawa, 1982, 59). Bu hamleyi gören Japon entelektüeller, komünist ülkeleri dışlamayan genel bir barış anlaşması talep ederek 1950'de Barış Sorunu Sempozyumu olarak bir kez daha seferber olmuşlardır. Bu süreçte ilki genel bir barış anlaşması, ekonomik bağımsızlık ve askeri tarafsızlığı savunarak Japonya'daki askeri üslere karşı çıkan ve ikincisi Anayasada tanımlanan barışı savunarak Kore Savaşı'ndaki saldırıları kınayan olmak üzere Sekai'de iki bildiri yayınlanmıştır. Bunun üzerine genel bir barış anlaşması isteyen –ilerici- entelektüeller ve ABD'nin politikalarına bağlı anlaşma isteyen –liberal- entelektüeller ayrılmışlardır (Kuno Osamu Shu, bundan sonra KOS, 1998, cilt 5, 162). Bu ayrışmada iki grup arasında yalnızca siyasi görüşlerinde değil, aktivist hareketleri destekleyip desteklememeleri ve devlet hakkında eleştirel görüşlere sahip olup olmamalarının da etkili olduğu görülmektedir.

1950 yılının aralık ayında Sekai'de yayınlanan bu ikinci bildiriden sonra GHQ, sol hareketlere karşı baskıcı politikalar sürdürmeye başlayıp medyayı sansürleyerek Çin'deki komünist hareketler ve dünyadaki devrimlerle ilgili makalelerin yayınlanmasını yasaklamıştır. GHQ ve Japon hükümet yetkilileri ile polis, Sekai Dergisi'ne de baskın yaparak yayıncıları sorgulamıştır. Ancak kimseye cezai işlem uygulanmamıştır (Yoshino, 1995, 262). Dolayısıyla sansür ortamında dahi Barış Sorunu Sempozyumu bildirilerinin yayınlanmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Diğer tarafta Sekai entelektüellere kültürel ve sosyal sermaye sağlamasının yanı sıra siyasi görüşlerini ifade edip bildiri yayınlatabildikleri yer olmakla kalmayıp örgütlü siyasi eylemlere de destek vermeye devam etmektedir.

Entelektüeller ve alanları üzerine mevcut araştırmalar, siyasi nüfuz oluşturmak için entelektüel alanın diğer alanlardan görece özerk olması gerektiğini vurgularken, Japonya'da tersi olup, entelektüeller medyayla birlikte çalışmıştır ve bu karşılıklı bağımlılık, siyasi aktivizme yönelik entelektüeller için kritik bir öneme sahip olmuştur. Bazı çalışmalar, Japonya'da gazetecilik için Bourdieu'nün fikrinden esinlenerek rondon –Entelektüellerin siyasi konular ve eğilimler hakkındaki görüşlerini ifade ettikleri kapsamlı dergi ve gazetelerden oluşur (Oku, 2007, 10)- denilen bir sosyal alan oluştuğunu belirtmektedir (Takeuchi, 2005, 184). Barış Sorunu Sempozyumuna ek olarak araştırma yapmayı ve sosyal bilim ve felsefeyi yaymayı amaçlayan Shimizu, Yirminci Yüzyıl Araştırma Enstitüsü'nü (SIC, 1993, cilt 14, 305), Anglo-Amerikan düşüncelerini Japon halkına tanıtmayı amaçlayan Tsurumi, Maruyama ve Kuno gibi önemli entelektüeller de Düşünce Bilimi Çalışma Grubu'nu kurmuştur (Yoshida, 2011, 199).

3. ABD-Japonya Güvenlik Anlaşması

1951'de Japonya'nın bağımsızlık şartlarını belirleyen San Francisco Barış Antlaşması'nın imzalanmasından saatler sonra Japonya'da konuşlanmış ABD üslere ilişkin hükümlerin ana hatlarını çizen ABD-Japonya Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır (Yoshida, 1962, 256). Anlaşmaya göre ABD ordusu Japonya'yı silahlı saldırılara karşı koruyacak ve Uzak Doğu'da barış ortamını sağlayacaktır. Japonya'daki isyanları ve karışıklıkları bastırmak için ABD ordusu, kara, hava ve deniz kuvvetleriyle birlikte Japonya'da konuşlanacaktır.

Bu süreçte Japon yetkililer arasında Uzak Doğu tanımı ve ABD'nin savaş durumunda Japonya'yı koruma sorumluluğunun belirsizliğiyle ilgili tartışmalar çıkmıştır (Sakamoto, 2000, 56). Tartışmalar büyüdükçe ve Kore Savaşı'nın sona ermesiyle 1955'te ABD ve Japonya arasındaki Güvenlik Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için MacArthur'un da ABD büyükelçisi olarak hazır bulunduğu müzakereler başlamış ve anlaşma taslağının büyük bölümü 1959'da tamamlanmıştır (Sakamoto, 2000, 210). Ocak 1960'ta iki hükümetin temsilcileri gözden geçirilmiş ABD-Japonya Güvenlik Anlaşması'nı Washington'da imzalanmıştır. Yeni anlaşmada iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliği, anlaşmanın sona erme tarihi, ABD'nin Japonya'yı savunmak için üstleneceği sorumluluklar bulunurken ABD ordusunun iç savaşları bastırmak için üstlendiği rol yeni anlaşmada

yer almamıştır. Fakat anlaşmayla ilgili diğer içerikler tam olarak açıklanmamıştır. Nihayetinde imzalanan anlaşma iki ülkenin ulusal yasama meclislerinde onaylanarak yasalaşmıştır.

İlk anlaşma yılı 1951'den anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi ve onaylanmasına kadar geçen 9 yıllık süre zarfında birçok protestolarla karşılaşmıştır. 1959 yılında JCP, JSP ve Sohyo Federasyonu (Japonya Sendikalar Genel Konseyi) liderliğinde Halk Konseyi oluşturularak birçok hareket örgütünü bünyesine katmıştır (Saito, 1962, 77). Bu dönemde mitingler, gösteriler ve grevler gibi doğrudan eylemler gerçekleştirilmiştir. Öğrenci hareketi grupları ve Tokyo Bölgesel Sendikalar Konseyi işçilerinden oluşan göstericiler 1959 Kasım ayında Diet Binası önünde gösteri düzenlerken demokrasinin kutsal bir simgesi olan Meclis Binası'nı işgal etmeleri infial yaratarak medya, Halk Konseyi, LDP, JSP ve JCP tarafından eleştirilmiştir (Saito, 1962, 145). Diğer önemli olay, Diet'in iki meclisinde de çoğunluk olan LDP'nin 19 Mayıs 1960'ta muhalefet partilerinin katılımı olmadan Temsilciler Meclisi'nde anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi tasarısını kabul etmesi olmuştur. Oturumu basan JSP üyeleriyle polisin karşı karşıya gelmesi (Packard, 1966, 241) olası bir iç savaştan endişe duyan insanları öfkelenirerek güvenlik anlaşmalarının durdurulmasını isteyen protestocuları demokrasiyi korumaya yöneltmiştir (Packard, 1966, 242). Bu durum savaş sonrası Japonya'da demokrasi için kilit rol oynayan ve demokrasinin tesisi için uzun zamandır uğraşan ve demokrasi krizinden endişe duyan entelektüellerin çabalarının bir ürünü olarak değerlendirilebilir (Minaguchi, 1968, 172).

4. İlerici ve Liberal Entelektüellerin Ayrışması

Savaş öncesi dönemin sosyalist entelektüellerinden Kagawa'ya göre, demokrasi toplumu kaosa sürüklenme potansiyelinden dolayı tehlikelidir. Kagawa bu nedenle Amerikan demokrasisine şüpheyle yaklaşmış, toplumun ahlaki koruyucusu olarak monarşiyi savunup, seçimlerde egemenliğin değişebileceği demokrasinin otokrasiyi ortaya çıkarabileceğini, dolayısıyla halkı kötülüklerden korumak için yemin eden ve adalet duygusuna sahip bir imparatorun olduğu Anayasal monarşi sistemini desteklemiştir. Savaş öncesi ve savaş döneminde pek çok milliyetçinin aksine, eski liberal entelektüeller demokrasinin savunucuları olmalarına karşın imparatorun merkezde yer aldığı imparatorluk demokrasisini temsil edip dile getirmişlerdir (Gordon, 1991). Medya da demokrasi tartışmalarında imparatorun başkanlık ettiği ulusal yönetimi destekleyen siyasetçilere ve entelektüellere geniş yer vermiştir. Örneğin, önemli bir liberalist olan Tsuda, imparatorluk ailesinin iki bin yıldır vatandaşları birleştiren manevi merkez olduğunu ve Japonya'daki demokrasinin, vatandaşların imparatora olan sevgisi üzerine kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca imparatorun Japon halkından gelerek onlarla eşit olduğunu ve onlara karşı bir güç olarak hüküm sürmediğini, halkın kendi kendini yönettiği demokrasinin, Japon halkıyla bir arada yaşayan imparatorluk ailesinin devam eden yönetimiyle uyumlu olduğunu savunmuştur (Tsuda, 1946, 53).

Özellikle savaş öncesi ve savaş döneminde liberal entelektüeller ve kısmen de sosyalist entelektüeller imparatora güç veren meşruti monarşiyi desteklemiş ve herkesin eşit haklara sahip olacağı demokrasi fikrine pek ihtimal vermemişlerdir. İş gereği çok sayıda entelektüelle tanışmış olan Sekai baş yayıncısı, özellikle bazı liberal entelektüellerin, kendilerini kirliliğe ve kültürsüz buldukları halkın çoğunluğundan farklı, asil ve kültürel insanlar olarak gördükleri izlenimine kapıldığını belirtmiştir (Hanawa, 1990, 8-9). Yeni grup ilerici entelektüellerin ise dünya görüşleri liberallerden keskin bir şekilde farklı olup, meşruti monarşiyi desteklememiş ve imparatorluk sistemiyle birlikte savaş rejimini eleştirmişlerdir. 'Pişmanlık toplumu' ifadesini ortaya çıkaran siyaset bilimci Maruyama, imparatorun merkezde bulunduğu aşırı milliyetçiliği eleştirerek, bunun insanların zihinlerini ve davranışlarını yönettiği ve sonucunda savaşa yol açtığını savunarak, insanların özerk bireyler haline gelememesinin nedeninin, faşizm altındaki imparatorluk sistemi olduğunu belirterek eleştirmiştir (Maruyama, 1964, 26). Özellikle Maruyama için demokrasi, Japonya'nın henüz ulaşamadığı evrensel bir değere sahiptir. Diğer ilerici entelektüeller de evrensel bir demokrasi görüşüne sahiptir ve genellikle Japonya'daki demokrasiyi eksik veya yetersiz bularak demokratik hareketlere katılmaya ve örgütlemeye motive olmuşlardır.

İlerici entelektüeller Japonya'nın uluslararası ilişkilerinde siyasi özerklik kazanması için Barış Sorunu Sempozyumu'ndaki barış hareketlerini ve San Francisco Barış Antlaşması'nın sonuçlandırılmasına ilişkin genel bir antlaşma olmak üzere iki özerklik biçimini savunmuşlardır. Çünkü onlara göre askeri ittifak, Japonya'nın bağımsızlığını Soğuk Savaş bağlamında koşullu hale getirecek ve böylece

demokrasinin altını oyacaktır (Kersten, 1996, 164). İlerici entelektüellerin savaş deneyimleri de liberal meslektaşlarından büyük ölçüde farklıdır. Çoğu 19. Yüzyılın sonlarında doğmuş olan liberal entelektüeller, gençlik yıllarında ifade özgürlüğüne yönelik baskılara maruz kalan ve savaş dönemi orduya çağrılan ilerici entelektüellerin aksine, 20. Yüzyılın başlarında liberalizm ve özgürlüğün tadını çıkarma fırsatı bularak imparatorluk üniversitelerinde akademisyen olarak yerleşik sosyal statüler elde etmiş ve cephede savaşacak kadar genç olmadıkları için II. Dünya Savaşı'na katılmamışlardır. İlerici entelektüellerin bu deneyimleri onları demokrasinin en büyük savunucuları haline getirmiş ve sık sık deneyimlerinden bahsetmişlerdir. Örneğin, Maruyama polis tarafından tutuklanmış ve birkaç gün hapiste kalmıştır. Kuno, komünist partilerle bağlantısı ve solcu bilinci nedeniyle suçlanarak iki yıl hapiste zor şartlar altında kalmıştır (KOS, 1998, cilt 5, 63). Tsurumi de 1942'de ABD'de anarşist olduğu şüphesiyle hapse atılmış, buna rağmen Harvard Üniversitesi diplomasını kendisine vermiştir. ABD ve Japonya savaşırken üniversitenin hoşgörülü davranışından etkilenen Tsurumi, ABD'de demokrasiyi bulduğunu belirtmiş, Japonya'ya dönüp savaşı eleştirenlerin tutuklandığını gördükten sonra düşmanın ABD değil, Japonya olduğunu düşünmüştür (Oguma, 2004, 40). Ayrıca iki entelektüel grubun sosyal geçmişleri de farklılık göstermektedir. Birçok liberal entelektüel üst veya orta-üst sınırlardan gelmektedir ve devlet yetkilileriyle yakın bağlantısı olanlar bulunmaktadır (Oguma, 2002, 191). İlerici entelektüeller içerisinde de varlıklı ailelerden gelenler vardır fakat orduda geçirdikleri zaman sosyal statülerini altüst ettiği için sıradan insanlarla etkileşime girmişlerdir. Bu deneyimleri, elit sosyal gruptan nefret etmeye başlayıp onlardan ayrılmalarına neden olmuştur (Oguma, 2002, 96). İlerici entelektüellerin liberal entelektüellere güvensizliği ve onlardan duyduğu rahatsızlık gitgide artmış, bir grup ilerici entelektüel, liberal entelektüellerin söylemlerini elitizm, muhafazakarlık ve özel eğitime dayalı olmakla eleştirmiştir (Fujita, 2010, 109). Solcu hareketlerin ve söylemlerin yükselişine ve Sekai'nin giderek ilerici entelektüellerin görüşlerine daha çok yer vermesine tepki gösteren liberal entelektüeller de, ilerici entelektüellerle aralarına mesafe koymak için 1948'de Kokoro adlı yeni bir dergi çıkarmış ve sempozyumu terk etmişlerdir (Fujita, 2010, 106).

5. Entelektüel Hareketlerin Tabana Yayılması

II. Dünya Savaşı sonrasında liberal entelektüeller kapalı gruplar oluşturarak eğitimli ve entelektüel olmayanları faaliyetlerine dahil etmemiştir. Fakat siyasallaşmış ilerici entelektüeller, entelektüel olmayanları da hedefleyen eylemci hareketleri ile sıradan insanlara ulaşmakta başarılı olarak onları da aktivizmlerine dahil etmişlerdir. Bunun sonucu olarak romancılar, eleştirmenler, besteciler, şairler, tiyatro sanatçıları, oyun yazarları vb. kültürel öğelerin, bilim insanlarının ve sanatçıların önderlik ettiği gruplar, 1950'lerin sonlarında siyasi eylemcilikte önemli rol oynamaya başlamıştır. Örneğin; çoğu yirmili yaşlarda genç sanatçılar tarafından örgütlenen Genç Japonya Derneği, 1958'de Polis Görevleri Yasası'na ve 1960'ta ABD-Japonya Güvenlik Anlaşması'na karşı koymak için örgütlenmiştir.

Tabandan gelenlerin de siyasallaşması ile ilerici entelektüeller de eleştirilmeye başlanmıştır. Örneğin; şair Gan Tanigawa, 1960'ta Japonya'nın güneyindeki madenlerde ortaya çıkan işçi anlaşmazlığında işçileri desteklemek için Taisho Eylem Grubu'nu örgütlemiş, mevcut entelektüelleri ve onların eylemciliklerini eleştirmiştir. Şair ve eleştirmen Takaaki Yoshimoto da yine ilerici entelektüelleri ve 1960 Anpo Protestolarında savunulan demokrasi türünü eleştirmiş ve uydurma olduğunu belirtmiş, sonrasında ilerici entelektüellere karşı önde gelen eleştirmen ve Yeni Sol öğrenci hareketi grupları için etkili bir entelektüel olmuştur. Sekai gibi dergilerin destekleriyle sosyal ve kültürel sermayeye ilaveten, medya alanında da sembolik sermaye elde eden ilerici entelektüeller de, halkın katılımını önemsemiş olmalarına rağmen kibirlerini ve fikirlerini yukarıdan aşağıya yayabilecekleri, böylece kitleleri aydınatabilecekleri varsayımı nedeniyle bu konuda eksik kaldıklarını düşünerek özeleştiri yapmaya başlamışlardır (Ishida, 2006, 8).

SONUÇ

Savaş sona erdiğinde Japonya harabeye dönmüş ve işgal dönemi başlamışken entelektüeller alanı da kriz içindedir. Entelektüeller barışı sağlayamadıkları için halkını ve kendilerini daha modern ve özerk kılmak için Japon toplumunun siyasi ve kültürel eksiklikleri olarak gördükleri şeyleri ele almaya

gayret etmişlerdir. Bunu da demokratik ve barış hareketlerine katılarak, kamusal olarak örgütlenerek yapmışlardır.

İleride oluşabilecek militarizmi önleme amaçlı tasfiye hareketiyle milliyetçi öğretim üyesi sayısının azalması ve sol görüşlü öğretim üyelerine yönelik Kızıl Tasfiye girişiminin, öğrencilerin protestoları sonucu istenilen düzeyde gerçekleşmemesi sonucu sol görüşlü öğretim üyeleri güçlenerek siyasi aktivizmde bulunmaya karar vermiştir. İlk örgütlü girişim, Sekai Dergisinde yayımlanan ve barışı amaçlayan bildirilerde bulunan “Barış Sorunu Sempozyumu” ile başlamıştır. Barış Sorunu Sempozyumundaki aktivist hareketler sürdükçe liberal entelektüeller ve ilerici entelektüeller arasında ayırım gerçekleşmiştir. Bu ayırmda en önemli nokta entelektüellerin gençlik yılları ve savaş deneyimine sahip olup olmamasıdır. Yaşlanmış olan liberal entelektüeller gençlik yıllarını refah içinde geçirmiş ve yaşlarından ötürü savaş meydanlarına çağrılmamış, yeni grup ilerici entelektüeller ise gençlik yıllarını baskı altında geçirerek meydanlarda savaşın çirkinliğine tanık olmuşlardır. Bu sebeple ABD güdümlü imparator ile liberal ve demokrat parti hükümetleri yanlısı liberal entelektüeller “Kokoro” (Kalp) adında kendi dergilerini kurmuşlar, Güvenlik Anlaşması ve anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi süreçlerinde ülke topraklarında yabancı ordunun konuşlanmasına karşı çıkan ve komünist ülkelerin de dahil edildiği evrensel barışı destekleyen ilerici entelektüeller ise Sekai’de yazmaya devam etmişlerdir. Bir kısmı bireysel uğraşları ile halkı daha fazla bilinçlendirebilme amacıyla özellikle şehrin dış kısımlarına akademiler kurup buralarda dersler vererek tabana ulaşmaya çalışmışlardır.

İlerici entelektüellerin siyasi katılımı 1960 Anpo Protestolarında zirveye ulaşmıştır. Tepkilere rağmen Güvenlik Anlaşmasının yeniden gözden geçirilip kabul edilmesi üzerine gazete ve dergilerde demokrasi çağrılarını yüksek sesle dile getirilmiş, öğretim üyeleri ve entelektüeller sokağa çıkarak kamusal eylemde bulunmuşlardır. Gösterilerde bir kadının da öldürülmesiyle Japonya’nın modern dönemindeki en büyük katılıma ulaşan protestolarda yüz binlerce kişi neredeyse her gün Ulusal Diet Binasını kuşatmış fakat Güvenlik Anlaşmasının yürürlüğe girmesi engellenememiştir.

Yine de olayların ardından ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower’ın Japonya’ya yapmayı planladığı ziyaret iptal edilmiş ve muhafazakar Başbakan Nobusuke Kishi ve kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştır. 1960 Anpo Protestolarından sonra çoğu entelektüel işlerine geri dönerken, ilerici entelektüellerin bir kısmı, diğerlerini uysal bularak eleştirmiş ve yurttaş hareketlerinin arka planda kalan oyuncularını olarak siyasi aktivizmlerine devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Bourdieu, Pierre. 1998. *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*. Translated by Richard Nice. New York: New York Press.
- Burawoy, Michael. 2005. “For Public Sociology.” *American Sociological Review* 70(1): 4-28.
- Büyükokutan, Barış. 2010a. “Dynamics of Politicization in the Twentieth-Century U.S. Poetry Field.” PhD dissertation, Department of Sociology, University of Michigan, Ann Arbor.
- Büyükokutan, Barış. 2010b. “‘Autonomy from What?’: Populism, Universities, and the U.S. Poetry Field, 1910-1975.” *Political Power and Social Theory* 21: 3-48.
- Dower, John W. 1999. *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*. New York: W.W. Norton & New Press.
- Fukunaga, Fumio. 1995. “Sengo kaikaku to shakaishugi seiryoku (Postwar Reform and Socialist Power).” Pp. 267-301 in *Sengo Nihon: Senryō to sengo kaikaku*. Vol. 2, edited by Masanori Nakamura et al. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Fukunaga, Fumio. 1995. “Sengo kaikaku to shakaishugi seiryoku (Postwar Reform and Socialist Power).” Pp. 267-301 in *Sengo Nihon: Senryō to sengo kaikaku*. Vol. 2, edited by Masanori Nakamura et al. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Gordon, Andrew. 1991. *Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan*. Berkeley: University of California Press. 276

- Gordon, Andrew. 2005. "55-nen taisei to shakai undō (The 1955 Regime and Social Movements)." Pp. 253-289 in *Nihonshi kōza: Sengo Nihon hen*. Vol. 10, edited by Rekishigaku Kenkyūkai and Nihonshi Kenkyūkai. Tokyo: Tokyo Daigaku Shuppankai.
- Gotō, Motō, Uchida Kenzō, and Ishikawa Masumi. 1982. *Sengo hoshu seiji no kiseki: Yoshida naikaku kara Suzuki naikaku made (The Trajectory of Postwar Conservative Politics: From the Yoshida Cabinet to the Suzuki Cabinet)*. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Hanawa, Sakura. 1990. *Iwanami monogatari: Watashi no sengoshi (The Story of Iwanami: My Personal Postwar History)*. Mito, JP: Hanawa Sakura Chosaku Kankō Inkai.
- Hein, Laura. 2003. "Statistics for Democracy: Economics as Politics in Occupied Japan." *Positions: East Asia Cultures Critique* 11(3): 765-778.
- Ishida, Takeshi. 2006. *Isshin ni shite nishō, hitori ni shite ryōshin: Aru seiji kenkyūsha no senzen to sengo (Two Lives in One Body, Two Bodies in One: The Prewar and the Postwar of One Political Scientist)*. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Karabel, Jerome. 1996. "Towards a Theory of Intellectuals and Politics." *Theory and Society* 25(2): 205-233.
- Kersten, Rikki. 1996. *Democracy in Postwar Japan: Maruyama Masao and the Search for Autonomy*. London; New York: Routledge.
- Krämer, Hans Martin. 2005. "Just Who Reversed the Course? The Red Purge in Higher Education during the Occupation of Japan." *Social Science Japan Journal* 8(1): 1-18.
- Kuno, Osamu, Shunsuke Tsurumi, and Shōzō Fujita. [1959] 2010. *Sengo Nihon no shisō (The Postwar Japanese Thoughts)*. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Maruyama, Masao. [1946] 1964. "Chōkokkashugi no ronri to shinri (Logic and Psychology of Ultrationalism)." Pp. 1-24 in *Gendai seiji no shishō to kōdō*. Expanded edition. Tokyo: Miraisha.
- Maruyama, Masao. [1977] 1996. "Kindai Nihon no chishikijin (Intellectuals in Modern Japan)." Pp. 223-268 in *Maruyama Masao shū (Maruyama Masao Collection)*. Vol. 10. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Masuda, Hiroshi. 1996a. *GHQ Nihon senryōshi: Kōshoku tsuihō (The History of GHQ's Occupation in Japan: The Purge at Public Offices)*. Vol. 6. Tokyo: Nihon Tosho Sentā.
- Michiba, Chikanobu. 2005. *Senryō to heiwa: "Sengo" to iu keiken (The Occupation and Peace: Experiences of "Postwar")*. Tokyo: Seidosha.
- Minaguchi, Kōzō. 1968. *Anpo tōsōshi (The History of the Anpo Struggle)*. Tokyo: Shakai Shinpō.
- Oguma, Eiji. 2003. *Kanagawa Daigaku hyōron bukkureto 26: Shimizu Ikutarō: Aru sengo chishikijin no kiseki (Kanagawa University, Booklet Series 26: Ikutarō Shimizu: The Trajectory of A Postwar Intellectual)*. Tokyo: Ochanomizu Shobō.
- Oku, Takenori. 2007. *Rondan no sengoshi (The Postwar History of Rondan)*. Tokyo: Heibonsha.
- Ōno, Akio. 1967. *Zengakuren keppūroku (Bloody Record of the Zengakuren)*. Tokyo: 20-seikisha.
- Packard, George R. III, 1966. *Protest in Tokyo: The Security Treaty Crisis of 1960*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pekkanen, Robert. 2006. *Japan's Dual Civil Society: Members without Advocates*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Saitō, Ichirō. 1962. *Anpo tōsōshi (The History of the Anpo Struggle)*. Tokyo: San'ichi Shobō.
- Sakamoto, Kazuya. 2000. *Nichibei dōmei no kizuna: Anpo jōyaku to sōgosei no mosaku (The Bond of the Japan-U.S. Security Treaty: The Anpo Treaty and the Search for Mutuality)*. Tokyo: Yūhikaku.
- Shimizu, Ikutarō. 1992-1993. *Shimizu Ikutarō chosakushū (Ikutarō Shimizu Collected Works)*. Vols. 1-19. Tokyo: Kōdansha.
- Takemae, Eiji. 1992. *Senryō sengoshi (The History of the Postwar Occupation)*. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Takemae, Eiji. 1978. "Nihon Kyōsantō ga kaihō sareta hi (The Day When the Japanese Communist Party was Released)." *Chūō Kōron* 1096: 166-190.
- Takeuchi, Yō. 2005. *Maruyama Masao no jidai: Daigaku, chishikijin, jānarizumu (The Era of Masao Maruyama: Universities, Intellectuals, and Journalism)*. Tokyo: Chūō Kōronsha.

- Tsuda, Sōkichi. 1946. “Kenkoku no jijō to bansei ikkei no shisō (The Condition of Nation-Building and Thoughts on the Unbroken Line of Emperors).” *Sekai* 4: 29-54.
- Tsurumi, Shunsuke, Chizuko Ueno, and Eiji Oguma. 2004. *Sensō ga nokoshita mono: Tsurumi Shunsuke ni sengo sedai ga kiku (The Legacy of the War: Inquiries to Shunsuke Tsurumi from the Postwar Generation)*. Tokyo: Shinyōsha.
- Yoshida, Kenji. 2011. “Senryōki no chishikijin undō: ‘Minshu kakumei’ ki no riberarisuto (The Intellectuals’ Movements in the Occupational Period: Liberalists during the ‘Democratic Revolution’).” Pp. 177-216 in “*Sengo kakushin seiryoku*” no honryū, edited by Jin Igarashi. Tokyo: Ōtshuki Shoten.
- Yoshida, Shigeru. 1962. *The Yoshida Memories: The Story of Japan in Crisis*. Translated by Kenichi Yoshida. Cambridge, MA: Houghton Mifflin; Boston, Riverdale Press.
- Yoshino, Genzaburō. 1995. “*Sengo*” e no ketsubetsu: “*Sekai*” henshū kōki 1956-60-nen (*Breakaway for the “Postwar”*: Editors’ Postscripts in *Sekai* between 1956 and 1960). Tokyo: Iwanami Shoten.

Gönderiliş Tarihi: 23.09.2023
Kabul Tarihi: 03.12.2023
ORCID 0000-0002-7057-243X

ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE CİNAS SANATI

Halit ÜNEŞ¹

ÖZ

Türk şiirinde kafiye başlangıçtan beri sağlam bir yer tutar. Kafiye, şiirde ahenk gücünü artırır. Şiirin belleklerde daha kolay kalmasını sağlar. Dizelerin ahenkli bir vurgu ile kesilmesine yardımcı olur. Bütün bu ahenkli durumların yanında kalıcılığı sağlayan en önemli sanat; kafiyelerin içerisinde “cinas” sanatıdır. Cinaz, âşıklık geleneğinde ustalık gerektiren bir sanat biçimidir. Âşıklar, cinaz yoluyla şiirlerine derinlik katar, dinleyicileri düşündürür ve onların hayal gücünü tetikler. Bu şekilde, âşıklık geleneği hem eğlendirir hem de düşündürür, halkın duygusal ve estetik ihtiyaçlarını karşılar ve aynı zamanda bir kültürel miras olarak önemli bir rol oynar.

Bu çalışmada, çeşitli âşıkların eserlerine odaklanarak cinaz sanatının incelenmesi ve bu sanata ilgiyi artırma amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, incelenen nazım ve nesirler, ilgili cinaz çeşitlerini temsil eden örnekler olarak seçilmiştir. Bu şekilde, belâgatın bir parçası olan bed'i ilminin "lafza dayalı süsleme sanatlarından" biri olan cinaz sanatını daha ayrıntılı bir şekilde açıklanması amaçlanmıştır.

Yapılan çalışmada âşıkların şiirlerindeki cinaz sanatı, şiirlerin derinliğini artırarak, etkileyiciliğini güçlendirmektedir. Ayrıca dinleyicileri düşünmeye sevk eder ve kültürel değerini yükseltir. Âşık şiiri, cinaz sanatının katkısıyla sadece estetik bir deneyim sunmakla kalmaz, aynı zamanda insanların duygusal ve düşünsel bağlamda etkilenmelerine olanak tanır.

Anahtar Kelimeler: Âşık, gelenek, şiir, kafiye, cinaz, halk edebiyatı

Jel Kodları: Y80, Y90, Z00

THE ART OF PUNS IN THE MINSTRELSY TRADITION

ABSTRACT

Rhyme has a strong place in Turkish poetry from the beginning. Rhymes increase the power of harmony in poetry. It allows the poem to remain in memory more easily. It helps cut the strings with harmonious emphasis. Besides all these harmonious situations, the most important art that provides permanence is It is the art of "pun" within rhymes. Punning is an art form that requires mastery in the minstrelsy tradition. Minstrels add depth to their poems through puns, make listeners think and trigger their imagination. In this way, the minstrel tradition both entertains and provokes thought, meets the emotional and aesthetic needs of the people, and plays an important role as a cultural heritage.

In this study, examining the art of punning by focusing on the works of various minstrels and increasing interest in this art is aimed. For this purpose, the verses and prose examined were selected as examples representing the relevant pun types. In this way, explaining the art of puns, which is one of the "verbal-based decorative arts" of the science of bed'i in more details, which is a part of rhetoric.

In the study, the art of puns in the poems of the minstrels increases the depth of the poems and strengthens their impressiveness. It also prompts listeners to think and increases their cultural value. Minstrel poetry not only offers an aesthetic experience with the contribution of the art of punning, but also allows people to be affected emotionally and intellectually.

Keywords: Minstrel, tradition, poetry, rhyme, pun, folk literature.

Jel Codes: Y80, Y90, Z00

¹ Dr., Öğretmen, Tokat Bilim ve Sanat Merkezi, halitunes60@gmail.com

1. GİRİŞ

Âşıklık geleneği, özellikle Anadolu coğrafyasında kökleri derinlere uzanan ve Türk halkının kültürel birikimini yansıtan önemli bir halk edebiyatı geleneğidir. Bu geleneğin merkezinde "âşıklar" yer alır. Âşıklar, genellikle saz eşliğinde, kendilerine özgü bir üslup ve dize yapısıyla şiirlerini söylerler. Âşıkların yetenekleri, sahip oldukları bilgi birikimi ve şiirlerindeki sanatsal ifade güçleriyle tanınırlar.

Âşıkların şiirleri, genellikle duygusal ve sosyal temalara odaklanır. Aşk, doğa, insan yaşamı, vatan sevgisi, dini değerler ve toplumsal eleştiriler gibi birçok farklı konuyu işlerler. Şiirlerinde halkın duygusal dünyasına seslenirken, aynı zamanda toplumsal olaylara da değinirler.

Âşık şiirinde "cinas" denilen retorik bir yöntem, âşık şiirinin zenginliğini artırır. Cinaz, kelime oyunları, mecazlar ve anlam oyunları gibi unsurları içerir. Âşıklar, cinas kullanarak hem söyledikleri sözlerin yüzey anlamıyla ifade ettikleri mesajı güçlendirir hem de derinlemesine düşünmeye teşvik ederler. Dinleyicinin dikkatini çekmek, düşündürmek ve şiire daha fazla katman eklemek amacıyla cinası kullanırlar.

Kafiyelerin önemi ve âşıklığın önemi elbette büyüktür; ancak burada vurgulanacak olan cinas sanatı; özellikle yüzyılımızda âşıklar içerisinde de unutulmaya yüz tutmuştur. Belki de bu yüzyılda bu geleneğin içerisinde kafiyelerin en süslüsü olan cinas sanatını icra edecek bir âşığın olmaması bizi bu sanata yönlendirmiştir.

Bir edebiyat terimi olan cinas, anlamları farklı olmak şartıyla yazılışları aynı yahut benzer olan kelime ya da kelimeleri nazım ya da nesirde kullanma sanatını ifade eder. Arap dili ve belâğatı'nda lafza dayalı süsleme sanatlarından biri olan cinasın etkili söz söyleme sanatında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Dinleyeni cezbeden lafızlar arası uyum sebebiyle kulağa oldukça hoş gelen cinas edebi anlatımlarda tercih edilen edebi sanatlardan biridir (Meydanlıoğlu; 2019, 155-167).

Cinas, yazılışı ve okunuşu aynı; anlamları farklı kelimelerle oluşturulan söz sanatıdır (Karabey-Malay; 2000, 113-115). Okunuşu aynı olmakla birlikte, anlam farkı ortaya çıkarmak için kelimelerin tonlaması veya hecelerinin ortaya çıkardığı duygu değişebilir.

Saraç'a göre ise ses tekrarına ve benzeşmesine dayalı söz sanatlarından olan cinas, anlamca farklı, yazılış veya söyleyiş bakımından ise benzer lafızların bir arada kullanılması sanatıdır (Saraç; 2007:246). Cinaz ne kadar güçlü ise; âşık söze hâkimiyetini daha çok ortaya çıkararak göstermeye çalışır.

Cinaslı lafızların harflerin sayısı, cinsi, harekesi ve sırası bakımlarından mümkün olan en üst düzeyde benzeşmesi esastır. Cinasta her ne kadar anlamdan ziyade lafızların ses değeri önemli gibi görünse de lafızların farklı anlamları çağrıştırmaları okuyucuda estetik bir zevk uyandırır ve onun hayal dünyasını zenginleştirir (Başpınar; 2018, 40-58)

Cinas sanatı söylenişleri ve yazılışları aynı ama anlamları farklı olan sözcüklerle yapılır. Genellikle dize sonlarına bahsettiğimiz niteliklere uygun sözcükler getirilip beyitte anlam bütünlüğünün yanı sıra söyleyiş güzelliği sağlamak hedeflenir. Bu sanata tecnis diyen de vardır. Cinaz, Osmanlı edebiyatında yani divan şiirinde, yeni şiirde, halk şiirinde ve günümüzdeki şiir anlayışında kullanılan bir sanattır.

Sözlükte "iki şeyin birbirine benzemesi" anlamında mastar olan cinas, edebiyat terimi olarak anlamları farklı, yazılış ve söylenişleri (sesleri) aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder. Bazı belâgat âlimleri bu sanata "tecnis", "tecânüs" ve "mücânese" adını da vermişlerdir. Bir ibarede cinas bulunması için en az iki lafız arasında benzerlik bulunması gereklidir. Bu lafızların isim veya fiil olması; yahut kelime köküne getirilen ekler ile meydana getirilmiş olması durumu değiştirmez. Lafızların benzerliği dört yönden gerçekleşir. Bunlar lafızları meydana getiren harflerin a) nevi/cinsi b) sayısı c) harekesi d) sırasıdır (Güngör; 2004, 4-5).

Âşıkların şiirlerinde cinas sanatını kullanmalarının amacı, şiirlerin daha derin anlaşılmasını, zenginleştirilmesini ve dinleyicinin sanata katılımını sağlamaktır. Cinaz, âşıkların şiirlerine hem

estetik bir boyut katmak hem de içerikte gizlenen daha derin anlamları ortaya çıkarmak için kullandıkları bir retorik araçtır. Bu sanatın amacı şunları içerir:

1. **Derinlik Katma:** Âşıklar, cinas kullanarak şiirlerine derinlik katarlar. Sözlerin yüzey anlamının ötesine geçerek daha zengin anlam katmanları yaratırlar. Bu, şiirin daha fazla düşündürücü ve etkileyici olmasını sağlar.
2. **Dikkat Çekme:** Cinaz, dinleyicinin dikkatini çekmeye yardımcı olur. İki anlamı aynı anda taşıyan ifadeler, dinleyicinin ilgisini çeker ve şiiri daha çekici hale getirir.
3. **Düşünmeye Teşvik:** Âşıklar, cinas kullanarak dinleyicilerin aktif olarak düşünmelerini sağlar. Şiirde gizlenen derin anlamları keşfetmek için dinleyicinin katılımını teşvik ederler. Bu, şiiri daha etkileşimli bir deneyim haline getirir.
4. **Sanatsal Değer:** Cinaz, âşıklık geleneğinin önemli bir sanat öğesidir. Âşık, cinası ustalıklı kullanarak şiirini sanatsal açıdan zenginleştirir ve estetik bir değer katar.
5. **Gelenek ve Kültürel Miras:** Cinaz, âşıklık geleneğinin önemli bir parçasıdır ve bu geleneğin sürdürülmesine katkıda bulunur. Âşık, cinası kullanarak geleneksel âşıklık sanatını gelecek nesillere aktarır.
6. **Duygu ve Anlam Yoğunluğu:** Cinaz, âşık şiirinde duygu yoğunluğunu artırır. Sözlerin birden fazla anlam taşınması, dinleyicilerin şiirdeki duygusal ifadeye daha fazla odaklanmasını sağlar.

2. AMAÇ

Âşıklık geleneğinde cinaz, âşıkların şiirlerinde daha derin anlamlar gizlemelerini ve dinleyiciyi katılıma davet etmelerini sağlar. Bu, halk edebiyatımızın önemli bir parçasıdır ve Türk kültürünün zenginliğini yansıtır.

Âşıkların şiirlerinde işlediği cinaz, geleneksel Türk âşık edebiyatının önemli bir özelliğidir. Bu retorik yöntem, şiirin daha etkileyici ve derinlemesine anlaşılmasını sağlar. Cinaz, kimi zaman mecaz, kimi zaman kelime oyunları ve imalar yoluyla gerçekleştirilir. Âşık şiirinde cinazın ana amacı, şiiri daha etkileyici ve düşündürücü hale getirerek dinleyicinin ilgisini çekmek ve onu düşünmeye sevk etmektir.

İnsanları geçmişe bağlayan bazı değerler vardır. Bu değerleri birçok olgu ile açıklamak mümkündür; fakat biz bu olgular içerisinde yer alan âşıklık geleneği ve bu gelenek vasıtasıyla âşıkların şiirlerini ortaya koyarak okurlar nezdinde unutulmaya yüz tutmuş bu gelenek yeniden canlandırılır. Aynı zamanda şiirleri yoluyla kafiyeler; özellikle cinazlı kafiyelerin okurlara sevdirmesi ve öğretilmesi amaç edinilmiştir. Kapsam içerisine alınan âşıklar vasıtasıyla incelenen şiirlerde ilgili kitlenin cinaz konusunu daha kapsamlı ve kalıcı olarak ele alması çalışılmıştır.

3. YÖNTEM

Âşıklar, âşıklık geleneği ve âşıkların şiirlerinden yola çıkarak adı geçen âşıkların şiirleri incelenmiş ve bu incelenen şiirler vasıtasıyla cinazlı kafiyeler tespit edilmiştir. Okurların bu gözle baktıkları âşıkları ve âşıklığı daha çok sevmeleri yöntemi izlenerek; gelenekteki âşıkların şiirleri örnek gösterilerek kafiyeleri bulmalarına farklı bir gözle bakılmıştır. Bulgularda gösterilen âşıkların şiirlerinde “cinaz” sanatı daha çok kullanılmıştır. Şunu da açıkça belirtmeliyiz ki geçmiş yüzyıllarda gazellerde, belâgatlarda, Kur’an-ı Kerim’de bu sanata çok rastlanmakla beraber günümüzde cinaz sanatı çok az göze çarpmaktadır. Bu nedenledir ki; hece ölçüsüyle yazılan şiirlerde; özellikle de cinazlı şiirlerin daha anlaşılır olması, geleneğin kültürümüzün bir parçası olarak sürdürülmesi gerektiğinin vurgulanması bu yöntemin doğru olduğu tespitini doğurmuştur.

4. BULGULAR

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak tespit ettiğimiz şiir ve âşıkların şiirlerinde ortaya çıkardığımız cinasları örnekleriyle aşağıda vurgulanmıştır:

4.1. *Fatih Devrinde Cinaz Ustası Bir Şair: Hafî*

Hafî'nin şiirlerinin bulunduğu mecmualarda yola çıkılarak kendisinin cinaz sanatına düşkün bir şair olduğunun altı çizilmiştir. (Ersoy, 2013, 195-216).

Divanı'ndan cinaz örneğini aşağıda vermeye çalışacağız.

Nâzil olan âyet-i ğüsn ol perîşânındadır

Kim dil-i ~uşşâ kanuñ zülf-i perîşânındadır.

Birinci dizede geçen 'perişan' kelimesi şanlı, üstün anlamında kullanılmıştır; ikinci dizede geçen 'perişan' kelimesi kötü durumda görünmek anlamındadır. Burada vermeye çalıştığımız örnek bir âşığın değil; Fatih devrinde yazmış olan bir şairin divanıdır.

4.2. *Âşık Birfâni:*

Âşık Birfâni'nin şiirlerinde dörtlük içi kafiye çeşitlerinden cinaslı kafiye'ye sadece iki şiirinde rastlamaktayız (Ercil; 2008, 100).

Neler olmaz insan yola *düşünce*

Kimi hayalince kimi *düşünce*

Kuş misali aklı yoklar *düşünce*

Yakalamak da var salmak da vardır

Yukarıdaki dörtlükte düşünce kelimesi ilk mısradan yola çıkmak, ikinci mısradan rüya, üçüncü mısradan ise düşünce anlamlarında kullanılarak cinaslı kafiye oluşturulmuştur.

Bu böğürtlen, *bu dağın*,

İkisi de *bu dağın*.

Ne sevdada ey doğa,

Senin dalın *budanın*...

Bu dörtlükte ise "bu dağın" kelimeleriyle cinaslı kafiye yapılmıştır. Bu kelimeler ilk mısradan bir meyve çeşidini işaret etmek için, ikinci mısradan dağ kelimesini işaret etmek için, son mısradan ince ve küçük dal anlamında kullanılmıştır.

4.3. *Âşık Selmani:*

Âşık Selmani de cinaz sanatı aşağıda örneklerini vereceğimiz mani örneklerinde karşımıza çıkmaktadır (Avşar; 2012, 273-274).

Kan damlar kandiline

İnanıp kan diline,

Gönül adı verilmiş,

Damarda kan diline.

Toprağın taşın güzel,
Cevahir taşın güzel,
Bu yurt sana yakışmaz,
Bu ilden taşın güzel.

Her payı Tokat'ta yer,
Arpayı tok at da yer,
Yemek nasip olursa,
İnsanlar tokat da yer.

Gül desem gülmemişe,
Yakışmaz Gül Memiş'e,
Ben nasıl gül diyeyim,
Gül yüzlü gülmemişe.

Giyin bir kazak dede,
Bahçeyi kazak dede,
Torunların sakallı,
Sen hâlâ kazak dede.

Şu bizim Arzu hala,
Namusla ar Zuhal'a,
İzdivaç isteyenler,
Koşar Topal Zuhal'a.

Sopa denir tokata,
Yem verilmez tok ata,
Neden Tokat denilmiş,
Söylen şirin Tokat'a.

Sen onasın o sana,
Osanmaz ki osana,
Doydum osandım desen,
Gücenmez mi o sana.
Kar yağar kar çiğdeme,
Yağan kara çiğ deme,
Olgunlaşmış bir cana,
Bu pişmemiş çiğ deme.
Me harfinin mes'i var,
Ayağında mes'i var,
Yüzü güzel güzelin,
Ne güzel gülmesi var.

Elma verdim geline,
Gel diyene geline,
Canım cesette iken,
Gelin girme gel ine.

Hal anlatma nekese,
Terzi bilmez ne kese,
Parasızın cebinde,
Ne cüzdan var ne kese.

Ateşi narı güzel,
Coşkun pınarı güzel,
Güzellerin koynunda,
Ayvası narı güzel.

Allanan almasana,
Almayı almasana,
Biraz sohbetleşelim,
Beni de al masana.

Bak şu bizim kel eme,
Lahana der keleme,
Emene kel deyip de,
Emeni lekeleme.

Ders okurum heceli,
Vav ışıktır He celi,
Bu yazdığım cinaslar
Hepsi yedi heceli.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere cinaslar bu âşığımızda manilerde görülmüş olmakla birlikte; ahenk cinas sayesinde dörtlükleri çok akıcı yapmıştır. Bu da okurların gerek şiire, gerekse de cinasa bakışını olumlu yönde etkilemektedir.

4.4. *Âşık Firkatî:*

Cinas, dize sonlarında, yazılışları aynı anlamları farklı olan kelimelerin bir arada kullanılmaları sonucu ortaya çıkar. Cinaslı kafiyeler seççe aynı, anlamca ayrı olan kelimelerden ya da kelime gruplarından yapılmış kafiye türüdür (Kocakaplan 1992: 21). Âşık Firkatî en çok bu kafiye çeşidini kullanmıştır. Bu çalışmada bulunan şiirlerin çoğu bu kafiye türünden oluşmaktadır.

Çarşamba, Perşembe sonra *Eynesil*
Her taraftan kir bulaşmış *eyne sil*
Batıya özenti duyan *ey nesil*
Neden halef olmuyorsun *atana*

Firkatî'nin sözü hasmı *haki'mi*
Erenlerin ayağının *hak'imi*
Bir Ömer yok adaletin *hâkimi*
Gelip bugün başımıza *atana*

Firkatî'nin yukarıda verilen ilk dörtlüğün birinci dizesindeki “eynesil” Giresun’un bir ilçesi, ikinci dizesindeki “eynesil” sözcüğü elbise, üçüncü dizede geçen “eynesil” ise nesile hitaptır. İkinci dörtlüğün ilk dizesinde geçen “hâkim” sözcüğü gerçek, ikinci dizedeki “hâkim” sözcüğü toprak, üçüncü dizedeki “hâkim” sözcüğü ise adalet dağıtan anlamında kullanılmıştır. Âşık; aynı zamanda birinci dörtlüğün dördüncü dizesindeki “ata” sözcüğü geçmiş, ikinci dörtlüğün dördüncü dizesindeki “ata” sözcüğü geçmek anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere her iki dörtlükteki sözcükler de yazılışları aynı olduğu hâlde anlamları farklıdır. Böyle sözcükler cinaslı uyak türüne girmektedir. Aynı zamanda bu tarz uyak türü ile şiir

yazmak çok büyük ustalık gerektirir. Bu ustalığı Âşık Fıratî şiiirlerinde göstermiştir. Ayrıca aynı şiiir içinde birkaç yerde cinas kullanması da başarısını göstermektedir (Üneş, 2018: 68).

Konunun daha iyi anlaşılması; amacımızın yerine getirilmesi ve sonuca bağlanması açısından Âşık Fıratî'nin özellikle cinas sanatının da açıklanması ve daha iyi anlaşılması gayretiyle aşağıda vereceğimiz dörtlükler bu sanata çok iyi örnek teşkil edecektir.

Kartal gibi yükseklerden *in eye*

Leş bulursan al götür bir *ine ye*

Baban tosun anan benzer *ineye*

Şairlikten ne anlarsın *a dana*

Dörtlükte âşığımız; “Ada” isimli şiiirinin birinci dizesinde “eye” kelimesini taraf, yan; ikinci dizede “in” kalınacak mağara anlamında, üçüncü dizede ise “ineye” diye hayvan olarak kullanmıştır. Son dizesinde bir altta mahlasının da geçtiği dörtlükte “ a dana” derken ineğin küçüğü olan dana anlamında kullanırken; diğer dörtlüğün son dizesinde geçen “adana” kelimesi kara parçası olan ada anlamında kullanılmıştır.

Der Fıratî kavuşsan da *yüz üne*

Asılsızın astarı ne *yüzü ne*

Otağ kursan deryaların *yüzüne*

Gemi yapıp çıkacağım *adana*

Gene aynı başlıklı mahlasının kullanıldığı şiiirinin ilk dizesinde “yüz üne” derken meşhur olma anlamında, ikinci dizede çehre, yüz anlamı olan gerçek anlamda, üçüncü dizede mekânın üst tarafı anlamlarında kullanılmıştır.

Ey yanağı lüle gül yüzlü *Suna*

İpek gömlek aldım *kırka yar sana*

Dudağın goncadan dilin mey *suna*

Vurup şu bağrımı *kırka yarsana*

“Yarsana” adlı bu şiiirinin birinci dizesinde âşığımız “suna” kelimesini methiyeler sunduğu sevgilisinin ismi olarak, ikinci dizede “kırka yar sana” kelimesini parçalara ayırmak anlamında, üçüncü dizede geçen “suna” kelimesini sunmak, vermek anlamında, dördüncü dizede geçen “kırka yarsana” derken bölümlere ayırma anlamında kullanırken diğer dörtlükteki son dizedeki “kırk ayar sana” kelimesini kuyumcunun biçtiği altın değeri anlamında kullanılmıştır.

Gene aynı başlıklı şiiirin ikinci dörtlüğünün birinci dizesinde geçen “inci den seni” kelimesi değerli taş anlamında, ikinci dizede “inciden” kelimesi üzen anlamında iken üçüncü dizede de yine kıran anlamında kullanılmıştır.

Yaradan var etmiş *inci den seni*

Gülmesin dünyada *inciden seni*

Derya lâl eylemiş *inciden seni*
Sarraf değer biçer *kırk ayar sana*

Bezirgânlar doldururlar *has taya*
Tabip gerek ilaç versin *hastaya*
Yavru katır hiç benzer mi *has tay a*
Çünkü onda merkep baba at ana

“Atana” adlı şiirinin birinci dizesinde “has taya” adlı kelimeyi güzel anlamında, ikinci dizede “hastaya” kelimesi sağlıklı olmayan, hasta anlamında, üçüncü dizde “has tay a” kelimesi sağlıklı, semiz anlamında kullanılmıştır.

Der Firkatî kış bulanık *yaz arı*
Hiç durmadan çalışmış *yaz arı*
Vardır nice tecnislerin *yazarı*
Gücü yetmez senin bir *ayağına*

Son olarak da cinas (tecnis) sanatında ne kadar hünerli olduğundan bahseden “Bir Ayağına” adlı şiirinin ilk dörtlüğünün birinci dizesinde geçen “yaz arı” daki yaz mevsim anlamında, ikinci dizede geçen “yaz arı” da geçen yaz yazmak anlamında, üçüncü dize geçen “yazarı” ise yazan kişi anlamlarında kullanılmıştır.

Firkatî'nin cinas sanatında yazmış olduğu kırk dört şiirinden örnekler çoğaltılabilir; ancak konunun bu şekilde anlaşılacağı ve amacına uyacağı kanaatine varıldığı için adı geçen sanattaki örnekler ve açıklamaları yeterli görülmüştür.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Cinas, âşık şiirini daha ilgi çekici hale getirerek dinleyicinin şiirle daha yakın bir bağ kurmasına olanak tanır. Bu da âşık şiirinin toplumsal etkisini artırır ve halkın duygusal ve kültürel deneyimini paylaşma aracı olarak işlev görür. Cinaz, âşıkların ustalıklarını sergilediği, şiirin gücünü artıran ve âşıklık geleneğinin özgün bir özelliği olarak önemli bir rol oynar.

Âşıkların şiirlerindeki cinas sanatının sonucu, şiirlerin daha etkileyici ve anlamlı hale gelmesidir. Cinaz, âşıkların şiirlerine derinlik katar, dinleyicilerin dikkatini çeker ve düşünmeye teşvik eder. Bu sanat, âşık şiirinin daha fazla katman taşımaya sağlar ve şiirin estetik, duygusal ve anlamsal yönlerini güçlendirir.

Aşağıda, âşıkların şiirlerindeki cinas sanatının sonuçlarını daha detaylı olarak açıklayan bazı noktalar:

Daha derin anlam, cinas kullanılan âşık şiirleri, yüzeyde anlatılanın ötesinde daha derin anlamlar taşır. Dinleyiciler, cinas sayesinde şiirin altında yatan daha karmaşık düşünceleri ve duygusal katmanları keşfederler.

Etkileyici ve sanatsal, cinas, âşık şiirini daha etkileyici hale getirir. Sözlerin iki veya daha fazla anlam taşınması, şiirin zenginliğini artırır ve dinleyiciler üzerinde güçlü bir etki bırakır.

Düşünceyi teşvik, âşık şiirinde cinas, dinleyicilerin aktif olarak düşünmelerini teşvik eder.

Katılım ve içsel bağlantı, cinas, dinleyicileri şiire katılım göstermeye teşvik eder. Bu, şiir ile dinleyici arasında güçlü bir içsel bağlantı oluşturur, dinleyiciyi şiirin içine çeker.

Kültürel değer, cinas, âşık şiirini daha değerli bir kültürel miras haline getirir. Âşıkların şiirleri, cinas sayesinde geleneksel Türk kültürünün ve halk edebiyatının zenginliğini yansıtır.

Hafızalarda kalıcılık, cinasla işlenmiş şiirler, dinleyicilerin hafızasında daha kolay kalır.

İkilikler, kelime oyunları ve imalar, şiiri daha unutulmaz hale getirir.

Sonuç olarak, âşıkların şiirlerindeki cinas sanatı, şiirlerin derinleşmesini, etkileyciliğini artırmamasını, dinleyicileri düşünmeye sevk etmesini ve kültürel değerini yükseltmesini sağlar. Âşık şiiri, cinas sayesinde sadece güzel bir estetik deneyim sunmakla kalmaz, aynı zamanda insanların duygusal ve düşünsel bağlamda etkilenmelerini sağlar.

Netice itibariyle cinas sanatı, halk edebiyatı, âşık şiiri ve geleneksel sanat gibi konularla yakından ilişkilidir ve söz sanatlarına dayalı bir retorik yöntemdir. Bu, şiirin daha derin anlam taşımamasını, dinleyicinin katılımını ve estetik değerini artırır.

Bütün bu anlatımlardan yola çıkarak bu çalışmada kültürümüz içerisinde unutulmaya yüz tutmuş âşıklık geleneği; bunun icracıları olan âşıklar ve icra ettikleri şiirlerinin bir parçası olan cinas sanatını öğrencilerin anlayışına, küllenmeye yüz tutmuş geleneğin küllerinden yeniden doğuşuna vesile olmaya çalıştık. Bu yolda öğrencilerin bu gelenekten, şiirlerinden; özelliklerde en önemli amacımız olan âşıkların şiirleri yoluyla bahse konu olan cinas sanatı yoluyla hem cinası hem de kafiyeleri sevdirmenin gurur ve mutluluğuna şahit olduk.

Belki bu geleneği ve adı geçen sanatı irdelerken çok fazla âşık bulamamanın hayal kırıklığını yaşamakla birlikte XX. yüzyılda ve günümüzde hala yaşamakta olan ve bu sanatın üstatlarından ve icracılarından sayılacak olan Âşık Fırkatî'yi ve eserlerini tanıma cinas sanatını öğrencilere severek ve sevdirecek kavratma mutluluğuna nail olduk. Her ne kadar proje konusu incelenirken karşılaşılan problem neticesinde; öğrencilerin kafiyeye konusunu çok iyi bilmemelerinin yanı sıra; kavratmaya çalıştığımız âşıklık geleneğine de çok vakıf olmamaları bu konuyu kavramalarını zorlaştırmakla beraber şiirlerde buldukları cinas sanatı konuyu sevmelerini kolaylaştırmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilindiği üzere halk edebiyatı ürünlerinden masal, fıkra, efsane, destan, türkü, halk hikâyelerinde olduğu gibi halk şiiri (âşıklık) geleneğinde de konu “deniz derya” gibidir. Bu nedenle bu konulara daha uzun zaman ayırarak ve kaynakları daha geniş incelenmeli, daha çok veri elde edilebilmelidir. Hatta adı geçen geleneğin ve icracılarının icra etmiş oldukları sanatın dünyadaki örnekleri de çok geniş bir şekilde araştırılmalıdır.

Yine de makalede ortak kültürümüzün simgesi olan Âşıklık geleneği, âşıklar ve onların şiirlerinde geçen cinas sanatını ele alabildik. Yapılan incelemeler ortak kültürün göstergesi olan bu geleneğin icracılarının sayısının oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Bu nedendir ki; yukarıda da belirtmeye çalıştığımız bahsi geçen konular daha kapsamlı irdelenmeli ve konunun tam olarak sevildiği sonucuna varıldığı zaman da başka kişiler tarafından daha geniş bir şekilde keşfedicileri tarafından keşfedilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Avşar, Muhammed, (2012), Tokat'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Selmani, Tokat Belediyesi Kültür Hizmeti, S. 273-274.
- Başpınar, Fatih, (2013), *Garâmî: Dîvân*. İstanbul: Yedirenk Yayınları, S. 40-58.
- Dilçin, Cem, (1992), Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercil, Mahmut, (2008), Malatyalı Âşık Birfâni (Hayatı, Sanatı ve Şiirleri), Elazığ, S. 100.
- Ersoy, Ersen, (2013), Fatih Devrinde Cinastan Ustası Bir Şair: Hafî, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Cilt: 11, S. 195-216.
- Karabey, Turgut-Malay, Mehmet, (2000), Ahmet Cevdet Paşa Belâgat-I Osmaniye, Ankara: Akçağ Yayınları, 113-115.
- Kocakaplan, İsa, (1992), Açıklamalı Edebî Sanatlar, Araştırma-İnceleme Dizisi, İstanbul: Meb Yayınları.
- Küpeli, Güngör, (2004), Kur'an-I Kerim'deki Bedî' İlmi İle İlgili Muhassinat-I Lafziyye'den “Cinas” Edebi Sanatı, <https://katalog.marmara.edu.tr/Eyayin/Tez>.
- Meydanlıoğlu, Ayşe, (2019), Arap Dili ve Belâgatı'nda Cinastan Sanatı, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 10(1): S. 155-167.
- Saraç, M. A. Yekta, (2007), Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat, Gökkuşbu Yayınları.
- Üneş, Halit, (2018), Âşık Fırkatî (Hayatı, Sanatı, Şiirleri ve Hikâyeleri), İstanbul, Artikel Yayıncılık.

Gönderiliş Tarihi: 03/11/2023

Kabul Tarihi: 21/12/2023

BİREYSELLEŞTİRİLMİŞ EĞİTİM PLANLARI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BETİMSSEL ANALİZİ

Mehmet Buğra ŞAHİN¹

Murat AKDAĞ²

ÖZ

Bireyselleştirilmiş eğitim planı (BEP), kaynaştırma ve özel eğitim alanında özel gereksinimli bireylerin eğitimleri için hayati önem taşımaktadır. Bireyin, güçlü yönlerinin geliştirilmesi ve zayıf yönlerinin desteklenmesi için bireye en uygun özel eğitim hizmetlerinden faydalanmasının temeli niteliğinde olan BEP, hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde paydaşların etkin çalışmasını gerektiren durumlar ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ise paydaşların bir araya gelmesi, etkin katılım, BEP ile ilgili kuramsal ve uygulamaya yönelik bilgi ihtiyaçları gibi gereksinimler ile devam etmektedir. Ülkemizde

1997 yılında yürürlüğe giren 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin (KHK) 4. maddesinde özel eğitimin temel ilkeleri ele alınmıştır. Bu ilkeler arasında “Özel eğitim gerektiren bireyler için bireyselleştirilmiş eğitim planı geliştirilmesi ve eğitim programlarının bireyselleştirilerek uygulanması esastır.” denilerek özel eğitim hizmetlerinde BEP ve bireyselleştirmeye vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda ülkemizde 1997 yılından günümüze uygulamada olan BEP hem hazırlanma hem de uygulanma süreçlerinde hala aksaklıkların olduğu bir program olarak göze çarpmaktadır. Nitel araştırma türlerinden Bu çalışmada 2017-2022 yılları arasında BEP ile ilgili yapılmış 11 adet lisansüstü tez incelenerek teorik çıkarımlar elde etme amacını taşımaktadır. Ulaşılan lisansüstü tezler betimsel analizi le incelenerek bulguları ve önerileri birleştirilip son beş yılda BEP ile ilgili sorun görülen durumların neler olduğu ve farklı zamanlarda yapılmış çalışmalar için ilgili problemlerin devamlılığının tespiti amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özel Eğitim, Bireyselleştirilmiş Eğitim Planı, Kaynaştırma

Jel Kodları: A2-I2-C1

DESCRIPTIVE ANALYSIS OF STUDIES CONDUCTED ON INDIVIDUALIZED EDUCATION PLANS

ABSTRACT

Individualized education plan (IEP) is vital for the education of individuals with special needs in the field of inclusion and special education. IEP, which is the basis for the individual to benefit from the most appropriate special education services to develop his/her strengths and support his/her weaknesses, creates situations that require effective work of stakeholders during the preparation and implementation processes. This situation continues with requirements such as the coming together of stakeholders, active participation, and theoretical and practical information needs regarding IEP. In our country

The basic principles of special education are discussed in Article 4 of the Decree Law No. 573 on Special Education, which came into force in 1997. Among these principles, "It is essential to develop an individualized education plan for individuals requiring special education and to implement individualized education programs." IEP and individualization were emphasized in special education services. In this context, BEP, which has been in practice in our country since 1997, stands out as a program where there are still problems in both the preparation and implementation processes. This study, which is one of the qualitative research types, aims to obtain theoretical inferences by examining 11 postgraduate theses related to IEP between 2017-2022. The obtained postgraduate theses are examined with descriptive analysis, their findings and suggestions are combined, and the aim is to determine the problems that have been observed regarding IEP in the last five years and the continuity of the relevant problems for studies conducted at different times.

Keywords: Special Education, Individualized Education Plan, Inclusion

Jel Codes: A2-I2-C1

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü (YL Öğrencisi), mebese23@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, murat.akdag@gop.edu.tr

1.GİRİŞ

İnsan farklılıkları ve bu farklılıkların farkındalığı ile değişen ve gelişen bir varlıktır. İfade edilen farklılıklar kültürel, milli, inanç, düşünce, yaş, cinsiyet vb. gibi olabileceği gibi bireylerin gelişimsel özellikleri açısından da farklılıklar göstermektedir. Farklı ailelerden farklı demografik yapılara sahip bireylerde ifade edilen farklılıklarla beraber; tek yumurta ikizlerinin fiziksel, duygusal ve zihinsel gelişimlerinin dahi farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu bağlamda bireylerin farklı gelişim özelliklerini kabullenmek, bireyin ihtiyaçlarının karşılanması ve fırsat eşitliğinin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda eğitim sistemleri içinde belli yaşlardaki öğrenciler grup eğitimi alsalar dahi öğrenmelerinin bireysel olduğunu ifade etmek mümkündür. İfade edilen durum ise bireylerin öğrenme hız ve düzeylerindeki farklılık ile açıklanabilir. Bireylerin öğrenme hızları, düzeyleri, algıları vb. gibi değişkenler sebebi ile öğretim ortamının da bireyselleştirilmesi durumu önem arz etmektedir (Güven ve Sözer, 2007). Tipik gelişim gösteren bireyler arasında ifade edilen farklılıklar, tipik gelişim göstermeyen bireyler arasında da görülmektedir. Bu bağlamda toplumda tipik gelişim gösteren ve göstermeyen bireyler arasındaki farkındalık ifade edilen durumun sağlanabilmesi için gereklidir. Yetersizlik grupları arasındaki bu homojen olmayan dağılım, yetersizliği olan bireye kendine özgü uyarlanmış ortamların hazırlanmasını da önemli hale getirmektedir. Bu uyarlamaların yapılması ve uygulanması da özel eğitim hizmetlerine girmektedir.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre özel eğitim “Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen eğitim” olarak ifade edilmiştir (MEB, 2017). Özel eğitim hizmetlerini ise, özel gereksinimli bireylere ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda sağlanan tüm destekler olarak tanımlamak mümkündür. Bir bireyin özel gereksinimli tanısı alabilmesi için bazı koşullar vardır. Öğrencilerin temel eğitime başlayabilmeleri için belirli bir ay sınırında olmaları gibi bireyin özel eğitim hizmetlerinden faydalanabilmesi için de tıbbi tanılmasının yapılması ilk koşuldur. Devam eden süreçte ise eğitim hizmetlerinden yararlanabilmesi için eğitsel değerlendirmesinin yapılarak uygun eğitim ortamına yerleştirilmesi gereklidir. İfade edilen özel gereksinimli birey ise bilişsel, fiziksel, sosyal ve duygusal gelişim olarak akranlarından farklı özellikler gösteren ve destek eğitimine ihtiyaç duyan bireyler olarak tanımlanmaktadır. Özel gereksinimli bireylerin uygun eğitim ortamında eğitim öğretim faaliyetlerine devam edebilmesi için Özel Eğitim Hizmetleri, 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile eğitim-öğretimin tüm kademelerinde özel eğitim hizmetlerinin özel gereksinimli bireylere sunulması yasal güvence altına alınmıştır (MEB, 2018). Daha önceden ifade edildiği gibi aynı yetersizliğe sahip öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve fiziksel yönden farklı ihtiyaçları olabileceğinden okullar ifade edilen yetersizliğe uğramış öğrencilerin özel ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla öğrenciye bireyselleştirilmiş bir eğitim sunmalıdır (Ersoy vd., 2021). Eğitimin bireyselleştirilmesi ise eğitim öğretim faaliyetlerinin temel yapısını oluşturan eğitim programlarının öğrencinin özel ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde bireyselleştirilmesi ile mümkündür.

Özel gereksinimli bireylerin ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda verilecek eğitimin farklılaştırılması ve özelleştirilmesini ise bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) sağlamak mümkündür. BEP, “özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin kendilerine özgü eğitsel gereksinimlerini karşılamak üzere uygun eğitim öğretim ortamlarından ve destek eğitim hizmetlerinden en üst düzeyde yararlanmasını sağlamak üzere aile, öğretmen ve uzmanların iş birliğiyle hazırlanmış yazılı dokümandır.” (MEB, 2022). Ülkemizde BEP'in ilk kez yasal bir zorunluluk haline gelmesi, 1997 yılında 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sağlanmış ve ifade edilen tarihten günümüze uygulanmaya devam etmektedir. Özel gereksinimli bireyler için hazırlanan BEP'ler aynı zamanda öğrencinin eğitim faaliyetlerine yön verildiği ve ilerlemesinin kayıt altına alınarak izlenmesinin sağlandığı raporlardır (Kargın, 2007; Powers, Swick ve Cherry, 2017; Yazıcıoğlu, 2019). Öğrencinin izlenmesi ifadesi ile hem sürecin nasıl değerlendirileceği hem de süreç sonunda ulaşılmak istenen hedeflerin ne düzeyde kazandırıldığı ölçülmesi olarak ifade edilebilir. Bu durumla beraber bir rapor niteliği taşıması ise tüm süreç ve değerlendirmeler kayıt altına alınarak tüm öğretim paydaşları ile paylaşılabilir bir doküman olmasıdır. BEP hazırlanması bir paylaşım ve süreç gerektirir. Bu bağlamda, BEP hazırlamak için okulda BEP geliştirme birimi oluşturulması gerekmektedir (Şengün, 2022).

BEP hazırlamak tek bir öğretmenin sorumluluğunda değil özel gereksinimli bireyle çalışan tüm öğretmenlerin koordinasyonu gerektiren bir süreçtir. Bu bağlamda BEP hazırlama sürecinde ifade edilen öğretmenler ve okul idaresi eşit derecede sorumluluk almalıdır. BEP Geliştirme Birimi, “Özel eğitim ihtiyacı olan öğrenci için BEP hazırlamak amacıyla öğrencinin öğrenim gördüğü/ görmeye başlayacağı okulda oluşturulan birimdir” (MEB, 2022). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018)’nde belirtildiği gibi, BEP geliştirme birimi;

Bep biriminin başkanlığından, koordinasyonundan, öğretim ortamının düzenlenmesi ve materyal desteği sağlamakla sorumlu okul müdürü veya okul müdürünün görevlendireceği bir müdür yardımcısı,

Öğrencinin gelişim süreci hakkında en geniş bilgiye sahip ve bu bilgiyi paylaşabilecek öğrencinin velisi (anne/baba/yasal vasi)

Bep’in uygulanmasında sorumluluğu olan ve eğitim öğretim sürecinin nasıl olması gerektiğini bilen öğrencinin sınıf öğretmeni

Benzer şekilde BEP’in uygulanmasında sorumluluğu olan ve eğitim öğretim sürecinin nasıl olması gerektiğini bilen branş öğretmenleri

Öğretmene, öğrenciye ve aileye psikolojik destek sağlamakla sorumlu okul psikolojik danışmanı,

Özel eğitim alanında farklı öğretim yöntem ve teknikleri ile farklı öğretim strateji desteği sağlayarak öğretmenleri ve veliyi yönlendirecek özel eğitim değerlendirme kurulundan bir üye,

Hedeflerini ve hayallerini ifade edebilecek düzeyde BEP hazırlanmasına ve eğitim sürecine katkı sağlayacağı düşünülen, kendini tanıyan öğrencinin kendisi,

Hali hazırda öğrencinin destek hizmet aldığı odyolog, psikolog fizyoterapist vb.

Görevlerini üstlenen paydaşlardan oluşmaktadır (MEB, 2022).

BEP biriminde bulunan paydaşlar için özel gereksinimli öğrenciyi tanımak ve özel eğitim süreçleri hakkında bilgi sahibi olmak esastır (Vuran vd., 2017).

BEP birimindeki paydaşların ifade edilen özellikleri taşımaları BEP’in hazırlanması, uygulanması ve izlenmesi konularında niteliği artıracaktır (Şengün, 2022). Araştırmalar öğretmenlerin BEP sürecine aktif katılımları ile ilgili konulardaki bilgi düzeyleri ve tutumlarının olumlu yönde geliştiği ve bu durumun sonucu olarak özel gereksinimli öğrencinin eğitiminin pozitif yönde etkilendiği sonucunu ortaya çıkarmıştır (Avcıoğlu, 2011; Erden, 1998). BEP ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde; Çuhadar (2006)’ın sınıf öğretmenleri ile yaptığı çalışmanın sonucuna göre, çalışmanın katılımcıları BEP hazırlanmasının bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Bu durum ile beraber katılımcılar program geliştirme, özel eğitim, kaynaştırma eğitimi ve BEP ile ilgili yetersiz olduklarını ifade etmişlerdir. Bu yetersizliklerinin aşılması için de hizmet içi kurs ve eğitimler almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Diğer bir çalışmada ise Öztürk ve Eratay (2010), BEP hazırlanmasının gerekliliğini vurgulamış, BEP’in eğitim paydaşı olan öğretmenlere, öğrencinin kendisine ve ailesine yararlı olduğunu belirtmiştir. BEP biriminin farklı bilgi ve tecrübe birikimine sahip kişilerden oluştuğu ifade edilmiştir. BEP hazırlanırken karşılaşılan güçlüklerin ve problemlerin çözümünde ve BEP hazırlanmasında öğretmenlerin yeterli olmadıkları çalışma sonucunda ortaya konmuştur. BEP’in niteliğini artıracak etmenlerin (BEP birimi paydaşlarının toplantılara katılmamaları veya toplantılarda yeterli katkıyı sağlamamaları, öğrencinin düzeyine uygun olmayan hedefler belirlenmesi, doğru belirlenmeyen öğretim yöntem ve teknikleri) nitelikli sunulmaması kaynaştırma eğitiminin öğrenci üzerinde beklenen etkiyi sağlamamasına neden olmaktadır (Özyürek, 2005; Güzel, 2014; Smith, 1990).

Araştırmalarda ifade edilen problemlerin giderilmesi amacıyla YÖK öğretmen yetiştirme programlarında birtakım düzenlemelere gitmiştir. Yapılan bu düzenlemelerle beraber öğretmenlik eğitimi veren eğitim fakültelerinde BEP ve Özel Eğitim dersi tüm bölümlere zorunlu hale getirilmiştir (Küçükahmet, 2007). Yapılan bu değişiklikler ile “özel eğitim dersi” tüm öğretmenlik programlarında zorunlu/seçmeli programlara dâhil edilmiştir. Özel eğitim ders içeriği farklı yetersizlik türleri ve eğitimlerinde kullanılan öğretim yöntem/teknikleri, özel eğitimin temel ilkeleri, yetersizliğe sebep olan

faktörler vb. konularını kapsamaktadır. Üniversitelerde öğretmen adaylarına zorunlu/seçmeli olarak verilen özel eğitim dersi içerik olarak değerlendirildiğinde yetersizlik, engel, özel gereksinim, özel eğitim ile ilgili zengin bir içerik sunduğu görülmektedir. (Durdukoca-Fırat, 2015; Yaralı, 2016).

Özel eğitim hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve öğretmenlerin bilgi eksiklerinin giderilmesi için YÖK tarafından 2007 yılında yapılmış düzenlemeye, MEB tarafından öğretmenlere sunulan hizmet içi eğitimlere rağmen öğretmenlerin BEP hazırlama konusunda problem yaşadıkları görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin BEP hazırlama sürecindeki eksikliklerini ortaya koymak, özel eğitim ve BEP konularında daha nitelikli hale gelmeleri için öneriler sunmaktır. Ayrıca Yapılan bu araştırmayla; BEP ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin yıllarına, yöntemlerine, çalışma gruplarına göre BEP ile ilgili ortak problemlerin belirlenmesi ve değişikliklerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Ayrıca BEP ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin bir araya getirilerek ilerideki araştırmalar için bir kaynak oluşturmak amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmış, 2017-2023 yılları arasında Türkiye’de yazılmış ve YökTez sayfasında yayınlanan lisansüstü 11 adet tez çalışması incelenmiştir.

3. BULGULAR

İncelenen araştırmalar, araştırmaların odaklarına göre sınıflandırılmıştır.

Bu sınıflama;

Aile görüşlerine yönelik araştırmalar,

Tüm paydaşların görüşlerine yönelik araştırmalar,

Öğretmenlere yönelik araştırmalar,

BEP yeterliklerinin incelendiği araştırmalar şeklinde oluşmuştur.

Tablo.1 Aile Görüşlerine Yönelik Araştırmalar

Kaynak	Katılımcı Grubu	Yöntemi	Bulgular
Aslan, M. (2021). Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Geliştirme Birimi Toplantılarının Ve Toplantılara Aile Katılımının İncelenmesi (Y1 Tezi)	Aileler	Gözlem, Görüşme	“Araştırma sonucunda BEP geliştirme birimi toplantıları öncesinde toplantılara katılım için yapılan çalışmaların anlamlı katılımı sağlama konusunda sınırlı kaldığı bulunmuştur. Toplantıların işleyişinde, toplantıların yapısal özelliklerinde birtakım sınırlılıkların olduğu; toplantı içeriklerinin daha çok mevcut durumun tartışılması, tanı ve yerleştirme ile ilgili olduğu ve ileriye dönük planlamalar konusunda sınırlı bir içeriğin olduğu bulunmuştur. Ailelerin ise daha çok bilgi olarak toplantılara katıldıkları, deneyimlerinin de bilgi almakla sınırlı kaldığı ve bununla bağlantılı olarak toplantılara ilişkin algılarının olumlu olduğu görülmüştür.”

Araştırma sonucuna göre velilerin bilgilendirilmesine ve bu bilgilendirme toplantılarını anlamlı bulmalarına rağmen BEP toplantılarında beklenen katkının sağlanamadığını söylemek mümkündür. Ayrıca toplantıların öğrencilerin yetersizlikleri ile ilgili bir bilgilendirme toplantısı şeklinde geçtiği de araştırma bulguları arasında yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlere Yönelik Araştırmalar

Kaynak	Katılımcı Grubu	Yöntemi	Bulgular
Söğüt, D., S. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Hazırlamada Karşılaştıkları Güçlükler ve Kaynaştırma Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi (YL Tezi)	201 Sınıf öğretmeni	Nicel (ölçek)	“Araştırma sonucunda 23-28 yaş aralığındaki öğretmenlerin 29-34 yaş aralığındaki öğretmenlere göre daha az güçlük yaşadığı tespit edilmiştir. Ancak çalışmada 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin BEP hazırlama sürecinde daha başarılı oldukları görülmüştür. Öğretmenlerin ailesinde özel gereksinimli birey olması sorumluluk paylaşımı alanında etkili olduğu; öğrencinin destek eğitimi alması durumu ise öğretmenin BEP ile ilgili bilgi düzeyinde farklılık yaratmıştır. Benzer şekilde kaynaştırma öğrencisi 2,3 veya 4. sınıfta olan öğretmenler, 1. Sınıfta öğrencisi olan öğretmenlere göre BEP ile ilgili daha başarılı oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada, öğretmenin cinsiyeti, çalıştığı yer (köy, kent vb.), kaynaştırma deneyimi ve öğrencisinin yetersizlik türü BEP süreçlerinde öğretmen niteliğini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.”
Yaman, A. (2017). Kaynaştırma Modeli İle Eğitilen Öğrenciler İçin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarının Geliştirilmesi ve Uygulamasına Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerinin Belirlenmesi (YL Tezi)	30 sınıf öğretmeni	Görüşme	“Öğretmenlerin BEP hazırlama ile ilgili aldıkları eğitimin yetersizliği, -BEP için gerekli eğitsel tanılamanın yetersizliği, -BEP biriminin işlevsel olmayışı, -Aile kaynaklı sorunlar, -Fiziki ortamdan kaynaklı sorunlar, -Okul idaresinden kaynaklı sorunlar, -Diğer öğrenci ve ailelerden kaynaklı sorunlar tespit edilmiştir.”
Akkoyunoğlu, Ö. (2019). Müzik Öğretmenlerinin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı	98 Müzik Öğretmeni	Tarama (Nicel)	“Araştırma sonucunda öğretmenlerin çalıştıkları kurum, BEP katılım durumu, eğitim düzeyi ve katılma durumlarında anlamlı bir farklılık gösterirken, cinsiyet, eğitim süresi, yaş

Hazırlamada Karşılaştıkları Güçlüklerin Belirlenmesi ve Kaynaştırma Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi (YL Tezi)			ve hizmet yılına göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Öğretmenlerin, kaynaştırma öğrencilerine yönelik eğitim ve öğretim materyalleri hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıkları ve yetersizliği olan öğrencilerinin kaynaştırılmasına yönelik bilgilerinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu durumlarla beraber çalışmada, öğretmenlerin; BEP ile ilgili nereden destek alacaklarını bilmedikleri, BEP değerlendirme konusunda yetersiz oldukları, BEP'in diğer öğrencilerin müfredatını geciktirdiği, BEP'in her öğrenci için hazırlanmasının ve sınıf mevcudunun süreci güçleştirdiği, veli beklentisinin yüksek olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.“
Burunsuz, E. (2019). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programının Uygulanmasına İlişkin Görüşleri (YL Tezi)	12 Öğretmen	Görüşme	“Öğretmenlerin, kaynaştırma uygulaması ve BEP uygulama sürecine yönelik olarak süre sıkıntısı, velilerin bilinçsiz olması, uygulamada yaşanan aksaklıklar, verilen hizmet içi eğitim ve seminerlerin yetersiz olması, bilgi eksikliği, rapor verilme aşamasında yaşanan sıkıntılar gibi çeşitli sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür. Öğretmenler, kaynaştırma eğitiminin mevcut haliyle faydalı olduğunu düşünmemektedir.”
Kuru Habiboğlu, N. (2018). İlkokullarda Çalışan Sınıf Öğretmenlerinin Ve Rehber Öğretmenlerin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Geliştirme Birimine İlişkin Görüşleri (YL Tezi)	5 sınıf 5 öğretmen	5 rehber Görüşme	“Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; öğretmenlerin BEP'in yararlı olduğunu düşündükleri görülmüştür. BEP kurulunun toplantılara katıldığı, bazı BEP başkanlarının, BEP'lerin uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesinde öğretmenlere yardımcı olmadığı, bazı okullarda ise yardımcı olduğu görülmüştür. Ayrıca merkezde, fiziki şartları iyi olan ve veli profili açısından sosyo-ekonomik düzeyi iyi olan okulların BEPGB başkanının görevlerini daha iyi yaptığı görülmüştür. Rehber öğretmenlerin BEP'lerin uygulanmasında sınıf öğretmenlerine gereken yardımı yaptıkları görülmüştür. Sınıf öğretmenlerinin BEP'leri

				değerlendirmede kanaat kullandıkları tespit edilmiştir.”
Akkin, A. (2019). Öğretmenlerin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarının Geliştirilmesi, Uygulanması ve Değerlendirilmesinde Yaşadığı Güçlüklerin Belirlenmesi ve Çözüm Önerileri (YL Tezi)	514 öğretmen	Tarama (Nicel)		“Araştırma sonucunda BEP geliştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarında kadın öğretmenlerin, sınıf öğretmenlerinin, ilgili alanda eğitim almış veya kaynaştırma deneyimine sahip öğretmenlerin daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin mesleki kıdemlerine göre BEP geliştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarında anlamlı fark bulunamamıştır.”
Özan, S. (2019). Sınıf Öğretmenleri ve Rehberlik Psikolojik Danışmanlık Öğretmenlerinin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Sürecine İlişkin Deneyimleri (YL Tezi)	12 sınıf, 11 öğretmen ve öğretneni	PDR Grup görüşmesi		“BEP geliştirme, uygulama, izleme ve değerlendirme aşamalarında ekip üyeleri arasında iletişim ve işbirliğinin sınırlı olduğu, okul idarecileri ve öğretmenlerin BEP süreciyle ilgili gerekli bilgi ve becerilere sahip olmadıkları, ailelerin sürece etkin katılmadıkları, öğretmen ve öğrencilere yeterli özel eğitim destek hizmetlerin sağlanmadığı yönünde sonuçlar ortaya konulmuştur.”
Evyapan, G. (2020). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Öz-Yeterlilik Algı Düzeyleri ve Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Hakkındaki Görüşleri (YL Tezi)	(Kaynaştırma)335 okul öncesi (Nicel) 9 Okul Öncesi öğretmeni (Nitel)	Anket – Görüşme (Karma Yöntem)		“Okul öncesi öğretmenleri BEP’in gerekli ve yararlı olduğunu, BEP içeriğine yönelik olarak 6 öğretmen akademik becerilerin olduğunu, bir öğretmenin tüm kazanımları içeren program olduğu, iki öğretmenin BEP içeriğine yönelik görüş bildirmedığı, BEP uygulamadaki güçlükler konusunda ise öğretmenler yeterli alt yapının ve yeterli bilgilerinin olmadığını, BEP hazırlarken kaynak kitaplardan ve öğretmen arkadaşlarından destek aldıklarını belirtmişlerdir. Ancak tüm öğretmenler BEP hazırlama sürecinde aile desteği almamaktadır.”

Araştırmaların bulgularına bakıldığında, öğretmenlerin genelde BEP ve kaynaştırma ile ilgili deneyimleri arttıkça bilgilerinin ve uygulama becerilerinin de arttığı sonucuna varmak mümkündür. Bu durumu ise alınan eğitimlerin BEP konusunda yetersiz kalması ile ilişkilendirmek mümkündür. Öğretmenler BEP toplantılarına katılmakta sorun yaşamamalarına rağmen öğretim sürecinde

kullanılacak yöntem, materyal vb. gibi konularda yetersiz olduklarını da ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Tüm paydaşların görüşlerine yönelik araştırmalar

Kaynak	Katılımcı Grubu	Yöntemi	Bulgular
Toprak, Ö., F. (2018). Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Hazırlama Sürecine İlişkin Ekip Üyelerinin Deneyimleri: Bir Ortaokul Örneği (YL Tezi)	16 branş öğretmeni, iki rehber öğretmen, iki özel eğitim öğretmeni, bir okul yöneticisi, sekizi anne, biri baba olmak üzere özel gereksinimli öğrenci ailesinden oluşan toplam 30 katılımcı	Nitel (Fenomonoloj)	Araştırma sonucunda; ailelerin BEP hazırlama sürecinde yer alması gerektiği, ancak bunun için bazı önkoşulların olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin ve müdür yardımcısının aileyle BEP hazırlama sürecinde daha çok bilgi edinme ve sağlama amacıyla iletişim kurdukları görülmüştür. Araştırma sonucunda ekip üyelerinin yasal anlamda bilgi eksikliği yaşadıkları da ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucuna göre, özel gereksinimli öğrencilerin BEP hazırlama sürecinde yer almasının uygun olmadığı görüşü ortaya çıkmış ve öğrencilerin sürece dâhil edilebilmesi için çeşitli ön koşulların gerekli olduğu katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

Araştırma bulgularına bakıldığında genel düşünce paydaşların BEP ve süreçleri ile ilgili bilgi eksiklerinin olduğudur. Ailelerin BEP sürecinde bilgi kaynağı rolü üstlendiği görülmektedir. Ayrıca tüm paydaşlar için ön koşul becerilerinin BEP sürecine katılmada ilk şart olması gerekliliği de araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. BEP Yeterliklerinin İncelendiği Araştırmalar

Kaynak	Katılımcı Grubu	Yöntemi	Bulgular
Alan, Ş. (2019). Özel Eğitim Okullarında Geliştirilmiş Olan Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarının Kalitelerinin İncelenmesi (YL Tezi)	211 BEP	Nicel	“BEP’lerin kalitelerinin düşük olduğu, BEP amaçlarının sayısının çok yüksek olduğu, okul düzeyi arttıkça BEP’lerin kalitesinin düştüğü, 1-5 yıl özel eğitim deneyimine sahip öğretmenlerin hazırladığı BEP’lerin daha kaliteli olduğu, öğrencilerle ilk kez karşılaşan öğretmenlerin hazırladığı BEP’lerin, aynı öğrencilerle önceki yıllara ilişkin deneyimi bulunan öğretmenlerin hazırladığı BEP’lerden daha kaliteli olduğu görülmüştür. BEP kalitesinin toplam puan üzerinden tanı grupları arasında farklılaşmamasına rağmen alt ölçekler arasında farklılaştığı görülmüştür.”

Araştırma bulgularına göre BEP'lerin genelde öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yeni göreve başlayan ve yetersizlik grubu ile ilk defa çalışan öğretmenlerin hazırladığı BEP'lerin de daha nitelikli olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ

Araştırmalar incelendiğinde BEP ile ilgili temel sorunun bilgi yetersizliği olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun temel sebebi ise lisans düzeyinde BEP hazırlama ve uygulama ile ilgili derslere müfredatta yeteri kadar yer verilmemesi olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde mesleğe başlayan öğretmenler içinde hizmet içi eğitimlerin amaca ulaşmadığı sonucuna da ulaşmak mümkündür. BEP paydaşları görevlerinin farkında olmasına rağmen BEP toplantılarına istenilen düzeyde katkı sağlayamamaktadır. Ayrıca öğretmenler ve aileler yetersizlik türleri ve bu yetersizliğe sahip bireylerin özellikleri ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları sonucu yine araştırmaların bulguları arasında yer almaktadır.

Araştırmaların bulguları incelendiğinde, lisans düzeyinde ve mesleki hizmet içi eğitimler ile BEP konusuna daha fazla yer verilmesi gerekliliği öneri olarak sunulabilir. Ayrıca aileler başta olmak üzere tüm BEP paydaşlarına yetersizlik türleri ve bu yetersizlik türlerinin ihtiyaçlarının neler olduğu ile ilgili ön bilgilendirme toplantıları; öğrencinin tanınması veya yerleştirme sürecinin tamamlanmasının ardından yapılmalıdır. Araştırmalar sonucunda yasa ve yönetmeliklerde yer alan hususların aslında yerine getirilmeye çalışıldığı ancak bazı sebep veya eksikliklerden ötürü istenilen verimin alınamadığı da genel sonuçlar içinde yer almaktadır. Bu sebeple BEP'in tüm paydaşlarının ilgili hususlarda bilgilendirilmesi yine araştırmaların genel önerileri arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Baykoç-Dönmez, N. (2011). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim*. N. Baykoç Dönmez (Ed.), Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim içinde (s. 19-27). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çakıroğlu, O. (2016). *Özel eğitimde temel kavramlar*. V. Aksoy (Ed.), Özel eğitim içinde (s. 1-19). Ankara: Pegem Akademi.
- Diken, İ. H. (2011). Erken tanılama ve erken eğitim. E. S. Batu (Ed.), 0-6 yaş arası down sendromlu çocuklar ve gelişimleri (2. Baskı) içinde (s. 371-384). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Erdil, Z. (2010). Sosyoekonomik olarak risk altında bulunan çocuklara yönelik erken müdahale programları ve akademik başarı ilişkisi. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 72-78
- Gardner H. (1999). *Intelligence Reframed: Multiple Intelligences for the 21st century*. Basic Books: New York.
- Gülşen, Ö. Ü. C. (2019). Çoklu Zekâ Temelli Öğrenme. *Öğretmen Dünyası Dergisi*, 40(477), 23-30.
- Gürsel, O. (2010). Özel eğitimde değerlendirme. H.İ. Diken (Ed.), Özel eğitim içinde (s. 29-58). Ankara: Pegem Akademi
- Güven, B., & Sözer, M. A. (2007). Öğretmen adaylarının öğretimin bireyselleştirmesine ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32), 89-99.
- Hızal, A. (1989). Ulusal eğitimin amacı ve bu amacı gerçekleştirmede okulun yeri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(2), 119–123.
- Kırcaali-İftar, G. (1998). Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitim. S. Eripek, (Ed.), Özel Eğitim (1-13.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Kirk, S. A., & Gallagher, J. J. (1989). *Educating exceptional children* (6th Ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- MEB (2006). Öğretmenlik mesleği genel yeterlilikleri. Ankara. Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Genel Müdürlüğü
- Metin, N. (1999). *Üstün yetenekli çocuklar*. Ankara: Öz Aşama Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2022). Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Tüm Öğretmenler İçin Yol Haritası
- Odluyurt, S. (2019). *Kaynaştırma ve Bütünleştirme Nedir?*. E.Sema Batu, (Ed.), *Kaynaştırma Ortamlarında Uygulamalar içinde* (s.1-16). Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Acıkoğretim Fakültesi Yayınları.
- Özaltun Ş. C., Güler S. ve Şengelen M. (2015). Sağlık Taramaları. HUTF Halk Sağlığı AD. *Toplum Eğitim Sunumları*. Erişim adresi: <http://www.halksagligi.hacettepe.edu.tr/diger/toplumayonelik/tarama.pdf>. Erişim tarihi: 20.03.2018.
- Özkan, D. (2009). Yönetici, öğretmen, veli ve öğrenci görüşlerine göre bilim ve sanat merkezlerinin örgütsel etkililiği. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara
- Smith, S. W. ve Brownell, M. T. (1995). Individualized Education Program: Considering the broad context of reform. *Focus on Exceptional Children*, 28(1), 1
- Sucuoğlu, B. (2012). *Otizm Spektrum Bozukluğu olan Çocukların Değerlendirilmesi*. E. Tekin-İftar (Ed.), *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Eğitimleri içinde* (s. 47-82) Ankara: Vize Basın Yayın.
- Tekin-İftar, E. (2011). *Down sendromu*. E. S. Batu (Ed.), 0-6 yaş arası down sendromlu çocuklar ve gelişimleri (2. Baskı) içinde (s. 9-38). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Vuran, S. (2007). *Bireyselleştirilmiş eğitim programları*. O. Gürsel (Ed.). Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarının geliştirilmesi içinde (s.1-10). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yüreğir, Ö. Ö., Büyükkurt, S., Koç, F. ve Pazarbaşı, A. (2012). Prenatal tanı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 80-94